Kurdistan Regional Government
Council of Ministers
Ministry of Education

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی دوازدەهەمی ئامادەیی

((1))

١٢

حکومەتی هەرێمی کوردستان ـ عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کــــوردی

پــــۆلی
دوازدەهەمی ئامادەیی

چاپی شەشەم | ٢٧١١ کوردی | ٢٠١١ زایینی

چاپخانەی المستقبل ـ لوبنان

سەرپەرشتی زانستی چاپ: سادق ئەحمەد عوسمان روستایی

سەرپەرشتی هونەری چاپ : زاگرۆس محمود- عثمان پیرداود

نەخشەسازی بەرگ و ناوەرۆك: ئاری محسن احمد

تایپێست : ئالان کریم مولود

پێشەکی

وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان لیژنەیەکی هاوبەشی پێکهێنا بۆ پێداچوونەوەو پەرەپێدانی بەشەکانی ڕێزمان و ئەدەب و ڕەوانبێژی لە پەرتووکی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی دوانزەهەمی ئامادەیی، لێژنەکەمان دڵسۆزانە کارەکانی خۆی دەست پێکردو لە ماوەی دیاریکراودا کۆتایی پێهێناو ئەو ئەرکەی پێی سپێردرا بوو جێبەجێی کرد.

ئەم پەرتووکەی لەبەر دەستدایە بەری ئەو ڕەنجەیە، بۆیە داواکارین لە مامۆستا بەڕێزەکانی بابەتی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی دوانزەهەمی ئامادەیی کە بە وردی و بەپێی پلانێکی داڕێژراو پەرتووکەکە بڵێنەوەو قوتابییان و خوێندکارانیش لە بەهرەکانی خۆیان بێ بەش نەکەن و لەو شوێنانەی کە پێویستییان بە ڕاڤەکردن و ڕوونکردنەوەی زیاتر هەیە درێغی نەکەن و ئەسپی خۆیان لەم مەیدانەدا تاوبدەن.

هەروەها ئەوەشمان پێخۆشە بڵێین کە لە بەشی ئەدەب و نموونەی ئەدەبدا ئەو بڕەی لەبەر دەکرێت دەستنیشانکراوەو دەبێ هەموو لایەك پابەند بن پێی بۆ ئەوەی لەسەرتاسەری قوتابخانەکانی هەرێمدا لەبەرکردنەکە وەکو یەك بێت.

لە دواییشدا داوا لە مامۆستایانی پسپۆڕو شارەزا لەبواری زمان و ئەدەبی کوردی دەکەین کە بەچاوی ڕەخنەگرێکی بنیاتنەرەوە سەیری ناوەڕۆکی پەرتووکەکە بکەن و لەهەر کوێیەکدا کەم و کوڕییەکییان بەرچاوکەوت، بەهۆی پەروەردەکانیانەوە ئاگاداری بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان لە وەزارەتی پەروەردە بکەن بۆ ئەوەی لە چاپەکانی داهاتوودا ڕاوبۆچوونەکانیان بەهەند هەڵبگیرێن.

خوای گەورە پشتیوانی هەمووان بێت.

لێژنە

٢٠١٠/١٢/٢٦

بەشی ڕێزمان

لیژنەی پێداچوونەوەی زانستی

د. فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی

عبدالرحمن رشید أحمد

أحمد محمود محمد

محمد احمد محمد

سادق ئەحمەد عوسمان

فاروق نورالدین ئاغۆك

طه یاسین طه

د. مصطفی محمد زنگەنە

عطا حمەصالح امین

عبدالستار فتاح

ناظم حسن أحمد

محسن احمد کریم

هوشیار درویش نامق

سامان نوری عزیز

ژمارەی لاپەڕە	ناوەڕۆکی بابەتەکانی بەشی ڕێزمان	ژ
٧	(کار بەپێ ی ناوەڕۆك چوار شێوازی هەیە) ١- شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندن	١
١٣	٢- شێوازی ڕێژەی دانانی	٢
١٨	ڕێژەی کار	٣
٢٦	٣- شێوازی ڕێژەی داخوازی	٤
٣٠	٤- شێوازی مەرجی(ڕستەی ناوێتەی مەرج)	٥
٣٦	کاری چاووگی (بوون)	٦
٤٣	ئەرکی (ە) لە ڕێزمانی کوردیدا	٧
٤٧	ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان یەکەم: وەکو بکەر	٨
٥٣	دووەم : وەکو بەرکار	٩
٥٩	سێیەم: وەکو تەواوکەری بەیاریدە	١٠
٦٦	هاوەڵناو لەڕووی بنچینەی وشەکانیەوە(ڕۆنان)ەوە	١١
٧٤	جۆرەکانی هاوەڵکار لەڕووی پێکهاتنیانەوە(ڕۆنان)ەوە	١٢
٧٩	ڕادە	١٣
٨٤	دیارخەرەکانی ناو : یەکەم: ئەرکی ناو لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	١٤
٩٠	دووەم: ئەرکی هاوەڵناو لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	١٥
٩٧	سێیەم: ئەرکی جێناوی کەسی سەربەخۆ لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	١٦
١٠١	چوارەم : ئەرکی جێناوی کەسی لکاو لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	١٧
١٠٦	سەرچاوەکان	١٨

کار بە پێی ناوەڕۆك چوار شێوازی[1] هەیە

١- شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندن

١- کارەکەی تۆمان دواخست.

٢- هاوکار قەڵەمەکەی بەخشیوە.

٣- هەموو بۆ بینینی پێشانگاکە هاتبوون.

٤- کە ئەوان هاتن بۆ ماڵی ئێمە، براکەم دەرگاکەی بۆیە دەکرد.

٥- دۆخی ئافرەتی کورد خاسیەتەکانی گەلی کورد دەنوێنێت.

٦- خانووەکەتان نەفرۆشرا.

٧- ڕاسپاردەکە بە ئەوان جێبەجێ ناکرێت.

لەم ڕستانەی سەرەوەدا (دواخست، بەخشیوە، هاتبوو، هات، بۆیە دەکرد،دەنوێنێت، نەفرۆشرا، جێبەجێ ناکرێت) هەموویان واتاکانیان هەواڵێك رادەگەینن دەردەخەن لە دەمێکدا، لە هەموو ئەم ڕێژانەدا لەوە بە گومان نین، کە واتای کارەکە گەیشتووەتە ئەنجام، واتا ڕوویان داوە یان ڕوو دەدەن یان ڕوونادەن، ئەم جۆرە ڕێژانە کە بۆ چەمکی گەیاندنی هەواڵێك بەکاردەهێنرێن، شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندنی کارن.

ئەو ڕێژانەی (کار) کە لە شێوازی ڕاگەیاندندا بەکاردەهێنرێن ئەمانەن:

یەکەم: ڕێژەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن:

ئەم ڕێژەیە لە چاوگەکان، بە لابردنی (ن) نوونی چاوگ لە چاوگەکە دروستدەکرێت، وەك کاری (دواخست)، کە لە ڕستەی یەکەمدا نیشاندراوە.

---

[1] شێواز / اسلوب

دووەم: ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن:

ڕێــژەی ڕابــردووی نزیکــی ڕاگەیانــدن لەگــەڵ نیــشانەی ڕابــردووی تــەواوی ڕاگەیانـدن (وە، ووە)[1] دروسـت دەکرێـت، وەك کـاری (بەخـشیوە) کـە لـە ڕستەی دووەمدا نیشاندراوە.

سێیەم: ڕێژەی ڕابردووی دووری ڕاگەیاندن:

ڕێــژەی ڕابــردووی نزیکــی ڕاگەیانــدن لەگــەڵ نیــشانەی ڕابــردووی دووری ڕاگەیاندن (بوو) دروست دەکرێت.

وەك کاری (هاتبوو)، کە لە ڕستەی سێیەمدا نیشاندراوە.

چوارەم: ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن:

ڕێژەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن، نیشانەی (دە)ی دەخرێتە بەردەمی بۆ دروستکردنی ڕێژەکە ئەگەر کارەکە سادە بوو،بەڵام لەکاری دارڕژاو و لێکدراو نیشانەی(دە) دەخرێتە دوای بەشی یەکەم ، وەك کاری (بۆیە دەکرد)، کە لە ڕستەی چوارەمدا نیشاندراوە.

---

(١) لە ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا (ووە) بۆ ئەو کارانە بەکار دێت کە قەدەکانیان کۆتایی بە پیتی (د، ت) هاتووە، نیشانەی (وە) بۆ قەدی ئەو کارانە بەکاردێت کە کۆتاییان دێت بە بزوێنەکانی (ا ، ی ، وو).

پێنجەم: ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن:

ڕەگی کار، نیشانەی ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن (دە)[1] دەخرێتە بەردەمی ڕەگی کارەکە ئەگەر سادە بێت بەڵام ئەگەر دارێژراو بوو یان لێکدراو نیشانەی (دە) دەخرێتەدوای بەشی یەکەمی کار ئینجا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەنووسرێن، کە ئەمانەن:

(م ، ین ، یت ، ن ، (ات ، ێت) ، ن).

دە + ڕەگی کار + جێناوی کەسیی لکاو وەك کاری (دەنوێنێت) کە لە ڕستەی پێنجەمدا نیشاندراوە.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکرێت کە لە شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندندا:

١- کاری بکەر نادیار بەکار دەهێنرێت.

٢- لە ڕێژەی کاری ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا، ئەگەر کاری نزیکی ڕاگەیاندن کۆتایی بە پاشگری (ەوە) هاتبوو، ئەوا ناوبەندی (ت) دەخرێتە نێوان نیشانەی ڕابردووی تەواو و پاشگرەکەوە:

خوێندەوە ← خوێند + ووە + ت + ەوە

دۆزییەوە ← دۆزیـ + وە + ت + ەوە

٣- ڕێژەکانی شێوازی ڕاگەیاندن لە شێوەی (ئەرێ)وە دەکرێن بە نەرێ:

ئـ- هەموو ڕێژەکانی ڕابردووی ڕاگەیاندن بە کاری بکەر دیار و بکەر نادیارەوە بە ئامرازی (نە) نەرێ دەکرێت، وەك: بوو ← نەبوو

فرۆشرا ← نەفرۆشرا

وەرگرت ← وەرنەگرت

(١) لە هەندێك دیالێکتی کوردی لەجیاتی نیشانەی (دە) نیشانەی (ئە) بەکاردێت.

ب- ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن بە کاری بکەر دیار و نادیارەوە بە ئامرازی (نا) نەرێ دەکرێت، لە شوێنی نیشانەی (دە) دادەنرێت وەك:

دەبێت ⟵ نابێت

ئاوەدان دەکەنەوە ⟵ ئاوەدان ناکەنەوە

دەنووسرێ ⟵ نانووسرێ

بەکورتی:-

هەندێ ڕێژەی کار بۆ خەبەردان ڕاستەوخۆ لە کار و حاڵی کەسێك یان شتێك بەکاردەهێنرێت و گومان لەوەدانیە، کە کارەکە گەیشتووەتە ئەنجام یان نەگەیشتووە، بەم ڕێژانەی کار دەگوترێت (شێوازی ڕاگەیاندن).

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا کارەکان دەربهێنە. بزانە سەر بە چ ڕێژەیەکن لە شێوازی ڕاگەیاندندا؟

١- باخەوانەکە باخەکە باش خزمەت دەکات.

٢- تە ناما من خواندبوو.

٣- ئەوان گەیشتنە هەولێر.

٤- دیوانەکانی چاپکردووە.

٥- کوردستان ئاوەدان کراوەتەوە.

٦- باخچەکەیان ئاو دەدا.

٧- لە سەیرانەکە بەجێما.

ڕاهێنان (٢)

لەم چاوگانە (ڕامالین، خولانەوە، ئازادکردن)

ڕێژەی ڕابردووی تەواو، ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروست بکە:

ڕاهێنان (٣)

ئەم کارانە بە شێوەی نەرێ لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

(خواست، دەرباز کردووە، جولاّیەوە ، نووسیبوو، دادەخات).

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١- شڤان ل بن کەپرێ نڤستییە[1].

٢- شاناز ڕایەخەکەی چنی.

٣- ڕاسپاردەکەیان بۆ ئەوان ناردبوو.

٤- گوندەکان ئاوەدان دەکرێنەوە.

ڕاهێنان (٥)

لە ڕستەی (هۆنراوەکانیان لەبەرکرد، ئینجا چوون بۆ قوتابخانە)

١- هەردوو کار لە چ ڕێژەیەکدان؟

٢- لەکاری(لەبەرکرد) ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن دروست بکە و لەڕستەی تر بەکاری بهێنە.

٣- لەهەردوو کار ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروست بکەو ڕستەکە بنووسەوە.

٤- لەهەردوو کار، ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن دروست بکە و ڕستەکە بنووسەوە.

٥- وشەی (هۆنراوەکان) شی بکەوە.

---

(١) لە شێوازی کرمانجی ژووروودا لەجیاتی نیشانەی (وە) نیشانەی (یە) لە ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا بەکاردێت، وەك:

هاتووە: هاتییە = یا (یێ) هاتی

چاندووە: چاندییە یا (یێ) چاندی

٢- شێوازی ڕێژەی دانانی

ئ-

١- بریا بۆ ئاهەنگەکە چووبان.

٢- ڕەنگە لە ژوورەکەدا خەوتبێتن.

٣- کاشکی چوو بوو بام و گلەییم نەهێنابایە سەرخۆم.

٤- هەکە ئەز شیابام، دا دگەل هەوە هێم.

ب-

١- بریا نانەکەت خواردبا.

٢- لەوانەیە خانووەکەیان کڕیبێت

٣- دەبوو بارەکەتان ئامادەکردبا پاشان چووبان بۆ هەولێر.

٤- خۆزگە کەپرەکەی دروستکردبووبا.

٥- خۆزی من خانییەك ئاڤا کربا.

پ-

١- دەبێت منداڵەکانمان جوان پەروەردە بکەین.

٢- دەمەوێت لە تاقیکردنەوەکاندا سەربکەویت.

ئەگەر بڕوانینە ئەو کارانەی کە لەو ڕستانەی سەرەوەدا هەن دەبینین، ڕێژەی ئەم کارانە وەك ڕێژەکانی کاری ڕاگەیاندن ڕاستەوخۆ ئەنجامی هەواڵێك کە دەدرێتە پاڵ کەسێك یان شتێك نادەن بە دەستەوە، بەڵکو لەشێوەی (گومان، مەبەست، ئارەزوو، ئاوات.....) ە.

لەگەڵ ڕێژەکانی شێوازی دانانیدا هەندێك کاری یاریدەدەر و هەندێك وشە بەکاردێن: (دەبێت، دەبوو، دەبووایە، بریا، خۆزگە، ڕەنگە ...) کە هەواڵەکە

دەدەن بەدەستەوە، گومان لە بە ئەنجام گەیاندنی کارەکە هەیە. لەکاتی گۆڕینی ڕستەی دانانی (ئینشائی) بۆ شێوازی ڕاگەیاندن (ئیخباری) یان داخوازی ئەم کار و وشانە لادەبرێن و پێچەوانەش ڕاستە.

١- ئەگەر کاری ڕستەکانی بەشی (ئـ) وەربگرین، کە ئەمانەن (چووبان، خەوتبێتن، چووبووبام، شیابام) هەموویان تێنەپەڕن، لەبەر ئەوە جێناوە لکاوەکانی بکەر چوونەتە کۆتایی کارەکە.

٢- ئەگەر کاری ڕستەکانی بەشی (ب) وەربگرین، کە ئەمانەن (خواردبا، کڕیبێت، ئامادە کردبا، درووستکردبووبا، ئاڤاکربا) هەموویان تێپەڕن، لەبەر ئەوە جێناوی لکاوی بکەر دەکەوێتە دوای (بەرکار) لە کرمانجی ژووروو نەبێت کە جێناوی لکاو بەکارنایەت تەنیا هەر جێناوی کەسی سەربەخۆ بەکاردەهێنین وەکو لە نموونەی (٥) ی لقی (ب)دا.

٣- ئەگەر کارەکانی بەشی (پـ) وەربگرین، کە ئەمانەن (پەروەردە بکەین، سەربکەویت) کە بۆ دەمی ڕانەبردوو بەکارهاتوون، لەبەر ئەوە جێناوە لکاوەکانی بکەر چوونەتە کۆتایی کارەکە.

دروستکردنی ڕێژەکانی شێوازی دانانی بەم شێوانەی لای خوارەوە دەبێت:

ئـ- ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی:

ڕێژەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن[1] + با

کەوتبا هێنابا وەرگرتبا ئامادەکردبا

ب- ڕێژەی ڕابردووی تەواوی دانانی:

ڕێژەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن + بێت.

کەوت + بێت = کەوتبێت.

هێنا + بێت = هێنابێت.

هەڵبژارد + بێت = هەڵبژاردبێت.

یارمەتی دا + بێت = یارمەتی دابێت.

پ- ڕێژەی ڕابردووی دووری دانانی:

ڕێژەی ڕابردووی دووری ڕاگەیاندن + با

هێنابووبا . کەوتبووبا- وەرگرتبووبا - ئامادەکردبووبا...

ت- ڕێژەی ڕانەبردووی دانانی:

بـ + ڕەگی کار + جێناوی کەسی لکاو

بنووسم ـ بچێت ـ بخۆین ـ پەروەردە بکەین ـ سەربکەویت[2] .

لێرەدا ئاماژە بەوە دەکەین کە (با، بێت، بووبا، ب) نیشانەن لە شێوازی دانانیدا، هەروەها هەموو ڕێژەکانی شێوازی دانانی بە ئامرازی (نە) نەرێ دەکرێت ئەگەر کارەکە لە دەمی ڕابردوو بوو، دەکەوێتە پێش کارەکە.

---

(١) ڕێژەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن = قەدی چاووگ

(٢) ئەگەر کارەکە داڕێژراو بوو یان لێکدراو بوو نیشانەی (ب) دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکە. هەروەها دەگونجێت دەرنەکەوێت.

بەلاَم ئەگەر لە دەمی ڕانەبردووی دانانی بوو، ئامرازی (نە) شوێنی نیشانەی (ب) دەگرێتەوە. وەکو:

هاتبا	ـــــــ	نەهاتبا
هێنابێت	ـــــــ	نەهێنابێت
هێنابووبا	ـــــــ	نەهێنابووبا
بنووسم	ـــــــ	نەنووسم

بەکورتی:

ئەو ڕێژەیەی کارەکە ڕاستەوخۆ ئەنجامی ئەو هەواڵەی کە دەیداتە پاڵ کەسێك یان شتێك نایدات بە دەستەوە، بەڵکو لەشێوەی گومان، ئارەزوو، ئاوات، یان مەبەستدا. واتاکەی دەردەکەوێت.

ڕاهێنان(١)

ڕێژە و شێوازی کارەکانی ئەم ڕستانە دیاریبخە؟

١- سا خوایە هەڵبکەی کزەی شەماڵێ

هەرای زەنگی غەم لە دڵ بماڵـــێ.

٢- کاشکی دیتبام و کتێبەکەم لێ وەرگرتبا.

٣- ئەگەر چووباین، پێیان دەزانی.

٤- ڕەنگە زوو هاتبێتن و زوو ڕۆیشتبێتن.

٥- ئەگەر بچێتە سەر سیروان وشکی دەکات.

٦- بریا کوردستان زیاتر پێشکەوتبا.

ڕاهێنان(٢)

لە ڕستەی (دەبێت ژینگە بپارێزین).

١- (دەبێت) چ جۆرە کارێکە ؟ چی دەگەیەنێت؟

٢- (بپارێزین) لە چ جۆرە ڕێژەیەکدایە؟ چۆن دروستکراوە؟

٣- لەکاری(بپارێزین) ڕێژەی رابردووی نزیکی دانانی دروستبکە؟

٤- کاری(بپارێزین) بدە پاڵ جێناوە لکاوەکانی دووەمی تاک و سێ یەمی کۆ.

٥- شێوازی ڕستەکە بگۆڕە بۆ شێوازی ڕاگەیاندن.

ڕاهێنان (٣)

ئەم کارانە سەر بە چ ڕێژەیەکن لە شێوازی دانانیدا:

(نەپاراستبا، هاتبا، گەیاندبووبا، ئاگادار کردبێتەوە، بخوازێت).

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:-

١- بریا کوردستان یەکی گرتبایەوە.

٢- دەبێت کورد پێش بکەوێت.

ڕێژەی کــار

ئـ-

کەوتم	کەوتوومە	دەکەوتم	کەوتبووم
کەوتین	کەوتووینە	دەکەوتین	کەوتبووین
کەوتیت	کەوتوویتە	دەکەوتیت	کەوتبوویت
کەوتن	کەوتوونە	دەکەوتن	کەوتبوون
کەوت	کەوتووە	دەکەوت	کەوتبوو
کەوتن	کەوتوونە (١)	دەکەوتن	کەوتبوون

ب-

(١)	(٢)	(٣)	(٤)
خوێندم	خوێندوومە	دەم خوێند	خوێندبووم
خوێندمان	خوێندوومانە	دەمان خوێند	خوێندبوومان
خوێندت	خوێندووتە	دەت خوێند	خوێندبووت
خوێندتان	خوێندووتانە	دەتان خوێند	خوێندبووتان
خوێندی	خوێندوویە (یەتی)	دەی خوێند	خوێندبووی
خوێندیان	خوێندوویانە	دەیان خوێند	خوێندبوویان

(١) هەندێ جار لە شێوەزاری سلێمانی لەکاتی ئاخافتندا دەوترێت (کەوتووم - کەوتووین) (کەوتوویت، کەوتوون) (کەوتووە- کەوتوون)ە.

پ-

دەچم	دەخۆم[1]
دەچین	دەخۆین
دەچیت	دەخۆیت
دەچن	دەخۆن
دەچێت	دەخوات
دەچن	دەخۆن

ئەگەر بڕوانینە ئەو وشانەی سەرەوە، لە شێوە[2] و ناوەڕۆکیان[3] بکۆڵینەوە دەبینین:

(١) لە کرمانجی ژووروودا نیشانەی (دە) یان دەبێ بە (د) بۆ کاتی ئێستا یان (دێ) بۆ کاتی داهاتوو وەك دچم، دێ چم.

(٢) شێوە: شکل

(٣) ناوەڕۆك: محتوی.

١- هەموویان کارن و کارێك نیشاندەدەن، کارەکە بەردەمێك لە دەمەکان کەوتووە (ڕابردوو یان ڕانەبردووە) دراوەتە پاڵ کەسێك، کەسەکە تاك یان کۆیە لە دەوری بکەردا.

٢- ئەو کارانە لە شێوەدا لەیەك جیان و هەر یەکەیان واتایەك دەبەخشێت.

٣- ئەو دەم و کەسانەی، کە لەگەردان کردندا دراونەتە پاڵ هەر یەکێکیان بووەتە هۆی گۆڕینی شێوەیان، بۆیە بە هەر یەکێك لەو شێوانە دەگوترێت (ڕێژەی کار) [1] .

ئـ- کاری ڕابردووی تێنەپەڕ، بە هاوکاری کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ، ین - یت، ن - $\emptyset$ ، ن) دەبێت.

---

(١) ڕێژە: صیغة: مەبەست لە ڕێژە گەردانکردنی کارە (تصریف الفعل).

ئەگەر کار ڕابردووی تێنەپەڕ بوو، ئەوا جێناوە لکاوەکان لە کۆتایی دارشتنی کارەکەدا دەبن، لە هەموو دەمەکانی ڕابردوودا جگە لە ڕابردووی تەواو نەبێت وەك: لە نموونەکانی بەشی (ئـ) نیشاندراون.

ب- کاری ڕابردووی تێپەڕ بە هاوکاری کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م. مان ــ ت. تان ــ ی. یان) دەبێت[1].

١- ئەگەر کار لە دەمی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندندا بوو[2]، ئەوا جێناوە لکاوەکان لەکۆتایی دارشتنی کارەکەدا دەبن، وەك لە نموونەکانی بەشی (ب) ڕیزی (١) نیشاندراون.

٢- ئەگەر کار لە دەمی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا بوو، ئەوا جێناوە لکاوەکان، نیشانەی ڕابردووی تەواو (وە) کەرت دەکەن و دەچنە نێوان نیشانەی ڕابردووی تەواوەوە، وەك لە نموونەکانی بەشی (ب) ڕیزی (٢)نیشاندراون.

---

(١) ئەم جێناوە لکاوانە (مان، تان، یان) بەم شێوانە دروستکراون

مان = (م+ ان).

تان = (ت+ ان).

یان = (ی+ ان).

(٢) ئەگەر کار پاشگری (ەوە)ی پێوەبوو، ئەوا جێناوی لکاوی ڕێژەی کار، دەچێتە پێش پاشگرەکە.

٣- ئەگەر کار لە دەمی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندندا بوو، ئەوا جێناوە لکاوەکان دەچنە دوای نیشانەی (دە)ی ڕابردووی بەردەوامەوە، وەك لە نموونەکانی بەشی (ب) ڕیزی(٣) نیشاندراون.

٤- ئەگەر کار لە دەمی ڕابردووی دووری ڕاگەیاندندا بوو، ئەوا جێناوە لکاوەکان دەچنە دوای نیشانەی (بوو)ی ڕابردووی دوور، وەك لە نموونەکانی بەشی (ب) ڕیزی (٤) نیشاندراون.

پ- ڕێژەی کار لە کاری ڕانەبردوو (ڕاگەیاندن، دانانی) بەهۆی جێناوی لکاوی کۆمەڵەی(٣) دێتەدی، کاری ڕانەبردووی (تێپەڕ و تێنەپەڕ) بە هاوکاری کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ـ ین ـ یت ـ ن ـ (ات - ێت)ـ ن) دەبێت.

ئەگەر کارەکە ڕانەبردووی (تێپەڕ و تێنەپەڕ) بوو، ئەوا جێناوە لکاوەکان دەچنە کۆتایی ڕەگی کارەکە وەك لە نموونەکانی بەشی (جـ) نیشاندراون.

تێبینی:

ئەگەر کارە ڕابردووە تێپەڕەکە سادە بوو، لەشێوەی نەرێدا بوو، لە هەموو دەمەکانی ڕابردوودا، جێناوە لکاوەکان دەچنە دوای ئامرازی (نەرێ)، بەلاّم ئەگەر دارێژراو یان لێکدراو بوو، جێناوە لکاوەکان دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

کەس	تاك	کۆ
یەکەم	ناردم	ناردمان
دووەم	ناردت	ناردتان
سێیەم	ناردی	ناردیان

کەس	تاك	کۆ
یەکەم	خەوتم	خەوتین
دووەم	خەوتیت	خەوتن
سێیەم	خەوت	خەوتن

کەس	تاك	کۆ
یەکەم	دەچم	دەچین
دووەم	دەچیت	دەچن
سێیەم	دەچێت	دەچن

کەس	تاك	کۆ
یەکەم	دەنووسم	دەنووسین
دووەم	دەنووسیت	دەنووسن
سێیەم	دەنووسێت	دەنووسن

* لە کرمانجی ژووروودا لەجیاتی جێناوی لکاوەکانی (م، ت، ی، مان ... هتد) لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕدا جێناوەکەسیە جوداکانی(من، تە، (وی، وێ) ، مە، وە، وان) بەکاردەهێنرێت. وەك من چاند، وی چاند ... هتد.

کۆ	تاك	کەس
وەردەگرین	وەردەگرم	١
وەردەگرن	وەردەگریت	٢
وەردەگرن	وەردەگرێت	٣
بانگ دەکەین	بانگ دەکەم	١
بانگ دەکەن	بانگ دەکەیت	٢
بانگ دەکەن	بانگ دەکات	٣

بەکورتی: پێویستە بوترێ (ڕێژەی کار) ئەو شێوەیەیە کە کار بە پێی دەم و کەس و ژمارەی کەس لە گەردان کردندا دەردەکەوێت، کاریش شەش ڕێژەی هەیە.

ڕاهێنان
(١)

کار بەپێی دەم و کەس چەند ڕێژە وەردەگرێت؟

لەم کارانەدا (بەست ، چووبا) نیشانی بدە؟

ڕاهێنان (٢)

١- لە چ کاتێکدا جێناوی کەسیی لکاوی ڕێژەی کار دەکەوێتە نێوان ئەم نیشانەیە (وە)؟ بە نموونەوە ڕوونی بکەرەوە.

٢- ئەم جێناوە لکاوانە (م ـ ین، یت ـ ن، (ات – ێت).ن) چ کاتێك بەکاردێن بۆ ڕێژەی کار؟ بە نموونەوە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٣)

١- جێناوی کەسیی لکاوی ڕێژەی کار بەپێی کەس و ژمارە دەکەوێتە چ شوێنێکی ئەو کارانە (دەڕشت، دەهات)، بۆچی؟

٢- کاتێك کاری تێپەڕ بەکار هات، جێناوی لکاوی ڕێژەی کار دەچێتە کۆتایی بەشی یەکەمی کارەکە، ئەمە لە چ دەمێکی کاری ڕابردوو داهەیە؟ ڕوونی بکەوە.

٣- ئایا دەگونجێت جێناوی لکاوی ڕێژەی کار بچێتە دوای ئامرازی نەریّ؟ کەی ئەوە دەبێت؟ بە نموونەوە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٤)

لەم کارانەی خوارەوەدا ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن و دانانی دروستبکە، ئینجا بیاندە پاڵ جێناوە کەسییە لکاوەکان

(چاپکردەوە، پێداچووەوە).

٣- شێوازی ڕێژەی داخوازی

/١

(ب)	(ئـ)
لێکۆڵینەوەکە مەنووسە.	لێکۆڵینەوەکە بنووسە.
کتێبەکە هەڵمەگرە.	کتێبەکە هەڵبگرە.
لەگەڵ فرۆشیارەکە ڕێك مەکەوە.	لەگەڵ فرۆشیارەکە ڕێك بکەوە.

/٢

گۆڤارەکە مەکڕن.	گۆڤارەکە بکڕن.
لە ژوورەوە دامەنیشن.	لە ژوورەوە دابنیشن.
شانۆگەرییەکە پێشکەش مەکەن.	شانۆگەرییەکە پێشکەش بکەن.

/٣

نانەکەت مەخۆ.	نانەکەت بخۆ.
پێنووسەکەت دامەنێ.	پێنووسەکەت دابنێ .
منداڵەکە بانگ مەکە.	منداڵەکە بانگ بکە.

ڕێـــژەی داخـــوازی، فـــەرمان و داوا و ورياکردنەوەيـــە بـــۆ بـــەجێهێنان يـــان بەجێنەهێنانی کارێك، لە لايەن کەسی دووەمی تاك، يان کەسی دووەمی کۆ. ئەم ڕێژەيە نيشانە و پێکهاتنی تايبەتی خـۆی هەيـە، کەرەسـتەی پێکهـاتنی بريتيـە لـە، ڕەگـی کـاتی ڕانـەبردووی کـار و نيـشانەی (بــ) لـە پێشييەوە و جێناوی کەسی لکاو لەدوايەوە دەبێت، (ە) بۆ کەسی دووەمی تـاك و (ن) بـۆ کەسی دووەمی کۆ بەکاردێت.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕێژەی ئەو کارانەی لە ڕیزی ژمارە (١) بەشی (ئـ) نیشان دراون (بنووسە ــ هەڵبگرە ــ ڕێك بکەوە) دەبینین داوا لە کەسی دووەمی تاك دەکرێت، کە کارێك بە ئەنجام بگەیەنێت، بەلاّم لە ڕستەکانی بەشی (ب) (مەنووسە ـ هەڵمەگرە ـ ڕێك مەکەوە) داوا لە کەسی دووەمی تاك بکرێت بۆ نەکردنی کارێك کە بەهۆی نیشانەی (مە)ەوە نەرێ کراوە.

هەروەها ئەگەر سەرنج بدەینە ڕێژەی ئەو کارانەی کە لە ڕیزی ژمارە (٢) بەشی (ئـ) نیشان دراون، کە بریتین لە (بکڕن ـ دابنیشن ـ پێشکەش بکەن) داوا لە کەسی دووەمی کۆ دەکرێت بۆ کردنی کارێك، هەروەها ڕستەکانی بەشی (ب) (مەکڕن ـ دامەنیشن ـ پێشکەش مەکەن) داوا لە کەسی دووەمی کۆ دەکرێت بۆ نەکردنی کارێك، کە بەهۆی نیشانەی (مە) نەرێ کراوە.

هەروەها ئەو کارانەی ڕەگی کاریان کۆتایی بە پیتی (نەبزوێن) هاتووە، ئەوا لە ڕێژەی داخوازیدا بەئاسانی جێناوی کەسی لکاو (ە) یان (ن) وەردەگرێت وەکو لە ڕستەکانی ژمارە (١، ٢) نیشان دراون، بەلاّم ئەگەر ڕەگی کارەکە کۆتایی بە پیتی (بزوێن) هاتبوو ئەوا جێناوی لکاوی (ە)ی کەسی دووەمی تاك دەرناکەوێت، چونکە لە زمانی کوردیدا دوو بزوێن بەدوای یەکدا نایەن، بەلاّم جێناوی لکاوی کەسی دووەمی کۆ دەردەکەوێت، وەکو لە ڕستەکانی ڕیزی ژمارە(٣)دا لەباری (ئەرێ و نەرێ)دا نیشان دراون.

---

* کاری (هات) ڕەگەکەی (هێ)یە، بۆ سووك کردنیش هەندێ جار دەبێتە (ێ) کارە داخوازییەکەش دەبێتە (بێ ، بێن) ، لێرەدا (ە) دەرناکەوێت لە کەسی دووەمی تاکدا بەلاّم ئەم کارە شێوەی تری هەیە، وەك (وەرە — وەرن) تەنیا جێناوەکان بەپێی دەستوورە گشتییەکەی داخوازین دەنا نە (وەر) ڕەگی (هاتن)ە، نە (بـ) دەرکەوتووە.

شایانی باسە ئەگەر کارەکە لەڕووی دارشتنەوە (داڕێژراو) یان (لێکدراو) بێت، لەکاتی ئاخاوتن و وتندا بەزۆری (بـ) دەرناکەوێت، بەڵام چاکتر وایە لەکاتی نووسیندا بنووسرێت، وەك:

وەربگرە ـ وەرگرە.

سەربخە ـ سەرخە.

فریابکەوە ـ فریاکەوە

بەکورتی:

ڕێژەی داخوازی، ئەو ڕێژەیەیە کە قسەکەر بەشێوەی داوا و فەرمان، داوا لە کەسی دووەمی تاك، یان دووەمی کۆ دەکات بۆ بەجێهێنان یان بەجێ نەهێنانی کارێك. بۆ داڕشتنی کاری داخوازی، ڕەگی کاری ڕانەبردوو وەردەگیرێ و نیشانەی (بـ) لە پێشییەوە دادەنرێت و جێناوی کەسی لکاو (ە) بۆ کەسی دووەمی تاك و (ن) بۆ کەسی دووەمی کۆ لە دواوە پێوە دەلکێنرێت.(1)

بـ + ڕەگی کار +
ە: جێناوی لکاوە بۆ کەسی دووەمی تاك
ن: جێناوی لکاوە بۆ کەسی دووەمی کۆ.

ڕانەبردوو	ڕەگ	ڕێژەی داخوازی
دەفرۆشێت	**فرۆش**	**بفرۆشە، بفرۆشن**
دادەگرم	**داگر**	**دابگرە، دابگرن**

(1) ئـ‐ کار هەیە لە دەستوور لادەدات بەتایبەتی کە دەدرێتە پاڵ کەسی دووەمی تاك وەك (بچۆ) (وەرە) (هەڕە) ئەگەر کارەکە کۆتایی بە پاشگری (ەوە) هاتبوو، ئەوا لە ڕێژەی داخوازیدا لەپاڵ کەسی دووەمی تاك پیتی (ر) دەکەوێتە نێوانیانەوە، وەك (بخوێنەرەوە، بهێنەرەوە ...)

ب‐ ئەگەر کۆتایی ڕەگی کارەکە پیتێکی (بزوێن) بوو، ئەوا دیسان پیتی (ر) دەکەوێتە نێوان کۆتایی ڕەگی کارەکە و پاشگرەکەوە، وەك (بکەرەوە ، بخۆرەوە ......)

پ‐ جێناوی لکاوی (ە‐ن) لەکاری داخوازی (تێپەڕ ‐ تێنەپەڕ) ی (سادە ‐ دارژاو ‐ لێکدراو) دەبن بە بکەر و دەچنە کۆتایی ڕەگی کارەکە.

راهێنان (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئەو کارانەی کە بۆ شێوازی داخوازی بەکارهاتوون دەریان بهێنە:

١- دڵسۆزی گەلی کورد ببە.

٢- پەرلەمانی کوردستان بپارێزن.

٣- لە هەموو هەورێك باران نابارێت.

٤- وەك هەنگ بگەڕێ گۆرانی بڵێ

لادە جار جارێ بۆ بەرپێی گوڵێ.

٥- وێنەکە مەشێوێنە.

راهێنان (٢)

لەڕێژەی داخوازیدا (ە) چییە؟ کەی دەردەکەوێت؟

کەی دەرناکەوێت، وەڵامەکانت بە نموونەوە بسەلمێنە.

راهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١- گۆڤارەکان چاپ بکەن.

٢- پەخشانەکە بخوێنەرەوە.

٣- بەخۆشی بژی.

راهێنان (٤)

لە ڕستەی (پرۆژەکە تەواوبکە).

١- کوا بکەری ئەم ڕستەیە؟

٢- ئایا دەتوانیت نیشانەی (بـ) لەکارەکە بەکارنەهێنیت؟ چۆن؟

٣- وشەی (پرۆژەکە) شیبکەوە.

٤- شێوازی ڕستەکە بکە بە شێوازی دانانی.

٤- شێوازی مەرجی

(ڕستەی ناوێتەی مەرج)

١- ئەگەر یەکبگرین، سەردەکەوین.

٢- هەتا ڕەنج نەکێشیت، گەنج نانۆشیت.

٣- تا نیڤا دەستی ڕەش نەبیت، تاما دەڤی خۆش نابیت.

٤- کە ڕاپەڕین بەرپابوو، بەئامانج گەیشتین.

٥- کەی بایەخ بە پیشەسازی بدرێت، ولآت پێش دەکەوێت.

٦- ئەگەر نەورۆز هات، ئەم دێ چینە سەیرانێ.

٧- کەی چوویت بۆ پەرتووکخانە، گۆڤارەکە ببەوە.

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو ڕستانەی سەرەوە و چاوێك بە ڕێژەی کارەکان بخشێنین، کە تیایاندا بەکارهێنراون دەبینین هەر ئەو کارانەن کە لە شێوازی ڕاگەیاندن یا دانانی یا داخوازی بەکارهێنراون، بەڵام مەبەست لەم ڕستا گۆڕاوە، واتە کارەکان بۆ مەبەستی بنجی خۆیان کە (ڕاگەیاندن، دانـ داخوازی)یە بەکارنەهێنراون، بەڵکو بۆ مەبەستی مەرج بەکار هێنراون.

ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکان بکەین، دەبینین. لە ڕستەی یەکەمدا کاری (یەك بگرن) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (سەردەکەوین) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە ئەمە لەڕووی ڕێژەوە، بەلآم لەڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون.

واتە ڕوودانی کاری (یەك بگرین) مەرجە بۆ ڕوودانی کاری (سەردەکەوین).

لە ڕستەی دووەمدا کاری (ڕەنج نەکێشیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (گەنج نانۆشیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە، ئەمە لەڕووی ڕێژەوە بەلآم لەڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی

هەواڵنامەی کتێب

مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری ڕەنج نەکێشیت مەرجە بۆ ڕوودانی کاری گەنج نانۆشێت.

لە ڕستەی سێیەمدا کاری (ڕەش نەبیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (خۆش نابیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە ئەمە لەڕووی ڕێژەوە بەڵام لەڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون.

واتە ڕوودانی کاری (نەبێت) مەرجە بۆ ڕوودانی کاری (نابێت) بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لە بەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لە ڕستەی چوارەمدا کاری (بەرپابوو) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، کاری (گەیشت) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە ئەمە لەڕووی ڕێژەوە بەڵام لەڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون، بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لە بەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لە ڕستەی پێنجەمدا کاری (بایەخ بدرێت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانیە، کاری (پێشدەکەوێت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە ئەمە لە ڕووی ڕێژەوە بەڵام لەڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری (بایەخ بدرێت) مەرجە بۆ ڕوودان و ئەنجامدانی کاری (پێشدەکەوێت). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لە بەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لە ڕستەی شەشەمدا کاری (هات) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنەکاری (دێچین) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە، ئەمە لە ڕووی ڕێژەوە، بەڵام لە ڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج

بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری (هات) مەرجە بۆ ڕوودانو ئەنجام دانی کاری (دێ چین). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لەبەکار هێنانندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لەڕستەی حەوتەمدا کاری (چوو) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، کاری (ببەوە) ڕێژەکەی داخوازییە، ئەمە لەڕووی ڕێژەوە بەڵام لە ڕووی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری (چوو) مەرجە بۆ ڕوودانی کاری (ببەوە). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لەبەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

کەواتە لەم ڕستانەی سەرەوەدا ئەوەی بۆمان ئاشکرا دەبێت ئەمانەی خوارەوەن.

١- ڕستەی شێوازی مەرجی هەمیشە ڕستەیەکی ئاوێتەی مەرجەو لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتووە.

ئ- ڕستەی کاری مەرج یا پاڕستە.

ب- ڕستەی وەڵامی مەرج کە ڕستەیەکی سەرەکییەو مەبەستەکە لەم ڕستەیە دەردەکەوێت. هەروەها پێی دەگووترێت شاڕستە.

٢- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا (ڕستەی شێوازی مەرجیدا) کار ڕێژەی تایبەتی خۆی نییە، بەڵکو هەر ئەوکارانەن کە لەشێوازی (ڕاگەیاندن ، دانانی ، داخوازی) بەکار هێنراون بەڵام لێرەدا بۆ مەبەستی بنجی خۆیان بەکار نەهێنراون، بەڵکو بۆمەبەستی مەرج بەکار هێنراون.

٣- لەڕستەی کاری مەرج (پاڕستە) ڕێژەی کار هەمیشە (ڕاگەیاندنە یا دانانییە)، لە ڕستەی وەڵامی مەرجیشدا (شاڕستە) ڕێژەی کار هەمیشە (ڕاگەیاندنە یا داخوازییە).

٤- له ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا بەشێوەیەکی گشتی کاری مەرج دەکەوێتە سەرەتای ڕستەکە، بەڵام دەگونجێ هەندێ جار ڕستەی وەڵامی مەرج بکەوێتە سەرەتای ڕستەکە.

وەکو: دەچین بۆ سەیران، کە نەورۆز هات.

گوڵەکانم چاندووە، ئەگەر ئاژەڵ نەیان خوات.

٥- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا ئامرازی لێکدەر(تا، هەتا، کە، هەکە، کەی، ئەگەر....) پێیان دەگوترێ ئامرازی لێکدەری مەرج.

بەکورتی:

ئـ- لەکاتی بەکارهێنانی کار لە ڕستەدا ئەگەر ڕوودانی کارێك مەرج بێت بۆ ڕوودانی کارێکی تر، لەو بارەیدا بەو کارە، بەڕێژەو ناوەڕۆکییەوە دەگوترێ ڕستەی ئاوێتەی مەرج (شێوازی مەرج).

ب: ڕستەی ئاوێتەی مەرج لەدوو ڕستە پێکدێت:

ڕستەی کاری مەرج، ڕوودان و بەئەنجام گەیاندنی کاری ئەم ڕستەیە مەرجە بۆ ڕوودانی کاری ڕستەی وەڵامی مەرج، ڕستەی وەڵامی مەرج کە ڕستەیەکی سەرەکییە، ڕوودان و بە ئەنجام گەیاندنی کاری ئەم ڕستەیە بەستراوەتەوە بەڕوودانی کاری ڕستەی کاری مەرج.

ڕاهێنان (١)

لەڕستەی ئاوێتەی مەرجدا چەند جۆرە کار هەیە؟ لە چ ڕێژەیەکدا دەبن و بۆ چ بەکاردەهێنرێن؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٢)

لەڕستەی (زوو برۆ، کارەکە ئەنجام بدە).

١- هەردوو کار لە چ ڕێژەیەکدان؟

٢- بکەری هەردوو ڕستەکە دیاربکە؟

٣- لەکاری (برۆ) ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی دروست بکە و لەکاری (ئەنجام بدە) ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروست بکە، ئینجا ڕستەکە بەشێوەی ڕستەی ئاوێتەی مەرج بنووسەوە.

ڕاهێنان (٣)

لەڕستەی (کەی نەورۆز هات، ئاگری خۆشیی هەڵدەکەین).

١- جۆری ڕستەکە دیاربخە؟

٢- وشەی (کەی) شیبکەوە.

٣- وشەی (هات، هەڵدەکەین) شی بکەوە.

٤- ئەم ڕستەیە لە چەند ڕستە پێکهاتووە و هەریەکەیان چی پێ دەگوترێت؟ ئایا دەتوانین جێیان بگۆڕین؟

ڕاهێنان (٤)

ئایا لەڕستەی شێوازی مەرجیدا کار ڕێژەی تایبەتی خۆی هەیە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٥)

نموونەیەك لە شیكردنەوە.

ئەگەر ئەوان **هاتبان**، كارەكەیان ئەنجام دەدا.

ئەگەر ئەوان **هاتبان**: ڕستەی كاری مەرجە.

ئەگەر: ئامرازی لێكدەری مەرجە.

ئەوان: جێناوی كەسی سەربەخۆیە، بۆ كەسی سێیەمی كۆ، بكەرە.

هاتبا: كاری ڕابردووی نزیكی دانانییە، لێرە بۆ مەرج بەكارهاتووە، كاری مەرجە، تێنەپەڕە.

ن: جێناوی كەسی لكاوە، بۆ كەسی سێیەمی كۆ، بۆ بكەر دەگەڕێتەوە.

كارەكەیان ئەنجام دەدا: ڕستەی وەڵامی مەرجە

كارەكە: ناوە، تاكە، ناسراوە، بەركارە.

یان: جێناوی لكاوە بۆ كەسی سێیەمی كۆ، بكەرە.

ئەنجام دەدا: كاری ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندنە، لێرە بۆ مەرج بەكارهاتووە، كاری وەڵامی مەرجە، لێكدراوە، تێپەڕە.

تۆش ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بكەوە.

ئـ: كەی بوویت بە ئەندازیار، گوندەكان ئاوەدان بكەرەوە.

ب: بخوێنە، ئەگینا دەرناچیت.

کاری چاوگی (بوون)

(ئـ)

١- پارەم هەبوو. پارەم هەیە. پارەم دەبێت.

٢- هەم بوو. هەمە. دەمبێت.

٣- نازەنین منداڵی بوو. نازەنین منداڵی هەیە. نازەنین منداڵی دەبێت

(ب)

١- چراکە هەڵبوو. هەڵدەبێت.

٢- ئازاد ژ خەو ڕابوو. ڕادەبێت.

٣- کارەکە تەواو بوو. تەواو دەبێت.

٤- کاوە سوورِ بوو لەسەر بڕیارەکەی سوور دەبێت.

(پ)

١- کاوە مامۆستایە.

٢- پێشکەوتنمان بە خوێندنە.

٣- ئەوە من بووم، کە لە باخەکەدا دەسووڕامەوە.

٤- هاوینە هەواری شەقڵاوە فێنکە.

٥- ئاهەنگەکە بەشەو بووە.

(ت)

١- ڕەنگە ئاوەکە ببێت بە سەهۆڵ.

٢- سەرکەوتن بە تێکۆشانە.

٣- پێنووسەکەی تۆ بە من بوو.

٤- هەنارەکان ترشن.

(چ)

١- دەبوو[1] چووبام لە گەڵتان.

٢- دەبوو یارمەتیم دابا.

٣- دەبێت ئەمساڵ دەربچم.

چاوگی (بوون) وەکو هەموو چاوگێکی دی، سەرچاوەیە بۆ دروستبوونی دەمەکانی کاری (ڕابردوو، ڕانەبردوو)، کە بریتین لە:-

١- ڕابردوو : بوو

٢- ڕانەبردوو → (ە) بۆ دەمی ئێستا. → (دەبێت) بۆ دەمی داهاتوو.

ئەم کارانە وەکو کاری (تەواو) و (ناتەواو) بە تێپەڕو تێنەپەڕ، لە ڕستەی کوردیدا ئەرکەکانیان ئەنجامدەدەن.

کاری تەواو:

ئەو کارانەی لە چاوگی (بوون) پەیدادەبن، وەکو کاری تەواوی تێپەڕ لە ڕستەدا دەرەکەون، لە کاتێکدا ئەگەر بۆ خاوەنداریتی (تملك) یان بۆ منداڵبوون بەکارهات، ئەو دەمە دەبنە کاری تەواوی تێپەڕ لە ڕێگای بەرکارەکانیانەوە، ئەرکەکانیان ئەنجامدەدەن، ئەم کارانە لەبنەڕەتدا لە چاوگی (هەبوون)ەوە سەرچاوەیان گرتووە، بەڵام وشەی (هە) لە هەندێك باری ڕستەدا دەرناکەوێت یان ناوترێت، هەروەکو لە ڕستەکانی بەشی (أ) دا دەردەکەون.

[1] هەروا (دەبوایە)ش دەبێت.

پارەم هەبوو.	پارەم هەیە.	پارەم دەبێت.
هەم بوو.	هەمە.	دەمبێت

لە ڕستەی (پارەم هەبوو..........) (بوو) کاری تەواوی تێپەڕە، بەرکارەکەی وشەی (پارە)یە، جێناوەکەشی (م)ە، کە بووە بە بکەری ڕستەکە.

لە ڕستەکانی (هەم بوو)[1] وشەی (هە) لەگەڵ کاری ڕابردوو (بوو) و ڕانەبردوو (ە) بۆ دەمی ئێستا دەرکەوتووە، بەڵام لە ڕانەبردوودا بۆ دەمی داهاتوو لە شێوەی (دەمبێت)دا کەوتووەتە بەر چاو.

هەر لەم چاوگەوە کاری تەواوی تێنەپەڕ ساز دەکرێت، ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین:

کارەکان وەکو کاری تەواوی تێنەپەڕ، لە ڕستەکاندا دەرکەوتوون بەتەنها ئەرکی بکەرەکانیان ئەنجامداوەو واتای ڕستەکانیان تەواوکردووە.

لە ڕستەی (١-٢)دا بەهۆی پێشگری (هەڵ ، ڕا) وە کاری داڕێژراوی تەواوی تێنەپەڕیان پێکهێناوە، کە بەتەنها ئەرکی بکەرەکانیان ئەنجامداوە، واتای ڕستەکانیان تەواوکردووە، بەڵام لە ڕستەی (٣ ، ٤)دا، کارەکان هەریەکەیان لەگەڵ وشەی (تەواو ، سووڕ)دا کارێکی لێکدراوی تەواوی تێنەپەڕیان پێکهێناوە، ئەرکی بکەرەکانیان گەیاندووەتە ئەنجام و واتای ڕستەکانیان تەواوکردووە.

---

[1] ئەگەر بە واتای بوون (الوجود) هات، ئەو دەمە دەبێتە کاری تەواوی تێنەپەڕ.

من هەبووم- من هەم- من دەبم (وجود).

کاری ناتەواو:

لە هەندێك باری ڕستەدا کارەکانی (بوو –ە– دەبێت)، ناتوانێت ئەرکی نیهادەکانیان ئەنجامبدەن، یان واتای ڕستەکان تەواو بکەن، بەڵکو بۆ ئەو مەبەستە پێویستیان بە وشە یان بەشێکی تر دەبێت، بۆ ئەوەی ئەو ئەرکە تەواو بکەن، ئەو دەمە بەو کارانە دەوترێت کاری (ناتەواو)، ئەو وشەو بەشانەش، کە دەبنە پاڵپشت بۆ ئەو تەواوکردنە پێیان دەوترێت (تەواوکەر)، کە بریتین لە (ناو ، جێناو ، هاوەڵناو، هاوەڵکار)، کە بەشێوەی تەواوکەر و تەواوکەری بەیاریدە ئەرکی تەواوکردنی کارە ناتەواوەکە ئەنجامدەدەن. لێرەدا با بزانین ئەم تەواوکردنە چۆن و بە چ شێوەیەك تەواو دەکرێن، ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (پ) دەبنین:

لە ڕستەی (١)دا ناوی (مامۆستا)[1] ، کە ناوێکی گشتییە، تەواوکەری کاری (ە)ی ناتەواوە، ئەگەر ئەم ناوە نەبووایە، کاری (ە) لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواو بکات.

لە ڕستەی (٢)دا، بە هەمان شێوە، چاوگی (خوێندن)، کە وەکو ناوێکی واتایی لە ڕستەکە دەردەکەوێت، ئەرکی تەواوکردنی کاری (ە) ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم ناوە نەبووایە، کاری ناتەواوی (ە) لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات.

لە ڕستەی (٣) دا جێناوی کەسی جودای (من)[2] ئەرکی تەواوکردنی کاری (بوو)ی ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم جێناوە کەسییە جودایە نەبووایە،

---

(١) هەموو ناوێك (گشتی، واتایی ، تایبەتی) دەبنە تەواوکەر بۆ کاری ناتەواو.

(٢) هەموو جێناوێکی جودا (کەسی جودا، پرس، خۆیی، نادیار، نیشانە) هەروەها جێناوی هەیی لەگەڵ دیار خەرەکەی دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو.

کاری (بوو)ی ناتەواو لەگەڵ نیهادەکەیدا نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات.

لە ڕستەی (٤)دا، هاوەڵناوی چۆنیەتی (فێنك) ئەرکی تەواوکردنی کاری (ە)ی ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم هاوەڵناوە نەبووایە، کاری (ە)لەگەڵ نیهادەکەی دا نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواو بکات.

لە ڕستەی (٥)دا، هاوەڵکاری (بەشەو)ئەرکی تەواوکردنی (بوو)ی ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم هاوەڵکارە نەبووایە کاری ناتەواوی (بوو) لەگەڵ نیهادەکەیدا نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواو بکات.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ت)، دەبینین:

لە ڕستەی (١)دا، ناوی (سەهۆڵ) تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوی (دەبێت)،ە، ئەگەر ئەم ناوە نەبووایە، کاری ناتەواوی دەبێت لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات، بوونایەتیو ئەو گۆڕانکارییە دەربخات، کەبەسەر ناوەکەدا هاتووە.

لە ڕستەی (٢) دا، چاوگی (تێکۆشان) کە وەکوو ناوێکی واتایی، تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوی(ە)یە ئەگەر ئەم ناوە نەبووایە، کاری ناتەواوی(ە) لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکەی تەواو بکات.

لە ڕستەی (٣)دا، جێناوی کەسی جودای (من) تەواوکەری بەیاریدەی کاری (بوو)ی نا تەواوە، ئەگەر ئەم جێناوە نەبووایە، کاری (بوو)ی ناتەواو لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکاتو ئەو گۆڕانکارییە نیشانبدات، کە لەجێناوی (تۆ)وە چووە بۆ جێناوی (من).

لێرەدا پێویستە ئەوە بزانرێت، کە هەرچی(هاوەڵناو، هاوەڵکار)ە، بە شێوەی تەواوکەر، کاری ناتەواو تەواو دەکەن. هەر ئەم کارە لە چەند بارێکی تردا وەکو کاری یاریدەدەر، لەگەڵ کارەکانی شێوازی دانانی دەردەکەون، هەروەکو لە ڕستەکانی بەشی (جـ)دا، لە شێوەی (دەبوو، دەبووایە دەبێت)، کە هەمیشە دەکەونە پێش کارە سەرەکییەکانەوە، بۆ دەرخستنی هەندێك لایەنی ڕێزمانیی بۆ کارە سەرەکییەکان.

نەرێ کردنی ئەم کارە:

ئـ- دەمی ڕابردوو:

بە دانانی نیشانەی (نە)ی نەرێ لەبەردەم کارەکەدا.

پارەم بوو. ⟵ پارەم نەبوو.

ئاهەنگەکە بە شەو بوو. ⟵ ئاهەنگەکە بەشەو نەبوو.

دەبوو. ⟵ نەدەبوو.

ب- دەمی ئێستا:

بە دانانی نیشانەی (نی) لەبەردەم کارەکەدا.

پارەم هەیە. ⟵ پارەم نییە.

کاوە مامۆستایە. ⟵ کاوە مامۆستا نییە.

پ - دەمی ڕانەبردوو

بە گۆڕینی نیشانەی (دە) بە نیشانەی (نا)

پارەم دەبێت. ⟵ پارەم نابێت.

ئاوەکە دەبێت بە سەهۆڵ. ⟵ ئاوەکە نابێت بە سەهۆڵ.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە:

١- کاری ناتەواوی لە ڕووی کاریگەرییەوە (تێنەپەڕە).

٢- کاری (بوو – ە – دەبێت) لە هەموو بارێکدا ناکرێت بە بکەر نادیار .

٣- کاری نا تەواو (ە) بۆ دەمی ئێستا لە ڕستەدا دەرناکەوێت، ئەگەر جێناوە کەسییە لکاوەکان دیارو ئاشکرابن (م ، ین ، یت ، ن، (–) ، ن)، بە واتا کارەکە بکەوێتە نێوان (وشەکە)[1] و جێناوە کەسییە لکاوەکان

کوردم کوردین.

کوردیت کوردن.

کوردە کوردن.

بە کورتی :

ئەو کارانەی لە چاوگی (بوون)ەوە وەرەگیرێن، ئەگەر بۆ خاوەنداریێتی (تملك) یان لە منداڵبوون بەکارهاتن، دەبنەکاری تەواوی تێپەڕ.

بەشێوەیەکی گشتی، پێشگر، کە دەچێتە سەر ئەو جۆرە کارانە، کارەکە دەکەن بە کاری تەواوی تێنە پەڕی داڕێژراو.

کاری لێکدراو، کە لە چاوگی (بوون)ەوە، وەردەگیرێت کەوشە واتادارەکەی بوو بە واتا بۆ کارەکە، ئەو دەمەکارەکە دەکات بە کارێکی تەواوی لێکدراوی تێنە پەڕ.

ئەگەر کاری (بوو - ە – دەبێت) نەیتوانی بە تەنها واتای ڕستەکە تەواو بکات، پێویستی بە وشە یان بەشێکی تر هەبوو، ئەو دەمە ئەو کارانە دەبنەکاری ناتەواو.

ئەو بابەتە ڕێزمانییانەی کاری ناتەواو تەواو دەکەن، وەکو تەواوکەر و تەواوکەری بەیاریدە، بریتین لە (ناو – جێناو).

---

[1] مەبەست لەوشە (ناو– هاوەڵناو– جێناوە کەسییە سەربەخۆکان)ە.

ئەرکی (ە) لە ڕێزمانی کوردیدا

١- دەبێتە کاری ناتەواو لە ڕستەی سادەدا، ئەگەر کاری سەرەکی لە ڕستەدا نەبوو. بۆ نموونە:

بەرزترین لوتکە لە چیاکانی کوردستاندا، ئاراراتە.

٢- دەبێتە جێناوی لکاو بۆ کەسی دووەمی تاك لە کاری داخوازیدا، ئەرکی بکەر دەبینێت. بۆ نموونە:

بخوێنە، تا دەربچیت.

٣- دەبێتە ئامرازی پەیوەندی، دەلکێت بە کاری ڕابردوو، ڕانەبردوو، داخوازی جێگای ئامرازی (بۆ ، بە) دەگرێتەوە.

کاوە هاتە لامان. - بۆ = کاوە هات بۆ لامان.

ئازاد دەبێتە ئەندازیار - بە = ئازاد دەبێت بە ئەندازیار.

بڕۆنە دەرێ. - بۆ = بڕۆن بۆ دەرێ.

٤ - هەندێك جار بە دوای ناو دادێت بۆ مەبەستی بانگکردن:

کورەبخوێنە، بەرچاوت تەمە.

٥- دەبێتە پاشگر بۆ دروستکردنی وشەی نوێ.

چاك ← چاکە.

سەوز ← سەوزە.

دەست ← دەستە.

٦- دەبێتە ئامرازی پێناسین، کە کورتکراوەی (ەکە)ی ناساندنە.

ژنە هەژاربوو، بۆیە دەگریا.

٧- دەبێتە ئامرازی لێکدەر بۆ دروستکردنی وشەی لێکدراو. بۆ نموونە:

ڕەشەبا، گوڵە گەنم.

٨- دەبێتە جێناوی کەسی لکاو. بۆ کەسی سێیەمی تاك لەگەڵ کاری ڕانەبردوو لە کرمانجی ژووروودا[1] . بۆ نموونە:

ئەو چیرۆکێ دنڤیسە.

ئەو دکەڤە.

٩- دەبێتە پاشگر لەگەڵ هەندێك قەدی چاوگدا بۆ دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی دارێژراو

کرد ← کردە ، برد ← بردە.

کوشت ← کوشتە.

١٠- دەبێتە ئامرازی دانەپاڵ و گرێی ناوی دروست دەکات لەو کاتەی کە لە نێوان ناوێکی ناسراو ، دیار خراو بە هاوەڵناوی چۆنیەتی دێت بۆ نموونە:

مەڕە لاوازەکە،هەنارە مزرەکە

---

[1] : لە هەندێ ناوچەی ئەم شێوە زارەدا وای لێ دێت، ئەگینا لە ناوچەکانی تر دەگوترێت:

(ئەودەرسێ دنڤیسیت).

ڕاهێنان(١)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەرەوە؟

١- چۆن لە چاوگی (بوون) کاری تەواوی تێنەپەڕ دروست دەکرێت؟

٢- کاری ناتەواو بەچەند جۆرە وشە و چۆن تەواو دەکرێت؟

٣- کەی کاری ناتەواو بۆ دەمی ئێستا لە ڕستەدا دەرناکەوێت؟ کەی دەردەکەوێت؟.

ڕاهێنان (٢)

لەم ڕستانەی خوارەوەدائەو کارانەی، کە لەچاوگی (بوون)ەوە وەرگیراون دەریان بهێنە؟ جۆرەکانیان دەسنیشان بکە؟.

١- گەلی کورد سوورە لەسەر بەدیهێنانی مافەکانی.

٢- دەبێت یەکریزی گەل بپارێزین.

٣- دایکیان کەمنداڵی بوو، منداڵەکە نەخۆش بوو.

٤- کێشەی ئاوارەکانی کەرکووک کەی پەیدابوو؟

٥- باوکیان لەخەو ڕابوو.

ڕاهێنان (٣)

ئەرکی (ە) لەم ڕستانەی خوارەوەدا، دەستنیشان بکە لەگەڵ ڕوونکردنەوەی پێویست.

١- کوڕە، بە دانیشتن ماڵت وێرانە.

٢- بخوێنە، چونکە خوێندن سارێژکەری برینەکانتە.

٣- ڕەشەبای سلێمانی بە هێزە.

٤- چیرۆکەکێ بنڤیسە.

٥- منداڵە گەمەی دەکردو، دایکەش تەماشای دەکرد.

ڕاهێنان(٤)

کاری (بوو) لە سێ ڕستەدا بەکاربهێنە، وەکو:

١- کاری ناتەواو.

٢ - کاری تەواوی تێپەڕ.

٣- کاری یاریدەدەر.

ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان

یەکەم: وەکو بکەر

-ئ-

١- دوێنێ، گۆڤارێکم کڕی.

دوێنێ کڕیم.

٢- گۆڤارەکەم هەڵگرتبوو.

هەڵم گرتبوو.

٣- قوتابییەکەم بانگ دەکرد.

بانگم دەکرد.

٤- تاوانبارەکەم دەست نیشان کرد.

دەست نیشانم کرد.

-ب-

١- پێرێ چووم بۆ کەرکووک.

٢- لە تاقیکردنەوەکەدا بەیەکەم دەرچووم.

٣- خێرا هاتنەوە.

٤-سەرکەوتینەوە سەر شاخەکە.

-پ-

١- وانەکە دەخوێنین.

٢- گوندەکان ئاوەدان دەکەینەوە.

٣- لە پێناوی نیشتیماندا تێدەکۆشین.

-ت-

١- نەمامەکە بڕوێنە.

٢- ناوی خوێندکارەکان تۆمار بکەن.

مەبەست لە ئەرکی جیناوە کەسییە لکاوەکان لە دەوری بکەردا، ئەوەیە، کە هەروەك چۆن ناو، یان جێناوە سەربەخۆکان بە هەموو جۆرەکانییانەوە، لە ڕستەدا دەبن بە (کارا) بکەر، هەروەك لە قۆناغەکانی ڕابردووی خوێندندا ڕوونکراوەتەوەو دەرخراوە، هەر بەم جۆرەش جێناوە لکاوەکان دەبنە بکەر لە ڕستەدا، جا ئەگەر بە وردی سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین دەبینین:

یەکەم- لە هەموو ڕستەکانی بەشی (ئـ) دا کارەکان هەموویان کاری ڕابردووی تێپەڕن، هەیانە سادە، داڕێژراو یان لێکدراون و لێرەدا شوێنی جیناوە کەسییە لکاوەکان، ئەوانەی دەبنە بکەر نیشان دەدەین.

ئـ- ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی سادە بێت و بەرکار لە ناو ڕستەکەدا باسکرابێت، ئەوا هەمیشە جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکە، وەکو لە ڕستەی یەکەمی بەشی (ئـ) دا دەرکەوتووە، لەم ڕستەیەدا وشەی (گۆڤارێك) بەرکارەو جێناوی کەسی لکاوی (م) بکەری کارەکەیەو کارەکەش ڕابردووی تێپەڕی سادەیەو ئەگەر بەرکار، باس نەکرێت جێناوی لکاو دەچێتە کۆتایی کارەکە وەکو کڕیم.

ب- ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی داڕێژراو یان لێکدراو بوو، بەرکار باسکرابوو، ئەوا دیسان جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکەوە، وەکو لە ڕستەکانی (٢-٣)ی بەشی (ئـ)دا دەرکەوتووە، بەلام ئەگەر بەرکارەکە باس نەکرابوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکە؟ وەك (هەڵم گرتبوو، بانگم دەکرد).

پ- ئەگەر کارە لێکدراوەکە لە سێ وشەی واتادار یان زیاتر پێکهاتبوو، واتە بەشی یەکەمی کارە لێکدراوەکە وشەیەکی لێکدراو بوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەکەوێتە دوای وشە لێکدراوەکە کاتێك بەرکار لادەبرێت ، وەك

لە ڕستەی (٤)ی بەشی (ئـ)دا دەرکەوتووە، ئەگەر سەیری جێناوە لکاوەکان بکەین لە ڕستەکانی بەشی (ئـ)دا، دەبینین لە هەموویاندا جێناوی کەسی لکاو (م)ە، جا دەتوانین بە پێی مەبەست لە بری ئەم جێناوە، جێناوەکانی (م–مان، ت– تان، ی–یان) بە ڕیز بەکار بهێنین.

دووەم– ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی ڕابردووی تێنەپەڕ بوو، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ، ین ، یت ، ن، Ø ، ن) دەبنە بکەرو دەچنە کۆتایی کاری ڕستەکە، جا کارەکە (سادە، داڕێژراو – لێکدراو) بێت، خۆ ئەگەر کاری ڕستەکە داڕێژراو یان لێکدراو بوو، بە پاشگری (ەوە) کۆتایی هاتبوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەکەوێتە پێش ئەم پاشگرەیەوە، وەکو لە ڕستەکانی (٣–٤)ی بەشی (ب) نیشاندراوە، هەروەها پێویستە ئاماژە بەوە بکەین، ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێنەپەڕ بێت، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر بۆ کەسی سێیەمی تاک دەرناکەوێت.

سێیەم– ئەگەر کاری ڕستەکە ڕانەبردووی (تێپەڕو تێنەپەڕ) بێت، ئەوا جێناوە کەسیەلکاوەکانی کۆمەڵەی (م، ین– یت، ن – (ات : ێت) ، ن) دەبنە بکەرو دەچنە سەر کۆتایی کارەکە، جا ئەگەر کاری ڕستەکە (سادە، داڕێژراو، یان لێکدراو) بێت. جێناوی کەسی لکاوی بکەر بۆ کەسی سێیەمی تاک بە پێی پیتی کۆتایی ڕەگی کارەکە دەگۆڕێت، ئەگەر ڕەگی کارەکە بە پیتی بزوێنی (ە ، ۆ) کۆتایی هاتبوو، جێناوی کەسی لکاوی (ات) بەکار دەهێنرێت، وەك (دەشوات – دەڕواتەوە– دادەخات– چاپ دەکات ....)، بەڵام ئەگەر ڕەگی کارەکە بە پیتی (بزوێنی (ە، ۆ) کۆتایی نەهاتبوو ئەوا جێناوی کەسی لکاوی (ێت) بەکار دەهێنرێت، وەکو (دەنووسێت – هەڵدەفڕێت – دەفرۆشێت... هتد).

چوارەم– ئەگەر کاری ڕستەی داخوازی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)ی (سادە، داڕێژراو، لێکدراو) بێت ئەوا جێناوە کەسییەلکاوەکانی (ە– ن) دەبن بەبکەر و دەچنە کۆتایی ڕەگی کارەکە.

بەکورتی:

١- ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕ بێت جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م-مان، ت- تان، ی- یان) دەبنە بکەری ڕستەکەو شوێنیان لەناو ڕستەکە دەگۆڕێت:-

ئـ- ئەگەر کارەکە (سادە، داڕێژراو- لێکدراو)بێت و بەرکار باسکرابێت، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکە.

ب- بەلاّم ئەگەر بەرکارەکە باس نەکرابێت، کارەکەش سادە بێت، ئەوا جێناوە کەسییەلکاوەکان دەچنە سەر کارە سادەکە ئەگەر لە دەمی ڕابردووی نزیك و دووری ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە کۆتایی کارەکە. بەلاّم ئەگەر لەدەمی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە دوای نیشانەی (دە)، خۆ ئەگەر لە دەمی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە نێوان نیشانەی (وە).

خۆ ئەگەر کارەکە(داڕێژراو یان لێکدراو) بوو، ئەوا دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٢- ئـ- بەلاّم ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕابردووی تێنەپەڕ) بێت، جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م – ین، یت- ن، (Ø)- ن) ئەرکی بکەر دەبینن و دەکەونە کۆتایی کارەکە.

ب- ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕانەبردووی تێنە پەڕ و تێپەڕ) بێت، جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م- ین، یت- ن) (ێت - ات)- ن) دەکەونە کۆتایی ڕەگی کارەکەوە.

٣- ئەگەر کارەکە داخوازی بێت ئەوا جێناوی کەسی لکاوی (ە- ن)دەبن بە بکەرو دەکەونە کۆتایی ڕەگی کارەکە.

ڕاهێنان (١)

کەی ئەم جێناوە کەسییە لکاوانەی خوارەوە لەناو ڕستەکەدا وەکو بکەر دەوری خۆیان دەبینن، بۆ هەریەکەیان نموونەیەك بهێنەوە.

(ات ، مان ، ین ،ە)

ڕاهێنان (٢)

١- ئەگەر کاری ڕستە ڕابردووی تێپەڕی (داڕێژراو یان لێکدراو) بێت، کام لەم جێناوە کەسییە لکاوانە وەکو بکەر دەردەکەون و دەچنە کوێ؟ بەنموونەوە وەڵامەکانت بسەلمێنە.

٢- کەی جێناوی لکاوی بکەر بۆ کەسی سێیەمی تاك لە ڕستەدا دەرناکەوێت؟ بە نموونەوە وەڵامەکەت بسەلمێنە.

ڕاهێنان (٣)

لە ڕستەی (وتارەکەت بڵاوکردووەتەوە)

١- کاری ڕستەکە لە چ ڕێژەیەکدایە؟ چۆن دروستکراوە؟

٢- (ت) لە کۆتایی وتارەکەت چییەو ئەرکی چییە؟ بۆچی خراوەتە ئەوێ؟

٣- وشەی وتارەکە شی بکەوە.

٤- ئەگەر وشەی وتارەکە لابرێت (ت) دەچێتە کوێ؟ بۆچی.

ڕاهێنان(٤)

لە ڕستەی (لە وانەکان باش تێگەیشتووە).

١- کوا بکەری ڕستەکە ؟ بۆچی؟

٢- کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن، چ گۆڕانێك ڕوودەدات بینووسەوە.

٣- وشەی (وانەکان) شی بکەوە.

٤- وشەی (باش) چییە؟ ئەرکی چییە؟

دووەم- وەکو بەرکار

ئـ: (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان)

١- بم بەخشن.   بمان بەخشن.
بی بەخشن.   بیان بەخشن.

٢- وەرم بگرە.   وەرمان بگرە.
وەری بگرە.   وەریان بگرە .

٣- بانگم بکەن.   بانگمان بکەن.
بانگی بکەن.   بانگیان بکەن.

ب:

١- دەم ناسێت.   دەمان ناسێت.
٢- هەڵت دەبژێرن.   هەڵتان دەبژێرن.
٣- هانی دەدات.   هانیان دەدات.

پ:

(١)

گرتمی - گرتینی
گرتیتی - گرتنی
گرتی - گرتنی.
دای مەزراندم - دای مەزراندین.
دای مەزراندیت - دای مەزراندن.
دای مەزراند - دای مەزراندن.

(٢)

گرتمی - گرتمانی.
گرتتی - گرتتانی.
گرتی - گرتیانی.
دامی مەزراند - دامانی مەزراند.
داتی مەزراند - داتانی مەزراند.
دای مەزراند - دایانی مەزراند.

یارمەتیی دام – یارمەتیی داین. یارمەتیمی دا – یارمەتیمانی دا.
یارمەتیی دایت – *یارمەتیی دان*. یارمەتیتی دا – یارمەتیتانی دا.
یارمەیتی دا – یارمەتیی دان. یارمەتی دا – یارمەتیانی دا.

لەمەو پێش ئەوە فێربووین، کە بەرکار هەمیشە لەگەڵ کاری تێپەڕ دێتەکایەوە، ئینجا لێرەدا دەمانەوێت بزانین، کە جێناوە کەسییە لکاوەکان چۆن دەبنە بەرکار لە ڕستەدا؟

لەوەلامدا دەڵێین، جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە ڕستەدا بەم شێوەیەی خوارەوە:

ئـ/ ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین، دەبنیین کارەکانی (ببەخشن، وەربگرە ، بانگ بکەن) هەموویان کاری داخوازی تێپەڕن، لەگەڵ ئەم کارانەدا کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م – مان ، ی – یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کاری داخوازی تێپەڕ (سادە) بوو، ئەوا جێناوی کەسیی لکاو لە دەوری بەرکاردا دەچێتە دوای نیشانەی (بـ) وەکو لە ڕستەی (بم بەخشن – بمان بەخشن ......) دیارە، بەڵام ئەگەر کاری داخوازی تێپەڕ (داڕێژراو یان لێکدراو) بوو، جێناوی کەسیی لکاو لە دەوری بەرکاردا دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکەوە، وەکو لە ڕستەکانی (وەرم بگرە – وەرمان بگرە......) یان (بانگم بکەن – بانگمان بکەن......) نیشاندراوە.

ب/ ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین، دەبینین کارەکانی (دەناسێت ، هەڵدەبژێرن ، هان دەدات) هەموویان کاری ڕانەبردووی تێپەڕن، لەگەڵ ئەم کارانەدا کۆمەڵەی جێناوی کەسیی لکاو (م – مان ، ت – تان ، ی – یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کاری ڕانەبردووی تێپەڕ سادە بێت، جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای نیشانەی (دە) وەکو لە ڕستەکانی (دەم ناسێت – دەمان ناسێت

.........) نیشاندراوه، بەڵام ئەگەر کاری ڕانەبردووی تێپەڕ (داڕێژراو یان لێکدراو) بێت ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەوە، وەکو لە ڕستەکانی (هەڵت دەبژێرن ـ هەڵتان دەبژێرن.....)، یان (هانی دەدات ـــ هانیان دەدات) دا نیشاندراوە.

پ/ ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (پ) بکەین، دەبینین کارەکانی (گرت ـــ دامەزراند ـــ یارمەتی دا) ڕابردووی تێپەڕن، لەگەڵ ئەم کارانەدا هەردوو کۆمەڵە جێناوە کەسیە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە دوو شێوەدا:-

١- کۆمەڵە جێناوی کەسییی لکاو (م ـــ ین ، یت ـــ ن ، $\emptyset$ ـــ ن) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کارەکە (سادە) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دوای جێناوی لکاوی بکەر دەکەون، ئەگەر کەسی یەکەم یا دووەم (تاك و کۆ) بکەری ڕستەکە بن وەك: (گرتمن ـ ناردمیت)

خۆ ئەگەر جێناوی لکاوی بکەر کەسی سێیەمی تاك یان کۆ بێت، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بەرکار پێش جێناوی کەسیی لکاوی بکەر دەکەوێت، وەکو (گرتمی ـ گرتنی ـ ناردمیان).

خۆ ئەگەر کارەکە(داڕێژاو یان لێکدراو) بێت، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بەرکار دەچنە کۆتایی کارەوە، وەکو لە ڕستەکانی (دای مەزراندم ـــ دای مەزراندین....) یان یارمەتیی دام ـ یارمەتیی داین...) نیشاندراون.

٢- کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـــ مان، ت – تان ، ی ـــ یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (سادە) بێت، ئەوا کۆمەڵە جێناوە کەسییەکە لە دەوری بەرکاردا دەچنە نێوان کۆتای کارەکە و جێناوی لکاوی بکەرەوە، وەکو لە ڕستەکانی (گرتمی ـــ گرتمانی ...) نیشاندراوە، بەڵام ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (داڕێژراو یان

لێکدراو) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە وەکو لە ڕستەکانی (دامی مەزراند ــ دامانی مەزراند...) یان (یارمەتیمی دا ـ یارمەتیمانی دا...) نیشاندراون.

لێرەدا دەردەکەوێت، ئەگەر کارەکە ڕابردووی تێپەڕ (سادە ، دارێژراو ، لێکدراو) بێت، ئەوا جێناوی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك لە دەوری بەرکاردا دەرناکەوێت، هەرچەند لە کۆمەڵەی جێناوی (م ــ مان....) جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك لە دەوری بەرکاردا هەیە، بەڵام بۆ ئاسانکردنی دەربڕین ئەمیش دەرناکەوێت.

بەکورتی :

١- لەگەڵ کاری داخوازی تێپەڕی (سادە ، دارێژراو ، لێکدراو) کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ــ مان ، ی ــ یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کارەکە سادەبێت ئەوا دەچنە سەر نیشانەی (بـ)، خۆ ئەگەر کارەکە (دارێژراو یان لێکدراو) بێت، ئەوا دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٢- لەگەڵ کاری ڕانەبردووی تێپەڕی (سادە ، دارێژراو ، لێکدراو) کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادەبێت جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە سەر نیشانەی (دە)، ئەگەر کارەکە دارێژراو یان لێکدراو بێت ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە سەر بەشی یەکەمی کارەکە .

٣- لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕدا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە دوو شێوەدا :-

ئـ- دەگونجێت جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ــ یان) ببنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادەبێت جێناوەکان دەچنە نێوان کارو جێناوی

لکاوی بکەر، بەڵام ئەگەر کارەکە دارێژراو یان لێکدراو بێت، جێناوەکان دەچنە دواى بەشی یەکەمی کار واتە (سەر بەشی یەکەمی کار)ەکە.

ب- دەگونجێت جێناوە کەسییە لکاوەکان (م ـ ین ، یت ـ ن ،Ø ـ ن) ببنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادە بێت جێناوەکان دەچنە دواى جێناوی لکاوی بکەر ئەگەر بکەری ڕستە کەسی یەکەم یا دووەمی تاك و کۆ. بێت خۆ ئەگەر بکەری ڕستەکە کەسی سێیەمی تاك یان کۆ بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار پێش جێناوی لکاوی بکەر دەکەوێت، بەڵام ئەگەر کارەکە دارێژراو یان لێکدراو بێت، جێناوەکان دەچنە کۆتایی کارەکەوە.

تێبینی (١): جێناوی کەسی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك لە دەوری بەرکاردا لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕ دەرناکەوێت

تێبینی(٢): لە کرمانجی ژووروودا کۆمەڵە جێناوی (م، ین، یت ، ن، (Ø) ،ن) دەبنە بەرکار لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕ، وەك:-

ئازادی ئەز دیتم*	ئازادی ئەم دیتین
ئازادی تو دیتیت	ئازادی هوین دیتن
ئازادی ئەو دیت	ئازادی ئەو دیتن

* واتە (ئازاد منی دیت)

ڕاهێنان (١)

کەی ئەم جێناوە کەسییە لکاوانە دەبنە بەرکار لەڕستەدا، بەنموونەوە نیشانی بدە (ن ، یت ، یان ، ت).

ڕاهێنان (٢)

جێناوی کەسیی لکاو (تان ، ین) لە دوو ڕستەدا بەکار بهێنە، لە ڕستەی یەکەمدا (تان) بکەر بێت، (ین) بەرکار بێت، لە ڕستەی دووەمدا (ین) بکەر بێت و (تان) بەرکاربێت.

ڕاهێنان (٣)

کەی جێناوی کەسیی لکاو (ی) بۆ کەسی سێیەمی تاك لە دەوری بەرکاردا دەردەکەوێت؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٤)

چۆن جێناوە کەسییە لکاوەکان لەگەڵ ئەم کارانە دەبنە بەرکار؟

(ڕاسپارد ، ببینە ، هێنا ، دەبات)

ڕاهێنان (٥)

لە ڕستەی (پار هەڵی بژاردین)

١- (ین) چییە و ئەرکی چییە؟ بۆچی خراوەتە ئەو شوێنە؟

٢- ئەگەر (ین) بگۆڕین بۆ (مان) دەکەوێتە کوێ؟ بۆچی؟

٣- ڕستەکە بگۆڕە بۆ کاتی ڕانەبردوو، هەردوو جێناوە لکاوەکانیش شیبکەوە.

سێیەم: وەکو تەواوکەری بەیاریدە

١/ ئـ- نامەکەم بۆ هات (دێت). (م - مان ، ت - تان ، ی - یان)

بۆم هات.

پارەکەت لێ کەوت (دەکەوێت).

لێت دەکەوێت.

هەواڵەکەیان پێ گەیشت (دەگات).

پێیان گەیشت.

ب- کارەکەم بۆ تەواوکرا (دەکرێت).

بۆم تەواوکرا.

دەفتەرەکەت لێ ستێنرا (دەستێنرێت).

لێت ستێنرا.

پ- گوندەکانیان بۆ ئاوەدان دەکەنەوە.

بۆیان ئاوەدان دەکەنەوە.

کارەکەت پێ دەسپێرێت.

پێت دەسپێرێت.

وانەکەمان تێ دەگەیەنێت.

تێمان دەگەیەنێت.

٢/ ئـ- دارشتنەکەم بۆ بخوێنەوە. (م - مان ، (- ، -) ، ی - یان)

بۆم بخوێنەوە.

هەواڵەکەیان پێ بڵێ.

پێیان بڵێ.

ب- پێیان بگەن.

تێیان بگەن.

٣/ ئـ- پرسیارەکانی بۆم چاپکرد. (م – مان ، ت – تان ، ی – یان)

بۆمی چاپکرد.

ب- پرسیارەکانی بۆ چاپکردم. (م – ین ، یت – ن ، (Ø) – ن)

بۆی چاپکردم

پێشتر ئەوەمان زانیوە، کە تەواوکەری بەیاریدە ئەو ناوەیە، یان جێناوەیە، کە لە ڕستەدا واتای کار تەواودەکات بەیارمەتی ئامرازی پەیوەندی، لەگەڵ کاری تێنەپەڕو تێپەڕدا دێت.

لێرە دەمانەوێت بزانین، کە جێناوی کەسیی لکاو چۆن دەبێتە تەواوکەری بەیاریدە؟

لە وەڵامدا دەڵێین جێناوی کەسیی لکاو دەتوانێت ببێت بە تەواوکەری بەیاریدەو بەپێی جۆرو کاتی کاری ڕستەکە لە چەند شێوەیەکی جیاوازدا دەردەکەون:

١- ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی تێنەپەڕی (ڕابردوو ، یان ڕانەبردوو)ی سادە، دارێژراو یان لێکدراوبێت. بکەری کارەکە لە ناو ڕستەکەدا باس کرابێت، ئەوا کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو لە کۆمەڵەی (م – مان ، ت – تان ، ی – یان) لە دەوری تەواوکەری بەیاریدەدا دەچنە دوای ئەو ناوەی کە بکەری ڕستەکەیە، وەکو لە ڕستەکانی ژمارە (١) لقی (ئـ) نیشاندراون، وەکو دەبینین لە ڕستەی (نامەکەم بۆ هات)دا وشەی (نامەکە) بکەری ڕستەکەیە، (بۆ) ئامرازی پەیوەندییە و جێناوی کەسیی لکاوی (م) لە دوای وشەی (نامەکە)وە هاتووەو تەواوکەری بەیاریدەی کارەکەیەو دەتوانین لە بری

جیناوی کەسیی لکاوی (م) هەموو جێناوە کەسییە لکاوەکانی (مان، ت – تان، ی – یان) بەکاربهێنن، بەڵام ئەگەر وشەی (نامەکە) لاببەین ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی تەواوکەری بەیاریدە دەچێتە سەر ئامرازە پەیوەندییەکە. بەڵام ئەگەر سەیری ڕستەکانی لقی (ب) بکەین دەبینین کاری (تەواوکرا ، ستێنرا) ڕابردووی بکەر نادیارن (کارا نادیارن)و کاری (تەواودەکرێت ، دەستێنرێت) ڕانەبردووی بکەرنادیارن و لەگەڵ ئەم کارانەدا جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م – مان ، ت – تان ، ی – یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدەو لە دوای (جێگری بکەر)[1] ەکانەوە هاتوون، لەگەڵ بوونی ئامرازی پەیوەندی (بۆ – لێ) لە ڕستەکاندا، بەڵام ئەگەر جێگری بکەرەکان لە ڕستەکاندا لابرێت، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی دەوری تەواوکەری بەیاریدە دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە، ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی (ڕانەبردووی تێپەڕ)ی سادە، دارێژراو یان لێکدراو بێت و بەرکار لەڕستەکەدا باسکرابێت، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م – مان ، ت – تان، ی – یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدەو دەچنە دوای بەرکارەکە، بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەچنە سەر ئامرازە پەیوەندییەکە[2] هەروەکو لە ڕستەکانی لقی (پ) نیشاندراون.

٢– ئەگەر کاری ڕستەکە (داخوازی تێپەڕ) بێت و بەرکار لە ڕستەکەدا باسکرابێت ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکان (م – مان ، ی – یان) دەبنە

(١) جێگری بکەر = (نائب فاعل)

(٢) هەندێ جار ئامرازو جێناوی لکاوی تەواوکەری بەیاریدە دەکەونە دوای کارەکەوە بەتایبەتی لە کاتی ئاخاوتن دا: دەی نێرێت بۆم.

تەواوکەری بەیاریدەو لە دوای بەرکارەکەوە دێن. بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە وەکو لە ڕستەکانی ژمارە (٢) لقی (ئـ) نیشاندراون.

خۆ ئەگەر کاری ڕستەکە (داخوازی تێنەپەڕ) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی تەواوکەری بەیاریدە هەمیشە لە دوای ئامرازە پەیوەندیەکە دێت، وەکو لە ڕستەکانی لقی (ب) نیشاندراوە.

٣- ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕابردووی تێپەڕ)ی سادە دارێژراو یان لێکدراو بێت، ئەوا ئەو جێناوە کەسییە لکاوانەی کە دەبنە تەواوکەری بەیاریدە، لە دوو شێوەی جیاوازدا دەردەکەون:

ئـ- کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی کۆمەڵەی (م ــ مان ، ت ــ تان ، ی ــ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدەو یەکسەر لە دوای ئامرازی پەیوەندییەوە دێن، بەڵام ئەگەر بەرکاری ڕستەکە لابرا، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بکەر دوای جێناوی لکاوی تەواوکەری بەیاریدەوە دێت هەروەکو لە ڕستەکانی ژمارە (٣) لقی (ئـ) نیشاندراون.

ب: کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ــ ین ، یت ــ ن (Ø) ــ ن) دەبن بە تەواوکەری بەیاریدەو دەکەونە کۆتایی کارەوە وەکو لە نموونەکانی لقی (ب) نیشاندراوە، بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بکەر لە دوای ئامرازی پەیوەندییەوە دێت، وەك لە ڕستەی (بۆی چاپکردم) دا دیارە.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکەین، کە ئەگەر کاری ڕستەکە ڕانەبردووی تێپەڕ بوو، بەرکاری ڕستەکە ناوێك یان جێناوێك یان هاوەڵناوێك بوو بە دیارخەری، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی تەواوکەری بەیاریدە دەچێتە دوای

دیارخـــەرەکانی بەرکارەکـــەوە، وەکـــو لـــە ڕســـتەی (پەرتووکەکـــەتانم لێ وەردەگرێت) دا دەرکەوتووە.

بەکورتی :-

جێنـاوە کەسـییە لکاوەکـان دەبنـە تەواوکـەری بەیاریـدە لـە ڕسـتەدا بـەم شێوەیەی خوارەوە:

١- لەگەڵ کاری تێنە پـەڕی دەمـی (ڕابـردوو ، ڕانـەبردوو) و هـەروەها کـاری بکەر نادیار کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ــ مان ، ت ــ تان ، ی ــ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدەو لە دوای بکـەر یـان جێگـری بکـەر دێـن، ئەگـەر بکـەر یـان جێگـری بکـەر لابـبرێن، جێناوەکـان دەچـنە دوای ئـامرازە پەیوەندییەکە.

لەگەڵ کاری (ڕانەبردووی تێپەڕیشدا) کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) لە دەوری تەواوکەری بەیاریدە دەچـنە دوای بـەرکاری ڕسـتەکە ئەگـەر لـە ڕسـتەکەدا هـەبوو، بـەڵام ئەگـەر بـەرکار لابرێـت، جێناوەکان دەچنە دوای ئامرازی پەیوەندی.

٢- لەگەڵ کاری (داخوازی) کۆمەڵە جێنـاوی کەسـیی لکـاوی (م ــ مـان ، ی ـ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و لە دوای بـەرکارەوە دێـن، ئەگـەر کارەکـە تێپەڕ بێت و بەرکار باسکرابێت، بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا ئـەوا جێنـاوەکـان دەچنە دوای ئامرازی پەیوەندی، بـەڵام ئەگـەر کارەکـە تێنە پـەڕ بێـت ئـەوا جێناوەکان هەمیشە دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکە.

٣- لەگـەڵ کـاری (ڕابـردووی تێپـەڕ)دا، جێنـاوە کەسـییە لکاوەکـان دەبنـە تەواوکەری بەیاریدە لە دوو شێوەدا :-

ئ/ دەگونجێت کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) ببنە تەواوکەری بەیاریدەو یەکسەر لە دوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە دێن.

ب/ دەگونجێت کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ ین ، یت ـ ن ، Ø ـ ن) ببنە تەواوکەری بەیاریدەو دەچنە کۆتایی کارەکە. هەروەها لەم دەمەی کاردا جێناوی کەسیی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك لە دەوری تەواوکەری بەیاریدەدا دەرناکەوێت[1].

(١) جێناوی کەسیی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك لە دەوری تەواوکەری بەیاریدە دەرناکەوێت لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕدا ئەگەر کۆمەڵەی دووەمی جێناوە لکاوەکانی وەرگرتبێت.

ڕاهێنان (١)

ئەم جێناوە کەسییە لکاوانەی خوارەوە لەگەڵ چ کارێکدا دەبنە تەواوکەری بەیاریدە؟ بە نموونە نیشانی بدە.

(ین ، یان ، یت ، مان ، ن)

ڕاهێنان (٢)

کەی جێناوی لکاو وەکو تەواوکەری بەیاریدە لە ڕستەدا دەرناکەوێت؟ بەنموونە بیسەلمێنە.

ڕاهێنان (٣)

بۆت نوسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیــــم

دوندی قەندیلی گۆڕەپانی هەلگورد نیم

١- لە نیوەی دێری یەکەم دووجار جێناوی (ت) هاتووە، هەریەکەیان ئەرکیان چی یە؟

٢- (م) ی دوای (نووسی) و دوای(بنووسم) ئەرکیان چییە؟

ڕاهێنان (٤)

چۆن جێناوە کەسییە لکاوەکان لەگەڵ ئەم کارانەی خوارەوەدا دەبنە تەواوکەری بەیاریدە؟

(لەبەربکە ، پێ گەیشت ، تێ گەیاند ، لێ وەرگرت)

ڕاهێنان(٥)

لە ڕستەی (وڵاتەکەیان لێ دابەشکردین).

١- (ین) چییە ؟ بۆچی خراوەتە ئەو شوێنە؟

٢- (لێ) شیبکەوە.

٣- ئەگەر(ین) بگۆڕین بۆ جێناوی (مان) دەچێتە کوێ؟ بۆچی؟

٤- ئەگەر ناوی (وڵاتەکە) لاببەین (یان) دەچێتە کوێ؟

هاوەڵناو لەڕووی بنچینەی وشەکانییەوە (ڕۆنان)ەوە

هاوەڵناو لە ڕووی چۆنیەنی دروستبوونی وشەکانییەوە واتە پێکهاتنەوە. دوو جۆرە:-

ئـ- هاوەڵناوی سادە.

ب- هاوەڵناوی ناسادە.

ئـ- هاوەڵناوی سادە:

١- بۆ ڕۆژی نەورۆز سێ چەپك
لە نێرگس و گوڵی ناسك
ئەکەم بە دیارییەکی جوان
بۆ گەلی کوردی قارەمان

٢- هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمە
سەرپۆش فڕێدە چ وادەی شەرمە

٣- ئێمەی ئازا لە دوژمن ناترسین

٤- بابێ دارای هەژارە،لێ دل و دەروونێ وی دەوڵەمەندن.

٥- دارا هشك سێبەرێ ناکەت.

هاوەڵناو، وشەیەکە دەبێتە دیارخەری ناوێك یان جێناوێك یان هاوەڵناوێکی تر یان تەواو کەری کارێکی ناتەواو ، واتە سیفەتێك ئاشکرا دەکاتو لە هاوچەشنەکانی جیا دەکرێتەوە.

هاوەڵناویش بە پێی چۆنیەتی دروستبوونی بنچینەی وشەکەوە دەکرێت بەچەند بەشێك، لێرەدا باسی هاوەڵناوی سادە دەکەین.

لە نموونەی ژمارە (١)دا، هەریەك لەوشەی (ناسك، جوان، قارەمان) هاوەڵناونو لەوشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتوون هیچ پێشگرو پاشگرێکیان لەگەڵدا نییەو بەهۆی (ی) ئامرازی خستنە سەر بوونەتە

دیارخەری وشەکانی (گوڵ، دیارییەك، کورد)و وەسفی ئەو ناوانەی کردووەو لەناو هاو ڕەگەزەکانی جێگایان کردووەتەوە.

لە نموونەی ژمارەدا (٢)دا، وشەی (گەرم) هاوەڵناوە و لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێك هاتوون و بووە بە تەواوکەری کاری ناتەواو(٥).

لە ڕستەی ژمارە (٣) دا، وشەی (ئازا) هاوەڵناوەو لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووەو بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر بووە بە دیارخەری جێناوی کەسی (ئێمە).

هەروەها لە ڕستەکانی ژمارە (٤،٥)دا، وشەکانی (هەژار، هشك) هاوەڵناوی سادەنو لە وشەیەکی واتادار پێکهاتوونو بوونەتە دیارخەری ناو و تەواوکەری کاری ناتەواو.

ب- هاوەڵناوی ناسادە:

هاوەڵناوی ناسادە دوو جۆرە:

١- هاوەڵناوی داڕێژراو:

ئـ- کرێکاری یەکەم کاری خۆی تەواو کرد.

ب- تا ئێستا پیاوی بەجەرگی وام نەدیوە.

پ- ڕێوییەکی گەڕۆك لە شێرەکی نووستی چێترە.

ت- گیاندارو نەبوو دیارو نەدیار

زاناو نەزانو گێلو وشیار

ج- نوسەری بەتوانا هەمیشە لە بەرهەمەکانیدا جۆرە تایبەتێتی و شێوەیەکی دیاری پێوە دەبێت.

ئەگەر سەیری وشەکانی (یەکەم، بەجەرگ، گەڕۆك، نووستی، دیار، نەدیار، زانا، نەزان،گێل، وشیار، بەتوانا) بکەین،دەبینین کە هەموویان هاوەڵناوی

داڕێژراون هەریەك بە شێوەیەك دروست کراوە، لێرەشدا چەند یاسایەکی دروستکردنی هاوەڵناوی داڕێژراو دەخەینە ڕوو.

١-(ئـ) هاوەڵناوی سادە	پاشگر	هاوەڵناوی داڕێژراو
یەك	ەم	یەکەم
ڕوون	اك	ڕووناك
نەرم	ان	نەرمان
ڕەق	ەن	ڕەقەن

(ب) پێشگر	هاوەڵناوی سادە	هاوەڵناوی داڕێژراو
نە	خۆش	نەخۆش
نا	ڕاست	نا ڕاست

٢ -(ئـ) ناوی سادە	پاشگر	هاوەڵناوی داڕێژراو
ژن	انە، انی	ژنانە، ژنانی
زێڕ	ین	زێڕین
مەلە	وان، ڤان	مەلەوان – مەلەڤان
برین	دار	بریندار
گۆشت	ن	گۆشتن
ڕاو	چی	ڕاوچی
دەشت	ەکی	دەشتەکی
بەخت	یار، ەوەر	بەختیار، بەختەوەر
ئاسن	گەر	ئاسنگەر

٢- (ب)پێشگر	ناوی سادە	هاوەڵناوی دارێژراو
بە	تام	بەتام
ب/بە	جەرگ	ب جەرگ/ بەجەرگ
بێ	شەرم	بێ شەرم

٣- (ئـ) چاوگ	ڕەگی کار	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
نووسین	نووس	ەر	نووسەر
گەڕان	گەڕێ	ۆك، یدە	گەڕۆك، گەڕیدە[1]
ترسان	ترس	نۆك، ناك	ترسنۆك، ترسناك
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار
زانین	زان	ا	زانا

(ب) چاوگ	پێشگر	ڕەگی کار	هاوەڵناوی دارێژراو
گۆڕین	نە	گۆڕ	نەگۆڕ
مردن	نە	مر	نەمر
بەزین	نە	بەز	نەبەز

(پـ) پێشگر	ڕەگی کار	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
نا	بین	ا	نابینا
نە	زێ	ۆك	نەزۆك
بـ	خۆ	ەر	بخۆر

(١) : ناکرێ پیتە بزوێنی (ێ) لەگەڵ بزوێنی (ۆ) لە (ۆك) و (یـ) لە (یدە) بەیەکەوە بێن، بۆیێ شوێنی خۆی بەردەدا بۆ (ۆ) و (یـ).

٤-

چاوگ	قەدی چاوگ	پاشگر	هاوەڵناوی داڕێژراو
کەوتن	کەوت	وو	کەوتوو[(١)]
شکان	شکا	و	شکاو
سوتان	سوتا	و	سوتاو
ڕزین	ڕزی	و	ڕزیو
بردن	برد	ە	بردە
کەوتن	کەوت	ە	کەوتە

٢- هاوەڵناوی لێکدراو:

چەند یاسایەکی دروستکردنی هاوەڵناوی لێکدراو

١- ناو + ناو

چاو + باز ⟵ چاو باز.

بەژن + چنار ⟵ بەژن چنار.

٢- ناو + ئامراز + ناو

دەست + بە + سەر = دەست بەسەر.

گوڵ + بە + دەم = گوڵ بەدەم.

٣- دوبارە کردنی ناوێك

ڕێ ڕێ ، چین چین ، پارچە پارچە.

---

(١) لە کرمانجی ژووروودا پاشگری (ی) دەخرێتە سەر قەدی چاووگو هاوەڵناوی داڕێژراوی لێ دروست دەبێت:

کەفت + ی = کەفتی

شکەست + ی = شکەستی

سۆت + ی = سۆتی

شویشت + ی = شویشتی

- دلێ سۆتی ب ئاڤ ترشکا ناکەویت.

- مرۆڤێ مری‌و زیندی ب ئاڤێ پاقژ دبن.

٤- **هاوەڵناوی ژمارە** + ناو

دوو + دڵ ⟵ دوو دڵ.

حەوت + ڕەنگ ⟵ حەو ترەنگ.

٥- ناو + **هاوەڵناو**

دڵ + خۆش ⟵ دڵخۆش.

چاو + شین ⟵ چاو شین.

٦- **هاوەڵناو**+ ئامراز + **هاوەڵناو**

بۆر + ە + دەوڵەمەند ⟵ بۆرە دەوڵەمەند.

پاک + و + خاوێن ⟵ پاکو خاوێن.

٧- **هاوەڵناو**+ ئامراز + ناو

شۆڕ + ە + ژن = شۆڕە ژن

گێل + ە + پیاو = گێلە پیاو

٨- ناو + ڕەگی کار

خێر + خواز = خێر خواز

پیاو + کوژ = پیاو کوژ

قورئان + خوێن = قورئان خوێن

ڕۆژنامە + نووس = ڕۆژنامەنووس

٩ – **هاوەڵناو**+ ڕەگی کار

ڕاست + بێژ ⟵ ڕاستبێژ

گەش + بین ⟵ گەشبین

ڕەش + پۆش ⟵ ڕەشپۆش

خۆش + نووس ⟵ خۆشنووس

١١- ناو + هاوەڵناوێکی کراو

دڵ + سوتاو ⟵ دڵسوتاو

جەرگ + بڕاو ⟵ جەرگبڕاو

١٢- بە دووبارە بوونەوەی هاوەڵناوێکی سادە

خۆش خۆش ، جوان جوان ، سوور سوور.

١٣- هاوەڵکار + ناو = ⟵ ژێر دەست ، ژێر چەپۆك.

١٤- ناو + ڕەگی کار + پاشگر ⟵

خەبات + کە + ەر ، ڕەنج + دە + ەر ، جل + شۆ+ ەر ، ڕاو +کە+ەر

بەکورتی:

هاوەڵناولە ڕووی ڕۆنانەوە دوو جۆرە:

١- هاوەڵناوی سادە: ئەو هاوەڵناوەیە، کە لە وشەیەکی سادەی واتاداری سەربەخۆی تەواو پێکدێت.

٢- هاوەڵناوی ناسادە:

هاوەڵناوی ناسادەش دوو جۆرە:

ئـ- هاوەڵناوی داڕێژراو : ئەو هاوەڵناوەیە، کە لە وشەیەکی سادەو پێشگرێك یان پاشگرێك یان هەردووکیان پێکدێت.

ب- هاوەڵناوی لێکدراو : ئەو هاوەڵناوەیە، کە لە دوو وشەی واتادار یان پتر پێکهاتووە.

ڕاهێنان(١)

١– چۆن هاوەڵناوێکی دارێژراو، لە هاوەڵناوێکی لێکدراو جیا دەکەینەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

٢– بەچەند ڕێگا هاوەڵناوی دارێژراو لە ڕەگی کار دروست دەکرێت؟ بەنموونە ڕوونی بکەوە؟

٣– چۆن دەتوانین لە قەدی چاوگی تێنەپەڕەوە، هاوەڵناوی دارێژراو دروست بکەین؟

٤– چۆن لە دوو ناو، هاوەڵناوی لێکدراو دروست دەکەیت ؟ نموونەی بۆ بهێنەوە:

ڕاهێنان (٢)

جۆرو شێوەی دروستبوونی ئەم هاوەڵناوانەی خوارەوە دیاری بکە.

دەنگبێژ، سەرسپی، ڕاستگۆ، کەوتوو، نەمر، خەباتکەر، تێکۆشەر، ناشاد.

ڕاهێنان (٣)

لە چاوگی (زانین – کوشتن) هاوەڵناوی دارژاو دروست بکە:

جارێك بە پێشگر و جارێك بە پاشگر، پاشان هەریەکەیان لە ڕستەبەکاربهێنە.

ڕاهێنان (٤)

لەم ڕستانەی خوارەوە هاوەڵناوەکان دەربهێنە و جۆرەکانیان دەست نیشان بکە لەڕووی بنچینەی وشەکانیان.

١– مرۆڤی ڕاستگۆ درۆ ناکات.

٢– پێشمەرگە بەجەرگە.

٣– کچێکی نووسەریان خەلاتکرد.

٤– ئەدیسۆنی زانا خزمەتی مرۆڤایەتی کردووە.

جۆرەکانی هاوەڵکار

لە ڕووی پێکهاتنیانەوە (ڕۆنان)ەوە

ئـ:

١- هێزی گەل لەشکری دوژمنی خێرا لەناوبرد.

٢- بەفر لە کوردستان زۆر دەبارێت.

٣- دایکی ڕۆشنبیر منداڵ باش پەروەردە دەکات.

٤- گەلی کورد لە بەهاری ساڵی (١٩٩١)دا گورج ڕاپەڕی.

ب:

١- بەشەو سەردانی هاورێکەمان کرد.

٢- پێشمەرگەکان دلێرانە بەرگری لە کوردستان دەکەن.

٣- ئەوان لە دوور هاتبوون.

٤- وتارەکەی بەجوانی خوێندەوە.

پ:

١- کوردستانمان پڕ بەدڵ خۆش دەوێت.

٢- لاوەکان دەستە دەستە دەهاتن.

٣- منداڵەکە لەپاو لەپ کەوت.

٤- گەڕەکەکەیان ماڵ بەماڵ بەسەر کردەوە.

پێشتر ئەوەمان خوێندووە، کە هاوەڵکار وەڵامی پرسیاری (چۆن ، لەکوێ ، کەی ، چەندی ......)ی لایەنێکی ڕوودانی کار دەداتەوە و وەسفی کارەکە دەکات و سنوورێك بۆ ڕوودانی کارەکە لە ڕستەدا دیاردەخات.

ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین، دەبینین وشەکانی (خێرا ، زۆر ، باش ، گورج) هەموویان هاوەڵکارن و هەریەکەیان لە ڕستەی خۆیدا وەسفی کاری ڕستەیەکی کردووە، هەموویان لە ڕووی پێکهاتنەوە سادەن.

لە ڕستەکانی بەشی (ب) وشەکانی (بەشەو ، دلێرانە ، لەدوور ، بەجوانی) هەموویان هاوەڵکاری داڕێژراون، هەریەکەیان لەڕستەی خۆیدا وەسفی کاری ڕستەکەی کردووە.

لەڕستەکانی بەشی (پ) وشەکانی (پڕ بەدڵ ، دەستە دەستە ، لەپاو لەپ ، ماڵ بە ماڵ) هەموویان هاوەڵکاری لێکدراون، هەریەکەیان لە ڕستەی خۆیدا وەسفی کاری ڕستەکەی کردووە.

ئینجا لێرەدا دەمانەوێت بزانین، کە هاوەڵکار لە ڕووی پێکهاتن و دروست کردنەوە چەند جۆرە؟ هەر جۆرەی چۆن و لەچی پێکدێت؟ لەوەڵامدا دەڵێین هاوەڵکار لەڕووی پێکهاتنیەوە دەکرێت بە دوو جۆر، بەم شێوەیەی خوارەوە:-

ئـ- هاوەڵکاری سادە. **ب- هاوەڵکاری ناسادە**

ئـ/ هاوەڵکاری سادە: ئەو هاوەڵکارەیە کە لە بنەڕەتدا لەیەك وشەی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووەو لە ڕستەدا وەسفی کار دەکات.

(خێرا ، زۆر ، باش ، گورج ، پار ، کەم ، دوور ، نزیك ، خراپ ، فرە ، زوو ، درەنگ ، سەر ، ژێر ، تەنیشت ......).

ب/ هاوەڵکاری ناسادە: ئەمیش دوو جۆرە:

١- هاوەڵکاری داڕێژراو: ئەو هاوەڵکارەیە کە لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پێشگرێك یان پاشگرێك یان لەگەڵ هەردووکیان پێکدێت وەکو:

هەندێك لە ڕێگاکانی دروستکردنی هاوەڵکاری داڕژاو

١- پێشگر (بە) + ناو

(بەناز ، بەدڵ، بەگیان، بەشەو، بەزستان، بەساڵ........)

٢- پێشگر + هاوەڵکار

(بەزۆر، لەدوور، لەتەنیشت، لەنزیك........)

٣- ناو+پاشگری (انە)

(ڕۆژانە، شێرانە، مندالآنە، سالآنە......)

٤- هاوەڵناو+ پاشگری(انە)

مەردانە، دلێرانە،هێمنانە، ئازایانە، ژیرانە......)

٥- پێشگر + هاوەڵناو+ پاشگر

(بەجوانی، بەباشی، بەخۆشی، بەساردی، بەهێمنی، بەگەرمی......)

٦- پێشگر + ناو + پاشگر

(بەسواری ، بەهاوینێ، بێ شەرمانە، بێ باکانە، بەکوردایەتی...)

٢- **هاوەڵکاری لێکدراو** : ئەو هاوەڵکارەیە کەلەدوو وشەی واتادار یان پتر پێکدێت.

هەندێك لە ڕێگاکانی دروستکردنی هاوەڵکاری لێکدراو:

١- بەدووبارەکردنەوەی ناو یان هاوەڵناویان هاوەڵناوی ژمارە

(نم نم ، دەستە دەستە، پۆل پۆل......)

(جوان جوان ، هێدی هێدی ، وردە وردە......)

(یەك یەك ، چوار چوار، دوو دوو.........)

٢- ناو + ئامرازی(بە) + ناو

(ڕوو بە ڕوو، ماڵ بە ماڵ ، دێ بە دێ، شار بەشار.......)

٣- ناو + ئامرازی (او) + ناو

(سەراوسەر، دەماو دەم ، دۆڵاودۆڵ، پشتاوپشت.......)

٤- هاوەڵناو+ ئامرازی (و) + هاوەڵناو

تێر و پڕ ، کزومات، پاکوخاوێن، کزومەلوول.....)

٥- هاوەڵناو+ ئامرازی (بە) + ناو

(پڕبەدڵ، پڕبەدەم ، پڕبەدەنگ.......)

٦- پێشگر + هاوەڵناوی لێکدراو + پاشگر

(بەسەربەرزی، بەڕووخۆشی ، بەدڵخۆشی ، بەدڵشکاوی.....)

٧- هاوەڵناوی نیشانە + ناو

(ئەمشەو ، ئەمڕۆ ، ئەوساڵ، ئەوسا.....)

٨- هاوەڵکار + هاوەڵناوی ژمارە + ناو

(پاش نیوەڕۆ ، پێش نیوەڕۆ ، دوای نیوەڕۆ، دوای نیوەشەو، پێش دوو ڕۆژ)

راهێنان (١)

جۆرو شێوەی دروستکردنی ئەم هاوەڵکارانەی خوارەوە دەربخە.

(ئەمڕۆ ، بەگوڕ ، تاقم تاقم ، بەدۆستایەتی ، منداڵانە.....)

راهێنان (٢)

لەم دێڕە هۆنراوانەی خوارەوە هاوەڵکارەکان دەربهێنە و جۆرەکانیان دیاربخە.

١- کوردێکم دەوێ چاپوك و پتەو
سەفەرێك هەیە بۆم بکا بەشەو.

٢- زمانم شەق ئەبا یەك دەم ئەگەر بێت و نەبا ناوت
بەکوێری دائەنیشم گەر لەبەر چاوم نەبێ چاوت.

٣- پڕ بەدڵ بانگ دەکەم سەربەستیم دەوێ
کوردستانم جێی شێرانە دەبێ سەرکەوێ

راهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە.

١- جوان منداڵە جوانەکەی جوان پەروەردە کردووە.

٢- گەلی کوردستان دلێرانە راپەڕی.

راهێنانی(٤)

وشەی (خراپ،منداڵانە) لە دوو ڕستەدا بەکاربهێنە، بەمەرجێك جارێك ببێتە هاوەڵناو و جارێکی تریش ببێتە هاوەڵکار.

ڕادە

١- ڕادەو هاوەڵناو:

٢- ڕادەو هاوەڵکار:

١- پەڕتووکێکی کۆنم، بۆ هاوڕێکەم نارد.

پەڕتووکێکی زۆر کۆنم، بۆ هاوڕێکەم نارد.

٢- فاکسەکەم بەپەلە بۆ هاوڕێکەم نارد.

فاکسەکەم زۆر بە پەلە بۆ هاوڕێکەم نارد.

٣- قوتابییەکە درەنگ هات.

قوتابییەکە هەندێك درەنگ هات.

٤- پیاوەکە دوور ڕۆیشت.

پیاوەکە زۆر دوور ڕۆیشت.

ڕاڤەکردن:

پێش ئەوەی باسی ڕادەو هاوەڵکار یان ڕادەو هاوەڵناو بکەین پێویستە وەڵامی ئەم جۆرە پرسیارانە بدەینەوە کە ڕادەی هاوەڵکار یان هاوەڵناو چییە؟

چ هاوەڵکارێك یان هاوەڵناوێك ڕادەکەی دەردەخرێت؟ئەو پەیڤانەی ڕادە پیشان دەدەن کامانەن؟. بە پێویستی دەزانین سەرنج بۆ ئەو ڕاستییە ڕابکێشین کە ئەویش ڕادەو هاوەڵناوە، واتا دەرخستنی ڕادەی هاوەڵناوە بە هاوەڵناوێکی تر، چونکە زۆر وشەی ڕادەی هاوەڵناو لەناو ڕستەدا، ڕادەی هاوەڵکاریش دەردەخەن، جا ئەگەر بمانەوێت ڕادەی هاوەڵناوێك لە ڕستەدا دەربخەین، ئەوا بەهۆی هاوەڵناوی نادیارەوە دەردەخرێت، کە دەکەوێتە

پێش هاوەڵناوە بنجییەکە، هەروەك لە ڕستەی یەکەم و دووەمی ڕیزی ژمارە (١)دا دیارخراوە.

لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (کۆن) هاوەڵناوی چۆنیەتیەو دیارخەری وشەی (پەڕتووکێك)ە، بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر پێکهاتووە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (زۆر) بووە بە دیارخەری هاوەڵناوی (کۆن)، (کۆن)یش دیارخراوەو ڕادەی ئەو کۆنییە پیشان دەدات. ئینجا بە هەردووکیان واتا (زۆر کۆن) وەکو گرێیەکی هاوەڵناوی دەبنە دیارخەری وشەی (پەڕتووکێك) کە ناوێکی تاکی نەناسراوی گشتییە.

هەر بەم پێیە دەتوانین لە بری وشەی (زۆر) وشەی (گەلێك ، نەختێك ، کەمێك ، هەندێك ، تۆزێك ، فرە ، پیچێك....) بەکاربهێنین، کە هاوەڵناوی نادیارن.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەی یەکەم و دووەمی ڕیزی ژمارە (٢)، دەبینین وشەی (زۆر) لە شێوەیەکی جیاوازدا بەکارهاتووە، واتا ئەرکی لەناو ڕستەکەدا، لە ئەرکی وشەی (زۆر)ی ڕستەکانی پێشوو جیاوازە.

لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (بەپەلە) هاوەڵکاری چۆنیەتییەو چۆنیەتی ڕوودانی کاری (نارد) ڕووندەکاتەوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (زۆر) ڕادەی هاوەڵکارەکە ڕووندەکاتەوەو دیارخەری هاوەڵکاری (بەپەلە)یە، هاوەڵکاری (بەپەلە)ش دیارخراوە بەهەردووکیان وەکو گرێیەکی هاوەڵکاری چۆنیەتی ڕوودانی کارەکە دەردەخەن.

لە ڕستەکانی ڕیزی سێیەمیشدا :

لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (درەنگ) هاوەڵکاری کاتییەو کاتی ڕوودانی کاری (هات) ڕووندەکاتەوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا وشەی (هەندێك) ڕادەی هاوەڵکارەکە ڕووندەکاتەوەو دیارخەری هاوەڵکاری (درەنگ)ە، هاوەڵکاری (درەنگ)یش دیارخراوە، بە هەردووکیان وەکو گرێیەکی هاوەڵکاری کاتی ڕوودانی کارەکە دەردەخەن.

ڕستەکانی ڕیزی چوارەمیش بەهەمان شێوە ڕووندەکرێنەوە.

هەر بەم پێیە دیسان دەتوانین لە بری وشەی (زۆر) وشەکانی (نەختێك ، گەلێك ، کەمێك ، تۆزێك ، هەندێك ، فرە ، پیچێك ....هتد) بەکاربهێنین.

بەکورتی :-

ئـ- ئەم هاوەڵناوانە تەنها ڕادەی هاوەڵناوە چۆنیەتییە کە دەردەخەن، کە بریتین لە (زۆر ، هەندێك ، گەلێك ، کەمێك ، تۆزێك ، بڕێك ، فرە ، پیچێك.... هتد)[1] پێیان دەگوترێت (هاوەڵناوی نادیار).

ب- ئەم هاوەڵکارانە : ڕادەی هاوەڵکارە چونیەتی و کاتی و شوێنییەکان، دەردەخەن کە بریتین لە (زۆر، هەندێك، گەلێك، کەمێك ، تۆزێك، بڕێك، فرە، پیچێك ... هتد) (هاوەڵکاری چەندێتی).

(١) کاتێك کە ڕادەی هاوەڵناویان هاوەڵکارێك دەردەخرێت پێویستی بە (ی) ئامرازی خستنەسەر نییە کە بکەوێتە نێوان ڕادەو هاوەڵناوەکە یان ڕادەو هاوەڵکارەکە.

ڕاهێنان (١)

بە نموونەوە وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە بدەرەوە:

١- چۆن ڕادەی هاوەڵکار دەردەخەیت؟

٢- جیاوازی لە نێوان هاوەڵکارو هاوەڵناودا چییە؟

ڕاهێنان (٢)

(کۆشکێکی زۆر گەورەیان، بۆ کرێکارەکان دروستکردووە، ئەم کۆشکە، ئێستا مەڵبەندی یەکێتی سەندیکای کرێکارانە، کرێکارەکانیش بە دڵسۆزی لە کاتی دروستکردنیدا ئیشیان تیا دەکرد، بۆ ئەوەی زۆر زوو بینای کۆشکەکە تەواوبکەن).

١- وشەی (زۆر) لە پارچە نووسراوەکە، دووجار هاتووە بە وردی شییانبکەرەوە.

٢- ئەو هاوەڵکارانەی، کە هێڵیان بەژێردا هاتووە واتای چ کارێک دەردەخەن، کارەکان دەستنیشان بکە.

ڕاهێنان (٣)

شیکردنەوە

نامیلکەکەم زۆر باش خوێندەوە.

نامیلکەکە: ناوە ، گشتییە ، ناسراوە ، بەرکارە.

م: جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاک ، بکەرە .

زۆر: ڕادەی هاوەڵکاری چەندییە دیارخەری (باش)ە.

باش: هاوەڵکاری چۆنیەتییە دیارخراوە.

زۆرباش: گرێیەکی هاوەڵکارییە ، دیارخەری کاری ڕستەکەیە کاری (خوێندەوە) دەردەخات.

خوێندەوە: ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە ، تێپەڕە ، داڕێژراوە ، ئەرێیە.

لەم ڕستانەدا وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکان شیبکەرەوە.

١- خانی لەپ زێڕین قەڵایەکی گەلێك سەختی دروستکرد.

٢- مێژووی قەڵای دمدم زۆر کۆنە.

٣- پێشمەرگەکان سنووری وڵاتیان گەلێك باش پاراستووە.

ڕاهێنانی(٤)

لە ڕستەی (دارشتنێکی باشم بەجوانی نووسییەوە)

١- کاری ڕستەکە لە چ ڕێژەیەکدایە؟

٢- وشەی(بەجوانی) چییە؟ چۆن دروستکراوە؟

٣- وشەی (باش) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٤- وشەی(زۆر) بخەرە پێش (باش) و (بەجوانی) لە هەردوو شوێندا وشەی (زۆر) شیبکەوە.

دیارخەرەکانی ناو

یەکەم- ئەرکی ناو لەرستەدا وەکو دیارخەری ناو

١- ئاوی کانی لە ئاوی ڕووبار پاکترە.

٢- دێهاتەکانی کوردستان ئاوەدانکرانەوە.

٣- کرێکارەکانی کارگەی مافوور دڵسۆزانە کاردەکەن.

٤- تابلۆکانی ژوورەکەم هەڵواسیوەتەوە.

٥- هێمن نەمامەکانی لە باخچەی خوێندنگەکەدا ڕواند.

٦- دیارییەکانم بۆ فەرمانبەرانی فەرمانگاکەیە.

٧- مەم وزین داستانێکی فولکلۆری بوو.

٨- خانووەکانی ئەم شارە جوانن.

هەریەکە لە بەشە ئاخاوتنی (ناو – هاوەڵناو- جێناو) دەتوانێت ببێت بە دیارخەری ناو یان ئەو وشانەی لە هێزی ناودان (چاوگ)، لێرەدا باسی ناو وەکو (دیارخەر) دەکەین:

١- لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (ئاو) ناوێکی تاکی نەناسراوی گشتییەو (دیارخراو)ە، وشەی (کانی) و (ڕووبار)یش، دوو ناوی تاکی نەناسراوی گشتیین (دیارخەر)ن، کە بە یارمەتی (ی) ئامرازی خستنەسەر[1] دراونەتە پاڵ یەك، (ئاوی کانی) وەکو گرێیەکی ناوی ئەرکی نیهاد و (ئاوی ڕووبار) ئەرکی تەواوکەری بەیاریدە دەبینێت.

---

[1] ئامرازی خستنەسەر: ئامرازی دانەپاڵ.

٢- لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (دێهاتەکان) ناوێکی کۆی ناسراوەو (دیارخراو)ە، وشەی (کوردستان) ناوێکی تایبەتییە (دیارخەر)ی وشەی (دێهاتەکان)ە، کە بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر پێکهاتووە، (دێهاتەکانی کوردستان) وەکو گرێیەکی ناوی دەبێتە جێگری بکەر.

٣- لە ڕستەی سێیەمدا، وشەی (کرێکارەکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، هەر دوو وشەی (کارگەی مافوور) دوو ناوی تاکی نەناسراون (دیارخەر)ی وشەی (کرێکارەکان)ە، کە بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر پێکهاتووە.

٤- لە ڕستەی چوارەمدا، وشەی (تابلۆکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، وشەی (ژوورەکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ە و بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر دراوەتە پاڵ (دیارخراو) لێرەشدا (تابلۆکانی ژوورەکە) وەکو گرێیەکی ناوی ئەرکی بەرکار دەبینێت.

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا، وشەی (باخچە) ناوێکی تاکی نەناسراوە (دیارخراوە)، وشەی (خوێندنگەکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ی ناوی باخچەکەیە، بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر دراونەتە پاڵ یەك، (باخچەی خوێندنگەکە) وەکو گرێیەکی ناوی دەبێت بە تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواو.

٦- لە ڕستەی شەشەمدا، وشەی (فەرمانبەران) ناوێکی نەناسراوی کۆیە (دیارخراو)ە، وشەی (فەرمانگاکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیار خەر)ە، بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر دراوەتە پاڵ (دیارخراو)، (فەرمانبەرانی فەرمانگاکە) وەکو گرێیەکی ناوی دەبن بە تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواو.

٧- لەڕستەی حەوتەمدا، وشەی (داستانێك) ناوێكی تاكی نەناسراوە (دیارخراو)ە، وشەی (فۆلكلۆر) ناوێكی نەناسراوی گشتییە (دیارخەر)ە، بەهۆی (ی) ئامرازی خستنەسەر دراونەتە پاڵ یەك (داستانێكی فۆلكلۆر) وەكو گرێیەكی ناوی ئەركی تەواوكەری كاری ناتەواوە.

٨- لە ڕستەی هەشتەمدا، وشەی (خانووەكان) ناوێكی كۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، وشەی (شار) ناوێكی گشتییەو بەهۆی هاوەڵناوی نیشانە (ئەم......ە) دەستنیشان كراوە (دیارخەر)ە، (ی) ئامرازی خستنەسەر دەكەوێتە نێوانیانەوە، (خانووەكانی ئەم شارە) گرێیەكی ناوییە لە (دیارخراو و دیارخەر)ەكاندا، پێویستە ئاگاداری ئەوەبین، كە هەریەكە لە (دیارخراو) و (دیارخەر) كە دەدرێنە پاڵ یەكتری دەبێت لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێن، بە تایبەتی ئەگەر ناوە (دیارخراو)ەكە ناوێكی كۆ بێت و (دیارخەر) ناوێكی تاك بێت، چونكە ناگونجێت بڵێین (دڵەكانی پیاوەكە ، مێشكەكانی زاناكە ، نینۆكەكانی پەنجەكە......) ئەمە لەلایەك، لەلایەكی تریشەوە دەتوانین بەپێی شوێن و مەبەست بەمەرجێك لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت، (دیارخراو) و (دیارخەر)، یان هەردووكیان لەشێوەی (تاك ، كۆ ، ناسراو یان نەناسراویدا) لە ناوڕستەدا بەكاربهێنین ، وەكو لە ڕستەكانی سەرەوەدا نیشانمان داون.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بكەین كە ناوی (دیارخراو) دەتوانێت چەند ناوێكی (دیارخەر)ی یەك لە دوای یەك وەربگرێت، وەك:-

یاساكانی پەرلەمانی حكومەتی هەرێمی كوردستان زۆرن.

بەکورتی:

ئەگەر ناوێکی (دیارخراو) (دیارخەرێك) یان چەند دیارخەرێك بدرێتە پاڵی ئەوا:

١- ناوی (دیارخراو) پێش ناوی (دیارخەر) دەکەوێت.

٢- (ی) ئامرازی خستنەسەر دەکەوێتە نێوانیانەوە[1].

٣- دەتوانین ناوە دیارخراوەکە یان دیارخەرەکەی، یان هەردووکیان بە پێی شوێن و مەبەست، بەمەرجێك لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت لە شێوەی (تاك، کۆ، ناسراو، نەناسراو)دا لەناو ڕستەدا بەکاریان بهێنین.

دەرگا	ی	ژوورەکە	کراوەتەوە
↓	↓	↓	↓
دیارخراوە	ئامرازی خستەسەر	دیارخەرە	کار

هەروەها ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە لە پەیوەندی نێوان دیارخراو و دیارخەردا خاوەنێتی و ناسیاوی و تایبەتمەندێتی دروست دەبێت.

---

(١) لە کرمانجی ژووروودا ئامرازی خستنە سەر بەپێی ژمارەو ڕەگەز خۆیان دەنوێنن نیشانەی(ا)بەدیارخراوی (مێ) ی تاك دەلکێنن وەك :-

زین خوشکا میرێ بۆتانێ بوو.

ئەو ژنەکا میهرەبان بوو.

وە (ێ) بەدیارخراوی (نێر)ی تاك دەلکێنن، وەك:-

کورێ پاشایێ بچویك هات.

مەلایێ جزیزی هۆزانڤانەکێ کورد بوو.

هەروەها (ێد – ێت – ێن) بەدیارخراوی کۆی (نێرومێ)وە دەلکێن، وەك:-

شارێد کوردستانێ خۆشن.

زارۆکێن گوندێن مە زرنگن.

ڕاهێنان(١)

لە ڕستەی (پەرتووکەکانی قوتابییان وەردەگرینەوە)دا:-

١- وشەی (قوتابییان) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٢- کاری (وەردەگرینەوە) لە چ ڕێژەیەکدایە؟

٣- وشەی (پەرتووکەکان) شیبکەرەوە.

٤- لە کاری (وەردەگرینەوە) ڕێژەی ڕابردووی تەواوی دانانی دروستبکەو سەر لە نوێ ڕستەکە بنووسەرەوە.

٥- لە کاری (وەردەگرینەوە) ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستبکەو بیدە پاڵ جێناوە کەسییە لکاوەکان بەپێی: ژمارەی کەس.

ڕاهێنان (٢)

ڕستەی گونجاو بۆ ئەم داواکارییانەی خوارەوە بهێنەرەوە:-

١- ناوێکی کۆی ناسراو ببێتە دیارخەری ناوێکی نەناسراو هەردوو (دیارخراو و دیارخەر) ببنە بەرکار.

٢- دوو ناوی یەك لە دوای یەك ببنە دیارخەری ناوێکی دیارخراوی تاکی ناسراو.

٣- ناوێکی دەستنیشانکراو بەهۆی هاوەڵناوی نیشانە بۆ نزیك ببێتە دیارخەری ناوێکی تاکی نەناسراو.

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا دیارخراو و دیارخەر دەربهێنە.

١- هونەرمەندانی کوردستان دەست ڕەنگینن.

٢- ئوتومبێلەکانی پیشانگەکە دەفرۆشرێن.

٣- مامۆستایانی کوردستان دڵسۆزن.

٤- خوێندنی باڵا لە زانکۆکان کرایەوە.

ڕاهێنان (٤)

شیکردنەوە:- نموونە

هۆنراوەکانی مەولەویم خوێندەوە.

هۆنراوەکان: ناوە، ناسراوە، کۆیە، دیارخراوە، بەرکارە.

ی: ئامرازی خستنەسەرە.

مەولەوی: ناوە، تایبەتییە، دیارخەرە.

هۆنراوەکانی مەولەوی: گرێیەکی ناوییە، بەرکارە.

م: جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك، بکەرە .

خوێندەوە: کاری ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، داڕێژراوە، تێپەڕە.

١- تیپی کچان شانۆگەرییەکەیان نمایشکرد.

٢- کلتوری کورد دەپارێزین.

دووەم- ئەرکی هاوەڵناولەرستەدا وەکو دیارخەری ناو

١- زێڕی پاك ژەنگ هەڵناهێنێت.

خوێندکارێکی زیرەکم بۆ پێشبڕکێکە نارد.

٢- ئەندازیارە بە تواناکە نەخشەی تەلارەکەی کێشا.

درەختە بەرزەکان سیمایەکی جوان بە ژینگە دەبەخشن.

٣- ئـ- ئەستێرە گەشەکە دەرکەوت.

گەزۆ نایابەکان فرۆشران.

بەهێ گەییوەکانم لێ کردەوە.

خوێندنگا سەرکەوتووەکان ئاهەنگیان گێڕا.

ب- دۆیە ترشەکەی ڕۆکرد.

بایە بەهێزەکە هەڵی کرد.

دێیە خۆشەکانیان بینیوە.

شەیە[1] بچووکەکە بکرە.

٤- لە کانییە ڕوونەکان پرۆژەی ئاوی گوندەکان دروست دەکەن.

شاتووە سورەکەم خوارد.

بییە سەوزەکان مەبڕنەوە.

٥- ئەم زانکۆیە پێشکەوتووە.

چوار گۆڤارم کڕی.

کام پاریزان ئامادە نەبوو.؟

ڕۆژگار هەموو مرۆڤێك دەردەخات.

جوانترین دیاریی پێشکەش کردم.

---

[1] شە : شانە

٦- گوڵی چۆنت دەوێت؟

ڕۆمانی چوارەمینم نووسی.

فەرهەنگێکی تر بەکار دەهێنم.

نامەیەکی ڕازەوەتری نارد.

٧- چواریەکی وێنەکەم ڕەنگ کرد.

هاوەڵناو، وشەیەکە پەسنی ناوێك یان جێناوێك دەکات، هەموو جۆرەکانی هاوەڵناودەتوانن ببنە دیارخەری ناوێك یان جێناوێك، لەم ڕووەوە لە هاو ڕەگەزەکانی جیادەکاتەوە. هاوەڵناوی چۆنیەتی (سادە ، دارێژراو ، لێکدراو) بێت دەبێتە دیارخەرو بەپێی چەند مەرجێك دەدرێتە پاڵ ناو:-

١/ ئەگەر ناوە دیارخراوەکە، ناوێکی گشتی نەناسراو، یان ناوێکی تاکی نەناسراو بێت، هاوەڵناوێك ببێت بە دیارخەری، ئەوا پێویستە (ی) ئامرازی خستنەسەر بخەیتە نێوان ناوەکەو هاوەڵناوەکەوە، وەك لە نموونەکانی ڕیزی (١) نیشاندراون. لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (زێڕ) ناوێکی گشتییە و نەناسراوە هاوەڵناوی (پاك) لە دوایەوە هاتووەو بووە بەدیارخەری.

لەبەشی دووەمی ڕستەی یەکەمدا، (خوێدنکارێك) ناوێکی تاکی نەناسراوەو هاوەڵناوی (زیرەك) لە دوایەوە هاتووە، لەبەر ئەوە پێویستە (ی) ئامرازی خستنە سەر بکەوێتە نێوانیانەوە.

٢/ ئەگەر ناوە دیارخراوەکە، ناوێکی (تاك یان کۆی ناسراو) بوو، کاتێك هاوەڵناوێك دەبێتە دیارخەری، ئەوا پێویستە ناوەکەو هاوەڵناوەکە بخەینە سەر شێوەی (ناوێکی لێکدراو)ەوە، ئینجا نیشانەی پێناسینەکەی دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، خۆ ئەگەر چەند هاوەڵناوێکی یەك لە دوای یەك بوون

بــه دیارخــەری ناوەکــه، ئــەوا نیــشانەی ناســراوی دەکەوێتــه دوای هــەموو هاوەڵناوەکانەوە.

جا ئەگەر ناوەکە بەپیتیکی (نەبزوێن) کۆتایی هاتبێت، ئەوا لـه جیاتی (ی)، ئامرازی دانه پاڵی (ە) دەخەینـه نێوان ناوەکـەو هاوەڵناوەکـەوە، وەکـو لـه ڕستەی (ئەندازیارە بەتواناکە.....)ی ریزی ژمارە (٢)دا نیشاندراوە.

لەم ڕستەیەدا (ئەنـدازیار) ناوێکـه بـه پیتـی نـەبزوێنی (ر) کۆتـایی هـاتووە، کاتێك کە دەکرێت بەناسراو و هاوەڵناوێك دەبێتە دیارخـەری، ئـەوا پێویستە بەو شێوەیەی سەرەوە بخرێتە شێوەی (ناوێکی لێکدراوە)وە، (ی) ئـامرازی دانەپاڵ بکرێت بە (ە).

بەڵام ئەگەر ناوە دیارخراوەکە، لە شێوەی کۆی ناسراودا بێـت و هاوەڵناوێـك ببێــت بــه دیارخــەری ئــەوا بــه پێــی دەســتوورەکەی پێــشوو، لەگــەڵ هاوەڵناوەکەدا دەخرێتە شێوەی (ناوێکی لێکـدراو)ەوە، لـه دوایـدا نیـشانەی ناســراوییەکەی کــه (ەکــە)و نیــشانەی کــۆ، کــه (ان)ە دەخرێنــه دوای هەموویانەوە، وەکو لە ڕستەی (درەختە بەرزەکان.....) نیشاندراوە.

٣- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە (تاك یان کۆی ناسراو) بێت و بـه پیتـی بزوێنـی (ە ، ا ، ۆ ، ێ) دوایی هاتبێت و لە برگەیـەك زیـاتر بێـت، کاتێـك هاوەڵناوێـك دەبێت بە دیارخەری واتە (تەواوکـەری)، دیسان وەکـو دەسـتووری پێـشوو، دەخرێتە شێوەی (ناوێکی لێکدراو)ەوە، جا بۆ ئەوەی (ە)ی ئامرازی دانەپاڵ لەگەڵ پیتی بزوێنی دوای وشە یەکنەگرن و بـه پێـی دەسـتووری (برگـە) کـه نابێـت دوو بـزوێن لەیـەك برگـەدابن، ئـەوا ئامرازەکـه لادەبـەین، وەکـو لـه ڕستەکانی ریزی (٣) بەشی (ئـ) نیشاندراون.

بەڵام ئەگەر ناوە دیارخراوەکە (تاك یان کۆی ناسراو) بێت و کۆتایی بە پیتی بزوێنی (ا ، ۆ ، ێ ، ە) هاتیبێت و لە برگەیەك پێکهاتبێت و هاوەڵناوێك ببێت بە دیارخەری، دوای ئەوەی کە ناوەکەو هاوەڵناوەکە دەخرێتە سەر شێوەی (ناوێکی لێکدراو)، (ە)ی ئامرازی دانەپاڵ بە یارمەتی ناوبەندی (یـ) کە دەکەوێتە نێوان ناوەکەو ئامرازی خستنە پاڵەکە پاشان نیشانەی ناسراوی و کۆ دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، وەکو لە ڕستەکانی ڕیزی ژمارە (٣) بەشی (ب) نیشاندراون.

٤- بەڵام ئەگەر ناوەکە بە بزوێنی (ی) یان (وو) دوایی هاتبێت لە شێوەی (تاك یان کۆی ناسراو) دابێت، هاوەڵناوێك ببێتە دیارخەری، ئەوا ناوەکەو هاوەڵناوەکە دەخرێنە سەر شێوەی (ناوێکی لێکدراو)ەوە، جا بۆ ئەوەی بزوێنی وشەو ئامرازەکە یەکنەگرن، پێویستە پیتی نەبزوێن، کە بگونجێت لەگەڵیاندا، بخەینە نێوانیانەوە بۆ یەکەمیان (ی = y)، بۆ دووەمیان (و = W) دادەنێین لە ناوەکەش (وو) درێژ دەگۆڕێت بۆ (و) کورت وەکو لە ڕستەکانی ڕیزی ژمارە (٤) نیشاندراون.

٥- هەروەها هاوەڵناوی ژمارە، هاوەڵناوی نیشانە (ئەم.....ە) (ئەو.....ە)، هاوەڵناوی پرس (کام ، چ...)، هاوەڵناوی نادیار (هەموو ، زۆر.....)، هاوەڵناولە پلەی باڵادا (گەورەترین ، جوانترین ....) دەتوانن ببن بە دیارخەری ناو، جا ئەگەر پێش ناوە دیارخەرەکە بکەون، ئەوا پێویستی بە ئامرازی خستنە سەر ناکات، وەکو لە ڕستەکانی ژمارە (٥) نیشاندراون.

٦- ئەگەر هاوەڵناوە دیارخەرەکان دوای ناوە دیارخراوەکە بکەون، ئەوا پێویستی بە (ی) ئامرازی خستنە سەر هەیە، وەکو لە ڕستەکانی ڕیزی ژمارە (٦) دا نیشاندراون، ئەو هاوەڵناوانەی کە دەکەونە دوای ناوە دیارخراوەکەوە

هاوەڵناوی (ژمارەی ڕێکخستن ـ پرس ـ نادیار ـ هاوەڵناوی پلەی بەراورد)ن لە ڕستەی یەکەمدا، (چۆن) هاوەڵناوی پرسەو دیارخەری وشەی (گوڵ)ە، لە دووەمدا، (چوارەمین) هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستنە و دیارخەری ناوی (ڕۆمان)ە، لە سێیەمیاندا، هاوەڵناوی نادیار(تر) دیارخەری ناوی (فەرهەنگ)ە، لە چوارەمیاندا (ڕازاوەتر) هاوەڵناوی پلەی بەراوردەو دیارخەری ناوی (نامە)یە.

٧- بەدەر لەوانەی، کە باسمان کردن هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی، وەکو دیارخەرێك دەکەوێتە پێش ناوە دیارخراوەکەوە پێویستی بە (ی) ئامرازی خستنە سەر دەبێت، وەك لە ڕستەی ژمارە (٧) نیشاندراوە.

هەروەها ناوە دیارخراوو هاوەڵناوەکان لە چوار چێوەی وشەیەکی لێکدراو، یان گرێیەکی ناویدا دەتوانن ئەرکی ناوبینن لە ڕستەدا.

بەکورتی:-

هاوەڵناوی چۆنیەتی (سادە ، داڕێژراو ، لێکدراو) دەتوانن ببن بە دیارخەری ناوێك و لەچەند شێوەیەکی جیاوازدا دەردەکەوێت:-

١- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە[1] ، ناوێکی تاکی نەناسراو، یان ناوێکی گشتی بێت، هاوەڵناوێکی بەدوادا هاتبێت، ئەوا دیارخراو پێش هاوەڵناوی دیارخەر دەکەوێت و (ی) ئامرازی خستنە سەر دەکەوێتە نێوانیانەوە.

٢- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە تاك یان کۆی ناسراو بێت، دیارخراو پێش دیارخەر دەکەوێت و هەردووکیان دەخرێنە شێوەی ناوێکی لێکدراوەوە، ئینجا نیشانەی ناسراوی کۆ دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، لێرەدا پێویستە

---

[1] دەشێت دیارخراو جێناوی کەسی سەربەخۆ بێت.

ئاگاداری ناوە دیارخراوەکە بین بە تایبەتی ئەگەر بە پیتی (بزوێن) دوایی هاتبێت، چونکە پێویستی بە چەند دەستوورێکی تایبەتی هەیە بۆ لێکدانی ناوەکەو هاوەڵناوەکە.

٣- ئەگەر هاوەڵناوە دیارخەرەکان لە جۆری ئەوە هاوەڵناوانە بن، کە دەکەونە پێش ناوە دیارخراوەکەوە، وەکو هاوەڵناوی (ژمارە ـ نیشانە ـ نادیار ـ پرس ـ هاوەڵناوی پلەی باڵا) ئەوا پێویستیان بە (ی) ئامرازی خستنە سەر نییە، بێجگە لە هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی کە پێویستی بەم (ی) یە هەیە، خۆ ئەگەر دوای ناوەکە بکەون وەك هاوەڵناوی (ڕێکخستن ، پرس ، نادیار ، هاوەڵناوی پلەی بەراورد) ئەوا پێویستیان بە (ی) ئامرازی خستنە سەر دەبێت.

راهێنان (١)

هاوەڵناوی (خۆش ، هەڵکەنراو ، خەباتکەر) لە سێ ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك، یەکەمیان ببێتە دیارخەری ناوێکی تاکی نەناسراو، دووەمیان دیارخەری ناوێکی تاکی ناسراو بێت، سێیەمیان دیارخەری ناوێکی کۆی ناسراوبێت.

راهێنان (٢)

١- ئایا دەشێت چەند هاوەڵناوێکی یەك لە دوای یەك ببن بە دیارخەری ناوێك؟ چۆن؟ وەڵامەکەت بە نموونەوە بسەلمێنە.

٢- ئەو هاوەڵناوانە کامانەن کە دەبن بە دیارخەری ناوو پێویستییان بە ئامرازی خستنە سەری (ی) نییە، وەڵامەکەت بەنموونەوە بسەلمێنە.

راهێنان (٣)

دیارخەرەکانی ئەم ڕستانە خوارەوە. دەربهێنە و جۆرەکەشی دەست نیشان بکە.

١- بەکام قوتابیدا نامەکەت بۆ ناردم؟

٢- زۆر کورد بەناهەق شەهیدکران.

٣- ئێوەی زیرەك هەمیشە سەرکەوتوون.

راهێنان (٤)

لە ڕستەی (پێشمەرگە بوێرەکە خەڵاتکرا).

١- لەنێوان وشەکانی (پێشمەرگە) و(بوێرەکە) چ ئامرازێك بەکارنەهاتووە؟ بۆچی؟

٢- ناوێکی تر بهێنەوە بەهەمان بزوێنی (ە) کۆتایی هاتبێت بەڵام ئامرازەکە بەکارهاتبێت، هۆیەکەشی بنووسە.

٣- وشەی(بوێر) چی یە؟ چۆن دروست کراوە.

٤- ناوی(پێشمەرگە) ناوێکی تاکی ناسراوە، کوا نیشانەی ناسراویەکەی؟ بۆچی کەوتۆتە ئەوێ؟

سێیەم- ئەرکی جێناوی کەسی سەربەخۆ لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو

١- خەڵاتەکەی من بەنرخە. (من - تۆ - ئەو[1]
ئێمە - ئێوە - ئەوان)

٢- خانووەکەی خۆتم پێبفرۆشە. (خۆم - خۆت - خۆی
خۆمان - خۆتان - خۆیان)

٣- چیرۆکی کێ خوێنرایەوە؟ (کێ - چی .....)

٤- دیسکەکەم بۆ کۆمپیوتەرەکەی هین بوو. (هین - فلان - کابرا
فیسار - کەس..)

٥- تاقیکردنەوەکەم لە تاقیگەی ئەمانەدا ئەنجام دا. (ئەوە - ئەوانە
ئەمە - ئەمانە).

٦- ئەوانە دەفتەرەکانی ئێمەنە.

٧- گەنجانی شارەکەی من بەئاوات دەگەن.

هەروەکو دەزانین جێناوەکان دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١- جێناوی سەربەخۆ (جودا).

٢- جێناوی کەسی لکاو.

ئەو جێناوە سەربەخۆیانەی کە دەبن بە دیارخەری ناو بریتین لە:

١- جێناوی کەسی سەربەخۆ[2].

٢- جێناوی خۆیی.

٣- جێناوی پرس.

---

(١) کۆمەڵە جێناوی من، تە، وی، وێ بەکاردێت وەکو
وەڵاتی مە خۆشە.

(٢) جێناوی هەیی نابێت بە دیارخەری ناو.

٤- جێناوی نادیار.

٥- جێناوی نیشانە.

ئەگەر جێناوە سەربەخۆکان ببن بە دیار خەری ناوێك ئەوا ناوی دیارخراو هەمیشە پێشدەکەوێت، هەر لەبەر ئەمە پێویستە (ی) ئامرازی خستنەسەر بخرێتە نێوانیانەوە، دەتوانین ناوە دیارخراوەکەش بەپێی شوێن و مەبەست بەمەرجێك لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت لە شێوەی تاك و کۆ و ناسراو یان نەناسراویدا بەکاربهێنن وەکو لە ڕستەکانی بەشی سەرەوەدا ئاشکرا کراون.

لەو ڕستانەدا هەریەکە لە جێناوی (من – خۆت – کێ – هین – ئەمانە – ئێمە – ئێوە) لە شوێنی خۆیدا دیارخەری ناوەکەی پێش خۆیەتی (دیارخراو و دیارخەر) لە چوارچێوەی گرێیەکی ناویدا، ئەرکی تایبەتی هەیە.

لە ڕستەی یەکەمدا (خەڵاتەکەی من) نیهادە، لە دووەمدا (خانووی خۆت) بەرکارە، لە سێیەمیاندا (چیرۆکی کێ) جێگری بکەرە، لە چوارەمیاندا (کۆمپیوتەرەکەی هین) تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوە، لە پێنجەمیاندا (تاقیگەکەی ئەمانە) تەواوکەری بەیاریدەی کاری تەواوە، لە شەشەمیاندا (دەفتەرەکانی ئێمە) تەواوکەری کاری ناتەواوە، لە حەوتەمیاندا (گەنجانی شارەکەی من) بکەرە.

بە کورتی:-

ئەگەر جێناوی سەربەخۆ[1] ببێتە دیارخەری ناوێك ئەوا هەمیشە:-

١- ناوە دیارخراوەکە پێش جێناوی سەربەخۆی دیارخەر دەکەوێت.

٢- (ی) ئامرازی خستنەسەر دەکەوێتە نێوانیانەوە.

---

[1] جگە لە جێناوی سەربەخۆ، کۆمەڵەی جێناوە کەسییە لکاوەکانیش دەبنە دیارخەری ناو، ئەم جۆرەیان لە باسی ئەرکی جێناوی کەسیی لکاوە لە دەوری دیارخەری ناودا نیشان دراوە.

ڕاهێنان (١)

ئەو جێناوە سەربەخۆیانە کامانەن کە دەبن بە دیارخەری ناو؟ بیانژمێرەو نموونە بۆ هەریەکەیان بهێنەرەوە لە ڕستەدا.

ڕاهێنان (٢)

ئەرکی ئەم گرێیانەی خوارەوە کە هێڵیان بەژێردا هاتووە دەستنیشان بکە.

١- گیانی من بۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە
که لە ژێر سێبەری تووتڕکا خامۆشە

٢- دەستم لە گەردنی خۆت هەڵمەگرە ئەی حەبیبە
وابزانە خوێنی خۆمە یا مننەتی ڕەقیبە.

٣- جوان هۆنراوەکانی ئەمانەی کۆکردەوە.

٤- کچە زیرەکەکە خەڵاتکراوە.

ڕاهێنان (٣)

لە ڕستەی (شاخەکانی کوردستان سەرکەشن)

١- (ی) دوای (شاخەکان) چییە؟ بۆ خراوەتە ئەوێ؟

٢- لەجیاتی وشەی (کوردستان) جێناوێك بەکاربهێنە و سەرلەنوێ ڕستەکەش بنووسەوە.

٣- کاری ڕستەکە دەستنیشان بکە.

٤- تەواوکەری کارەکە شیبکەوە.

ڕاهێنان (٤)

لە ڕستەی (مۆبایل پەیوەندییەکانی ئێمەی ئاسانتر کردووەتەوە.)

١- وشەی (پەیوەندییەکان) چ جۆرە جێناوێك دیارخراویەتی؟ چەند جۆرە جێناوی سەریەخۆی تریش دەبنە دیارخەری؟

٢- (ئێمە) بگۆڕە بۆ جێناوی لکاو، چ گۆڕانێك ڕوودەدات بینوسەوە.

٣- گریێ ی (پەیوەندیەکانی ئێمە) ئەرکی چییە لە ڕستەکەدا؟

٤- ئەرکی جێناوی کەسی لکاو لەرستەدا وەکو دیارخەری ناو

ئـ-

١- هاورێکەم چوو بۆ سەیرانگای دووکان. (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان).

٢- مامۆستاکەمان دێت بۆ سەیری پێشانگەکە.

٣- کتێبخانەی شارەکەمان نۆژەن دەکەنەوە.

٤- بەیانی گۆرانییە نوێیەکەم تۆماردەکەم.

٥- زیندانییەکانمان ئازاد کران.

٦- پەیامەکەمان بگەیەنن بە هاوولاتییان.

ب-

١- نامەکەتم گەیاند.

٢- نامەکەم گەیاندیت.

٣- پێنووسە سەوزەکەتم برد.

٤- پێنووسە سەوزەکەم بردیت.

جێناوی کەسیی لکاو دەتوانێت ببێت بەدیارخەری ناو، بەڵام پێویستە لە پێش هەموو شتێکدا ئەوە بهێنینەوە یادمان، کە ئەم بەدیارخستنە پێویستی بە (ی) ئامرازی خستنە سەر نابێت، وەك لەم شێوانەی خوارەوە بەدی دەکرێت:

ئـ- ئەگەر کاری رستەکە رانەبردووی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)، ڕابردووی تێنەپەڕ، یان بکەر نادیار یان داخوازی بێت، ئەوا هەمیشە جێناوی لکاوی دیارخەری ناو یەکسەر دوای ناوە دیارخراوەکە دەکەوێت، خۆ ئەگەر ناوە دیارخراوەکە بەناوێك یان چەند ناوێك یان بە هاوەڵناوێك بەدیارخرا، ئینجا بە

جێناوی لکاو بەدیاربخرێت، ئەوا جێناوە لکاوە دیارخەرەکە لە دوای هەموو دیارخراوەکان دێت، وەك لە ڕستەکانی بەشی وە (ئـ) نیشاندراوە.

لەڕستەی یەکەمدا، کاری ڕستەکە تێنەپەڕەو لەدەمی ڕابردوودایەو جێناوی کەسیی لکاوی (م) بووە بەدیارخەری وشەی (هاوڕێ).

لەڕستەی دووەمدا، جێناوی کەسیی لکاوی (مان) بووە بەدیارخەری ناوی (مامۆستاکە) و کاری ڕستەکە ڕانەبردووی تێنەپەڕە.

لەڕستەی سێیەمدا، ناوی (کتێبخانە) بەناوی(شارەکە) دیارخراوە، ئینجا جێناوی کەسی لکاوی (مان) بووە بەدیارخەری و کاری ڕستەکە ڕانەبردووی تێپەڕە، گرێی (کتێبخانەی شارەکە) بەرکارە.

لەڕستەی چوارەمدا، هاوەڵناوی (نوێ) دیارخەری ناوی (گۆرانییە)، ئینجا جێناوی لکاوی (م) بووە بەدیارخەری، کارەکەش ڕانەبردووی تێپەڕە.

کەوابوو، ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕانەبردووی تێپەڕیان تێنەپەڕبێت)، (ڕابردووی تێنەپەڕ)، بکەر (نادیار) یان (داخوازی) بێت ئەوا کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) بەپێی مەبەست بۆ کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمی تاك و کۆ بەپێی مەبەست لە دەوری دیارخەری ناودا بەکاردەهێنین، بەڵام ئەگەر ناوەکە بە ناوێك یان چەند ناوێك دیارخرا، ئەوا جێناوی لکاوی دیارخەر لە دوای هەموو دیارخراوەکانەوە دێت،

خۆ ئەگەر هاوەڵناوێك بوو بەدیارخەری ناوەکەو پاشان جێناوی کەسیی لکاو بوو بە دیارخەری، ئەوا ناوەکەو هاوەڵناوەکە دەخرێتە شێوەی ناوێکی لێکدراوە و پاشان جێناوە کەسییە لکاوەکە دەبێت بە دیارخەری.

ب- ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی ڕابردووی تێپەڕبێت و بمانەوێت ئەو ناوەی کە ئەرکی بەرکار دەبینێت، جێناوێکی کەسیی لکاو ببێت بەدیارخەری ئەوا دەشێت بە دوو شێوە بێت:-

ئ- جێناوە لکاوە دیارخەرەکە یەکسەر لە دوای ناوە دیارخراوەکەوە بێت، وەکو (نامەکەتم گەیاند)، لێرەدا جێناوی کەسیی لکاوی (ت) دیارخەری ناوی (نامەکە)یەو، جێناوی کەسیی لکاوی (م) بکەری ڕستەکەیە، جا بە پێی مەبەست دەتوانین لە شوێنی جێناوی (ت) جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م — مان ، ت — تان ، ی — یان) بەکاربهێنین، خۆ ئەگەر ناوە دیارخراوەکە هاوەڵناوێك بووبێت بەدیارخەری پاشان بە جێناوێکی کەسیی لکاو دیارخرا، ئەوا جێناوە کەسییەکە دەچێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، وەك لە ڕستەکانی بەشی (ب) نیشاندراوە.

ب- یان جێناوە کەسییە لکاوە دیارخەرەکە دەچێتە دوای کارەکەوە، وەکو لە ڕستەی (نامەکەم گەیاندیت) نیشاندراوە، لێرەدا دیسان (م) بکەری ڕستەکەیەو جێناوی لکاوی (یت) دیارخەری (نامەکە)یە و لە دوای کاری ڕستەکەوە هاتووە، دەتوانین لە شوێنی ئەم جێناوە کۆمەڵەی (م ، ین ، یت ، ن ، (Ø) ،ن) بەڕیز بۆ کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمی تاك و کۆ بەکاربهێنین.

سەرنج:-

١- ئەگەر جێناوێکی لکاو بوو بە دیارخەری ناوێك، ئەوا هیچ وشەیەکی تر نابێت بەدیارخەری ناوەکە، چونکە دەبێتە هۆی تێکچوونی دارشتنی ڕستەکەو شێواندنی واتاکەی بۆ نموونە ناتوانین بڵێین:

پەنجەرەکەمان خانووەکە گەورەیە.

٢- ناوە دیارخراوەکە و جێناوە کەسییە دیارخەرەکە وەکو گرێیەکی ناوی دەتوانن ئەرکەکانی ناو ببینین لە ڕستەدا.

بەکورتی:

١- **کۆمەڵە جێناوە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە دیارخەری ناوو دەچنە دوای ناوە دیارخراوەکە، جا ئەگەر ناوە دیارخراوەکە بەناوێك یان بە هاوەڵناوێك دیار خرابێت ئەوا جێناوە لکاوە دیارخەرەکە دەکەوێتە دوای دیارخەرەکانی ناوەکەوە.**

٢- **ئەو جێناوە لکاوانەی، کە دەبن بە دیارخەری ناوو لە دوای کاری ڕستەکەوە دێن بریتین لە (م ـ ین ، یت ـ ن ، (Ø) - ن) لێرەدا، بۆ کەسی سێیەمی تاك، جێناوی لکاو لە دەوری دیارخەری ناودا دەرناکەوێت، ئەگەر کاری ڕستەکە لە دەمی ڕابردووی تێپەڕدا بێت.**

ڕاهێنان(١)

جێناوە لکاوەکانی (ی ـ تـان) لـەناو ڕستـەدا بەکاربهێنـە بەمـەرجێك جارێك ببنە بکەر و جارێکی تریش ببنە دیارخەری ناو.

ڕاهێنان (٢)

١- کەی دەبێت ئەم جێناوە لکاوانە وەکو دیارخەری ناو بەکارهێنین؟

(ین –ت– ن – ی)

٢- کـەی جێنـاوی لکـاو وەکـو دیارخـەری نـاو لـە ڕسـتـەدا دەرناکـەوێت؟ وەڵامەکەت بە نموونەوە بسەلمێنە.

ڕاهێنان (٣)

ئایا دەتوانین ببێژین؟

١- (مامۆستاکەت کیمیا زیرەکە)، یان نا؟ بۆچی؟

٢- گرێی (دەمەکانی منداڵەکە) دروستە یان دروست نییە؟ بۆچی؟

ڕاهێنان (٤)

لە ڕستەی (دەبوو ڕۆمانە تازەکەتیان چاپکردبا).

١- بکەری ڕستەکە دەربهێنە.

٢- (ت) چـییە؟ ئـەرکی چـییە؟ بـۆ کەوتووەتـە ئـەوێ؟ لـەبری ئـەو (یـت) بەکاربهێنە ئنجا بزانە دەچێتە کوێ؟ بۆچی؟.

٣- (ە)ی دوای ووشەی (ڕۆمان) چییە؟

٤- ڕستەکە بگۆڕە بۆ شێوازی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن.

بەشی ئەدەب

لیژنەی دانان

د. دلشاد علی محمد

انور علی قادر — محسن أحمد کریم

حمه یوسف عثمان — هۆشیار نامق دەروێش

احمد محمد رشید — سەگڤان جمیل محمد

هێرۆ عبد اللطیف یونس

ژ	ناوەڕۆکی بابەتەکانی بەشی ئەدەب	ژمارەی لاپەڕە
١	ڕێرەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩-١٩٩١)ز	١٠٩
٢	قۆناغی یەکەم ساڵی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز	١٠٩
٣	قۆناغی دووەم ساڵی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز	١٢٠
٤	قۆناغی سێیەم ساڵی (١٩٧٠-١٩٩١)ز	١٢٥
٥	تایبەتمەندی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا	١٢٦
٦	ڕوخسارو تەکنیکی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی(١٩٧٠- ١٩٧٥)ز	١٢٩
٧	شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٥-١٩٩١) ز	١٣٢
٨	ڕەخنەی ئەدەبی	١٤١
٩	مێژووی ڕەخنەی جیهانی	١٤٢
١٠	ڕەخنەی ڕۆژئاوایی	١٤٢
١١	ڕەخنەی ڕۆژهەڵاتی (عەرەبی ئیسلامی)	١٤٥
١٢	ڕەخنەی ئەدەبی کوردی	١٤٧
١٣	ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهان	١٥٢
١٤	پەخشان	١٥٩
١٥	وتار	١٥٩
١٦	قۆناغی یەکەم ساڵانی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز	١٦٠
١٧	قۆناغی دووەم ساڵانی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز	١٦٢
١٨	قۆناغی سێیەم ساڵانی (١٩٧٠-١٩٩١)ز	١٦٤
١٩	چیرۆکی کوردی لە جەنگی دووەمی جیهانیەوە	١٦٨
٢٠	چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز	١٦٩
٢١	چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز	١٧٤
٢٢	چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٧٠-١٩٩١)ز	١٧٦
٢٣	ڕۆمان لە ئەدەبی کوردیدا	١٨١
٢٤	بابا تاهیری هەمەدان(٩٣٧-١٠١٠)ز	١٨٨
٢٥	مەولەوی (١٨٠٦-١٨٨٢)ز	١٩٠
٢٦	پرتەوی هەکاری (١٧٥٦-١٨٥٢)ز	١٩٣
٢٧	حەمدی (١٨٧٨-١٩٣٦)ز	١٩٥

ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩ - ١٩٩١)ز

ڕێـــڕەوی شـــیعری کـــوردی لـــەم ماوەیـــەدا بـــەپێی ڕووداوە ڕامیـــاری‌و ڕوناکبیرییەکانی نـاو کۆمـەڵگای کوردی، دابـەش دەکرێـت بـۆ سـێ قۆنـاغی شیعری جیاواز هەوڵدەدەین لێرەدا بە شێوەیەکی کورت و چڕو واتـادار بـاس لەو قۆناغانە بکەین.

قۆناغی یەکەم
ساڵی (١٩٣٩ - ١٩٥٨)ز

شیعری کوردی لە قۆناغی پێشوودا هەنگاوی گەورەو کاریگەری نابوو، بـۆ هێنانەدی گۆڕانی گرنگ‌و نوێ لە ڕوخسارو نـاوەڕۆکی دەقـی شـیعریدا. ئـەم هەنگاوە پڕ گۆڕانکارییە، کاردانەوەی هەبووە بەسەر ڕێڕەوی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا. بەجۆرێك دەکرێت ئـەو ڕاستییە بخەینـە پـێش چـاو کەبەشـی زۆری ئەو ڕەوتە نوێیـە لـە شـیعری ئـەم قۆناغـەدا دەبینـین درێـژە پێـدەری هەمان ڕەوتی گۆڕانکاری شیعری کوردی قۆناغەکانی نوێکردنەوەی پێشترە. چونکە لەم قۆناغـەدا ئـەوەی ئاشـکرابێت، ناکرێـت بـە شـێوەیەکی بنـەڕەتی هێڵی ئاشکراو دیاری جیاکەرەوە لە نێوان ئەم قۆناغەو قۆنـاغی پێشوودا لـە بواری شیعردا دیاری بکەین.

وەك ئاشکرایە تایبەتمەندێتی شیعری زینـدوو ئەوەیـە کـە گوزارشـت لـە کاتی لە دایکبوونی و هەڵگری سیماو تایبـەتێتی قۆنـاغی نووسـینی دەقەکـە بکات، بۆیە سـاتەوەختی پـەژارەو ژەنگـی سیاسـیی کـاتی جـەنگی دووەمـی جیهانی‌و خەباتی سیاسی‌و خۆپیشاندانەکانی کۆمـەڵانی خـەڵك لـە عـێراق بـە

گشتیو له کوردستاندا بەتایبەتی بە ڕادەیەکی زۆر جێگەو شوێنەواریان بەسەر گۆڕانکارییەکانی شیعری کوردی لە قۆناغەکەدا بە جێهێشت.

لەم قۆناغەدا لەپاڵ پەیدابوونی هەندێك دەنگی تازە هەمان ئەو شاعیرانە دەبیسین کەلە قۆناغەکانی پێشوودا دەنگی ڕەسەنی شیعری کوردی بوون، بەڵام هەندێك گۆڕانکارییان بەسەر دەقە شیعرییەکانیاندا هێناوە.

سەرەڕای ئەو سەرنجو تێبینیانەی کە پێشتر ئاماژەمان بۆکرد لێرەدا گرنگترینی ئەو خاڵانە دەخەینە ڕوو کە لە ڕوخسارو ناوەرۆکی شیعری ئەم قۆناغەدا بەرچاو دەکەون:

یەکەم: لە ڕووی ناوەڕۆکەوە:

ڕەنگە گۆڕانی گرنگ لە بواری شیعری کوردی لەم قۆناغەدا لە ڕووی ناوەڕۆکەوە بوو بێت، چونکە سەرەڕای ئەو خاڵە هاوبەشانەی کە لەگەڵ ناوەڕۆکی شیعری کوردی قۆناغی پێشوودا دەبینین، گەلێك لایەنی جیاوازیش بەرچاو دەکەون کە خاسیەتی ناوەڕۆکی شیعر لە قۆناغەکەدا دەخەنە بەرچاو.....................

لە ڕووی نەتەوایەتیو نیشتیمان پەروەرییەوە، بەهۆی سەرهەڵدانی ئەو ڕووداوە ڕامیارییە گرنگانەی بەسەر کوردستانو ناوچەکەدا هاتن، هەستی کوردایەتی لەلای گەلی کورد ئاراستەیەکی تری وەرگرت لە شیعری کوردیدا، چونکە خەباتە ڕامیارییەکەی ئەو سەردەمە چووە ناودەقە شیعرییەکان، بەمەش ناوەڕۆکی شیعری کوردی زیاتر ڕووی لە شیعری نەتەوایەتیو نیشتمانیو ڕامیاری کرد، شیعر بووە هۆکارێك بۆ هوشیار کردنەوەی میللەت لە پێناوی بەدەست هێنانی مافەکانیدا، شیعری کوردی قۆناغەکە بە تەواوی گوزارشتی لە خواستو هیوای میللەتی کورد کردووە دیارترین ئەو شاعیرانەی لەم بوارەدا بالادەست بوون.

((زێوەر، پیرەمێرد، بێکەس، شێخ نوری شێخ ساڵح، دڵدار، هەژار، هێمن، قانیع، گۆران، هەردی، جگەرخوێن، کامەران موکری، دیلان، ع. ح. ب))

هەندێك لەو شاعیرانەی کە ناومان هێنان وەك:

((هەردی، کامەران موکری، دیلان،ع.ح.ب، جگەر خوێن، هێمن، هەژار))

لەناو کۆڕی خەباتی ڕامیاری ئەو ساڵانە هاتنە ناو جیهانی شیعری کوردییەوە. لێرەدا نموونەیەك لە شیعری (هێمن) دەهێنینەوە، کە بە

شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەرخەری ئەو ڕاستییەیە کە هەستو نەستی کوردایەتی بە تەواوەتی شیعری کوردی قۆناغەکەی داگیرکردووە کە دەڵێت:

گەرچی تووشی ڕەنجەڕۆیی و حەسرەتو دەردم ئەمن
قەت لەدەست ئەم چەرخە سپڵە نابەزم، مەردم ئەمن
ئاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕخاڵ نیم
ئاشقی کێوو تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن
گەر لە برسان و لەبەر بێ بەرگی ئیمڕۆ ڕەق هەڵیم
نۆکەری بێگانە ناکەم تا لەسەر عەردم ئەمن
من لە زنجیر و تەناف و دارو بەند باکم نییە
لەت لەتم کەن، بمکوژن، هێشتا دەڵێم کوردم ئەمن

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

هەروەها هەر لە چوارچێوەی بابەتی نیشتمان پەروەریدا (جگەر خوێن) دێتە گۆڕەپانەکەوە هەستی کوردانەی خۆی بۆ سەربەخۆیی و هەڵکردنی ئالای کوردستان دەردەبڕێت و دەڵێت:

ئالامن

ئالامن رەنگین پیروزی خوەش
تە هەڵدگرم دچم بمەش
تو لسەر ملێن خورتێن جان
د ناڤ تەدە یەك رۆژەك گەش

ئالا سێ رەنگی تو
بناڤ و دەنگی تو
نیشانا جەنگی تو
ئەی خورتێن کوردان سلاڤێ لێ بکەن

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

هەروەك چۆن خەباتی گەلی کورد لە پێناوی سەربەخۆیی کوردستانو کێشە ڕەواکەیدا لە شیعری کوردیدا شوێنی دیاریان هەبووە، بەهەمان شێوە شاعیرانی کورد شیعریان بۆ خەباتو تێکۆشانی گەلانی تر لە پێناو سەربەخۆییدا نووسیوە، هەوڵیان داوە لە ڕێی ئەو شیعرانەوە پەیامی خەباتی هاوبەشی گەلانی چەوساوەو ژێر دەستە لە پێناو سەربەرزیو ڕزگاربوون لە کۆتی ژێر دەستەیی پیشان بدەن، واتا شیعری کوردی پەیامێکی مرۆڤایەتی هەڵگرتبوو، هەرگیز بە تەنها لە بیری نەتەوەکەی خۆیدا نەبووە تا بە ئاراستەیەکی ڕەگەز پەرستانەیدا بەرێت، بەڵکو شیعری کوردی کانیاوی بیری ئازادیخوازی گەلانی تری جیهانیش بووە.

لایەنێکی تری گرنگ لە ناوەرۆکی شیعری کوردی قۆناغەکە بریتییە لە باسکردنی سروشت. سروشت لە شیعری ئەم قۆناغەدا لەو وەسفە ڕووتەی کە لە شیعری کلاسیکدا بوونی هەبووە دەرباز بووە، بۆ ئەوە بووە کە هەستی ڕۆڵەکانی کورد بجوڵێنن لە پێناو دروستکردنی هەستی خۆشەویستی کوردستان لە ناخیاندا تا وڵاتەکەیان زیاتر خۆش بوێت. (دیلان)کە دیمەنی سروشتی کوردستان کاری تێدەکات و دەڵێت:

بـــەهـــار

وابـــەهـــار دیـــسان تـــارای ئـە پۆشـێ
گـــوڵاڵـە پـــیاڵـەی خـوێنـــین ئەنـۆشێ
نێرگـس ئەندام شـۆڕ ڕەنـــگی زێـڕینـی
وەنەوشەو کورنـــووش پەڕەی چین چینی
هـــاژە هـــاژەی ئـاو، هـــاڕەی شـەتـاوان
بـــریـــسك و هــــۆڕی نــــزارو کـــاوان
تریـقو هـــۆڕی خـونچـــەی داری بـاخ
خـوێـندنی مـەلی قـەڵبـــەزو سەرشـاخ
دەنـــگی شمشاڵو بەستەی دڵـــــفڕێـــن
تـەنـگو چـەڵـەمـەی زستان ڕاو ئـەنێن

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

هەر لـەم قۆناغـەدا بابـەتێکی تـر لـە شـیعردا خراوەتـە ڕوو، ئـەویش بابـەتی جـوانی ئـافرەتو کێـشەکانی بـووە. شـتێکی ڕوونو بەرچـاو کەلەشـیعری کوردیدا(ژن) بەشو جێگەی گەورەی هەبووە بەڵام (ژن) لـە شـیعری کـوردی ئـەم قۆناغـەدا جیـاوازتر باسـی لێکـراوە. چـونکە باسـکردنی (ژن) تـەنها لـە چوارچێوەی جوانی ڕوخساریدا نەماوەتەوە بەڵکو لا لەکێشەکانی کراوەتەوە. شاعیران وا باسی (ژن) یان کردووە کە (ژن) وەکو پیاو مرۆڤە، وەکو پیاویش ئەرك و مـافی هەیـەو دەبێـت بەشـدار بێـت لـە کـۆڕی سیاسـیو تێکۆشـاندا، دەبێت ژنی کورد لە کۆتی دیلیو دواکـەوتوویيو هـەموو ئـەو داب و نەریتانـە ڕزگاری بێت کە دەرفەتی بەشداری بوون لە بوارەکـانی ژیانـدا بـۆ ژنـان لاواز دەکەنو ڕۆڵیان ناهێڵن.

(بێکـەس) بـاش ئـەم دیمەنـە دوا کەوتوویـە لـەناو کۆمـەڵگادا بەرجەسـتە دەکاتو دەڵێت:

مەڵێ من کچـم. تـۆش وەکو منی

موحـتـاجی عیلمو فـەنو خوێندنی

مەجبـوری ئیـشو خـزمەتـکردنی

هەستە تێکۆشە تـا خوێـنت گەرمە

سەرپۆش فڕێ دە چ وادەی شـەرمە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

ئەم چەشنە ئاوێتە کردنەی ژن لەگەڵ کێشە ڕامیارییەکاندا بووە هۆی ئەوەی کـە ڕەنگدانـەوەی ژن لـە شـیعری کـوردی قۆناغەکـەدا وەکـو خۆشەویـست بەرتـەسك ببێتـەوە، هەر بۆیەش دەتـوانین بلـێین کـە دیـارترین شـاعیری ئـەم قۆناغە لـە بـواری شـیعری خۆشەویـستی بـۆ (ژن) (ئەحمـەد هـەردی)یـە کـە دەڵێت:

گـەرچی دڵـداری لـە خـاکی ئێمەدا ئەفسانەیـە

هـەر بە تـەنیا بـۆ کـوڕی خاوەن تەلار و عانـەیە

گـیانەکەم! ئەمما دڵـی من لـەو دڵە شێتانەیـە

بێ ئەوەی هیچ شك بەرێ، کوژراوی ئەو چاوانەیـە

هەر بەتەنیا خۆشەویستی شك ئەبەم، ست فاتمـە

سەروەتم نـاوێ، بـزەی تۆ ئـەو پـەڕی ئـاواتمە

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

دیارە کێشەی سەرەکی لە کۆمەڵگای کوردیدا لـەم ماوەیـەدا لـە پـاڵ کێشە ڕامیارییەکاندا، بریتی بـوو لـە کێشە کۆمەڵایەتییـەکان و، دیـارترین کێشەی کۆمەڵایەتی لەم قۆناغەدا بریتی بووە لە کێشەی چینایەتی، شـاعیرانی کـورد

لەم قۆناغەدا زیرەکانە و وشیارانە ئاوێتەیان کردووە بە کێشەی ڕامیاری میللەتەکەیانەوە، دیاریشە کە سەرجەم دەقە شیعرییەکانی ئەم قۆناغە پاڵ پشتی چینی چەوساوە بوونو دژی زۆرداران وەستاونەتەوەو بەردەوام هاوڕێی جوتیار و کرێکاری زەحمەتکێش بوون. لەم بارەیەوە (قانیع) لە شیعری (قەلاچۆی دوژمن) دا دەڵێت:

با هەموو جوتیار و پاڵەو ڕەنجبەران
یەکگرن تا دەبنە هێزو پشتیوان
هەڵگرن یەکسەر دروشمی هاوبەشی
بێ جیاوازی لەسەر ڕەمز و نیشان
هەڵگرن پاج و چەك و بێڵ و قەڵەم
هەر لە ڕۆشەنبیر هەتا شوانو سەپان
هەڵتەکێنن ئەم نیزامە بۆ گەنە
دابڕێژن کۆشکی یەکسانی ژیان

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

بەم شێوەیە بۆمان دەردەکەوێت کە شاعیرانی کورد لەم قۆناغەدا ڕاستەوخۆ ڕوویان لە کێشەی ڕامیاری و نەتەوایەتی و چینایەتی کردووە. لەهەمان کاتیشدا بایەخیان بە ئاشتیو هاوخەباتی و مرۆڤدۆستی داوە.

دووەم: ڕوخسارو تەکنیکی شیعری ئەم قۆناغە

ئەگەر چی لەم قۆناغەدا بایەخدانی شاعیران لە ناوەرۆك زیاتر دەبینرێ بەلام لە ئاستی تاکە کەسیی شاعیران خۆیاندا چەند هەوڵێك دەبینرێ، کە بۆ گۆڕینو نوێکردنەوەی ڕوخسارو تەکنیکی شیعر دراون، وەك لە تاقیکردنەوە شیعرییەکانی (قەدری جان، گۆران، دیلان، کامەران)دا بەر چاودەکەون:ساڵی (١٩٥٤)دیلان لە پارچە شیعری (ڕێگای خەبات)ە کەیدا کە ناوی ناوە

پارچـەیەکی (مەنـسور) بنیـاتی دەقـی شـیعری کـوردی دەگۆڕێـتو بـەرەو قالّبێکی ئازادی دەباتو هەر لەم بوارەدا لە ساڵی (١٩٥٧)دا کامەران مـوکری بـە پارچـە شـیعری (کـچە شـوان) ڕوو لـە شـیعری سەربەسـت دەکـات، بـە شێوازێکی نوێ مامەڵە لەگەڵ کێشو سەروادا دەکات.

ئەی کچە شوان

ئـەی کـچە شـوان
هـەلالـەیـــی
ئـەی کـەنیزەی کەژی کوێستان
بە شـێنـەیـی
نـەرمو نیـــان
بـە ئـاوازی شـمشاڵەکەت
بـە لەرەی لێـوە ئاڵەکـەت
هەستی خۆشیـم بێنە فڕیـن
بۆ نـاو گـوڵـزار
چـــەمو نـــزار
(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

بەڵام دیارە ئەو هەوڵە تاکە کەسییانە نـە لای ئـەو شـاعیرانە خۆیـان نـە لای شاعیرانی تری ئەم قۆناغـە بـەردەوام نـەبوو تـا بتـوانن بـە تـەواوی ڕێـچکەی شیعری سەربەست لە ئەدەبی کوردیدا بکەنەوە.

لایەنێکی تری ڕوخساری شیعر کەلەم قۆناغەدا گرنگی پێدراوە زمانی شـیعرە کەبەرەو کوردی پەتی هەنگاوی بەرەو پێشتری نـابوو، هـەروەها فەرهـەنگی شیعری ئەم قۆناغـە زیـاتر دەوڵەمەنـد کـراوە، بـوارە جیاجیـا کـانی خـەباتی

ڕامیاریو شیعری جوانی سروشتو کێشەکانی ژنو دەیان وشەی تریان هێنایە ناو شیعری کوردییەوە.

هەر لەم قۆناغەدا بە سوود وەرگرتن لە فۆلکلۆری کوردی گەلێك لە شاعیران، زمانی شیعری ئەو قۆناغەیان دەوڵەمەندترکرد. (قەدری جان) یە کێك بوو لەو شاعیرانەی کە ئەم هەوڵەی لەلا بەدی دەکرێ.

کاروانێ مە

ئەم هیچ نەوەستیاین، ناوەستین
لەسەر قێ ڕێیا دوور
سەر قێ ڕێیا دژوار
ئەم دچن و ئەمێ بچن
بەر ب ئارمانجا خۆ
ل بن باران
ل سەر بەرفان
باو با گەر ل شکەفتان
دبن دلۆپان
ب لنگی خاس
کاروانێ مە دچە
بە رب ئارما نجا خۆە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

هەر ئەو دەوڵەمەندییەی زمانی شیعر لە م قۆناغەدا لە لایەکو فراوان بوونی ئاسۆی بەردەم ئەندێشەی بووە هۆی ئەوەی کە وێنەی شیعریش گۆڕانی بەسەردابێتو زیاتر مەبەستی دەڕ برین لە بیرو هەست و سۆزی شاعیراندا بنیات بنرێت و بابەت و ناوەرۆکە شیعرییەکانیان پێ بەرجەستە بکرێ.

هەر لەم قۆناغەدا لەگەڵ فراوان بوونی خەباتی نەتەوایەتی گەلی کورددا (سروود)یش بەرەو پێشەوە چوونێکی بەر چاوی بە خۆیەوە بینی، بە تایبەتی ئەو سروودانەی کە بۆ جەژنی نەتەوەیی کورد (نەورۆز) دەوتران لە شیعرە بە ناوبانگەکەی (پیرەمێرد)دا دەردەکەوێت کە دەڵێت:

نەورۆز

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بە خۆشیو بەهاتەوە
چەند ساڵ گوڵی هیوای ئێمەی پێ پەست بوو تاکو پار
هەر خوێنی لاوەکان بوو بە گوڵی ئاڵی ئەو بەهار
ئەو ڕەنگە سوورەبوو کە لەئاسۆی بلندی کورد
مژدەی بەیانی بۆ گەلی دوور و نزیك ئەبرد
نەورۆز بوو ئاگرێکی وەهای خستە جەرگەوە
لاوان بە عەشق ئەچوون بەرەو پیری مەرگەوە

(**دوو دێر بۆ لەبەرکردنە**)

بەم جۆرە ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە شیعری کوردی لەم قۆناغەدا بە شێوەیەکی گشتی لە ڕووی تەکنیك و ناوەرۆکەوە هەڵقوڵاوی ناو جەرگەی کۆمەڵی کوردەواری بووە، واتە گوزارشتێکی ڕاستەقینەی لە ژیانی ئاسایی خەڵك کردووە. شاعیرەکانمان ویستویانە و مەبەستیان بووە، کە کۆمەڵانی خەڵك وشیار بکەنەوەو لە داواو مافەڕەواکانی خۆی بێدەنگ نەبێت، بۆیە بە زمانی ئەوان شیعریان و تووە، ئیدی بۆمان هەیە کە بڵێین شاعیرانی کورد لە زمانحاڵێکی بە وەفای میللەتەکەی خۆیان بوون و لە سەنگەری میللەت خۆیان جیا نەکردۆتەوە، ڕووداوە سیاسیو کۆمەڵایەتییەکانی ئەم قۆناغەی گەلی کوردیان بەرجەستە کردووە................

قۆناغی دووەم

ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز

دیارە ئەو مێژووەی سەرەوە پەیوەستە بە دوو ڕووداوی سیاسی گرنگ لە عێڕاقدا، یە کەمیان ساڵی ١٩٥٨ز ساڵی ڕوودانی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژە کە ئەم ڕوواوە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاردانەوەی بەسەرباری ڕووناکبیریو ئەدەبی گەلانی عێراق بە گشتی و گەلی کورد بە تایبەتی هەبوو. ڕووداوی دووەمیان لە ساڵی ١٩٦١ز دایە کە ئەویش بریتییە لە سەر هەڵدانی شۆڕشی ئەیلول کە ئەم ڕووداوە ڕامیارییە ڕاستەوخۆ بە شێوەیەکی دیار کارتێکردنی هەبووە لەسەر باری ڕووناکبیری و ئەدەبی کوردی لە کوردستانی عێراقدا.

شیعری کوردی هەر لە سەرەتای بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی ساڵی (١٩٥٨)ەوە، ڕاستەوخۆ دەنگی خۆی خستە پاڵ ئامانجەکانی ئەم شۆڕشەوە بە هیوای ئەوەی کە لە سایەی شۆڕشدا کورد بە مافە ڕامیارییەکانی شاد بێت هەر ئەم تێڕوانینەش بۆ شۆرش لەو قۆناغەدا وای کرد کە شاعیرانی کورد دەیان پارچە شیعر بەسەر شۆڕش و سەرکردایەتی شۆڕشدا بڵێن، بەرگریان لەو دەسکەوتانەی کە شۆڕش بە دەستی هێنابوو، دەکرد بەم پێیە شیعری ڕامیاری ئەم سەردەمە ڕاستەوخۆ چووە ناو بازنەی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژەوە.

بەڵام وەك ئاشکرایە ئەو هیوایەی کە کورد بە شۆڕشی گەلاوێژ هەیبوو، هەر زوو پووکایەوە، چونکە بەرەبەرە پشت لە مافو خواستەکانی گەلی کورد کرا. لێرەدا دەتوانین بڵێین: شاعیرانی کورد هەر لە سەرەتاوە دەرکیان بەوپاشگەزبوونەوەیەی سەرکردایەتی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ کردبوو

بەرامبەر بە گەلی کورد، بۆیە دەبینین کۆمەڵێك دەقی شیعری کوردی لە سەرەتای شەستەکانی سەدەی ڕابردوو دا ڕەنگ پێ دەرەوەی ئەو نائومێد بوونەی کورد بەرامبەر بە شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ دەردەخەن....

لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلولی ساڵی ١٩٦١ز دا، شیعری کوردی ڕاستەوخۆ چووە ناو سەنگەری پێشمەرگەوەو پتەوتر و سوورتر، جەختیان لەسەر مافە ڕامیاریو نەتەوەییەکانی گەلی کورد دەکردەوە. هەر بۆیەش سیمای هەرە دیاری ناوەرۆکی شیعری کوردی لەم قۆناغە مەبەستی ڕامیاری و نەتەوایەتی بووە. نموونەی ئەم بەشدارییە ڕاستەوخۆیەی شیعری کوردی لە شۆڕشدا شان بە شانی پێشمەرگە لەم شیعرەی (هەژاری موکریانی) دەردەکەوێت کە دەڵێت:

نیشتمانی کورد، گەلێك پیرۆزی، سوێندت پێ ئەخۆم
بۆ سەر بەخۆییت بە گیانو بە ماڵ، بە قوربانی تۆم
زۆر لاوی ئازات، لە کۆڕی خەبات، خوێنی خۆیان ڕشت
زۆر شێخ و پیران، لە زانا و ژیران ، خۆیان دا بە کوشت
بۆتان، شەمزینان، چیای شیرین، پیران، ئاگری داخ، ساسۆن
دەربەند ، شارەزوور ، مهاباد سووری، ڕوگەی نەوەی تۆن
دڵ چاك و پاكین ، ئازاو بێ باكین، ڕۆڵەی ئەوانین
بەدڵ داوای سەربەخۆیی تۆو تۆڵەی ئەوانین
بڕیارمان وایە، یان ئازادژیان، یان ئازا مردن
بەسەرچوو ئەم دەم، لە ڕووی بێگانان سەرنەوەی کردن

(دوو دێری بۆ لەبەرکردنە)

ئەم بایەخدانەش بە کێشەی نەتەوایەتی، نەك هەر نەبووە هۆی ئەوەی کە ئاسۆی بەردەمی شاعیران تەسك بکاتەوە، بەڵکو فراوانتری کرد و شاعیرانی کورد لە پاڵ ئاوڕدانەوە لە خەباتی نەتەوەکەیان باوەشیان بۆ خەباتی گەلانی تری ماف خوراو کردەوە، هەروەك چۆن کامەران موکری ڕوو لە شۆڕشی گەلی جەزائیر دەکات و (دیلان) پشتگیری (لۆمۆمبا)ی کۆنگۆ دەکات.

فۆرم و تەکنیکی شیعر لە قۆناغی (١٩٥٨- ١٩٧٠) ز:

لەم قۆناغەدا بەهۆی ئەوەی بابەتی سەرەکی لە ناوەرۆکی دەقە شیعرییەکاندا مەبەستی رامیاری بووە، ئەوا زمانی شیعریش لە چوارچێوەی هەمان مەبەست دا دەسووڕایەوە، سۆزی شاعیران لەسەرەتای ئەم قۆناغەدا، واتە لە ماوەی نێوان سالانی (١٩٥٨ تا ١٩٦١)ز هەڵگری سیمای خۆشی و شادی بووە بەرامبەر بە شۆڕش و ئومێدی بەدیهێنانی مافەکانی گەلی کورد بووە، هەر بۆیەش ئەو وشە شیعریانە لەم ماوەیەدا دەقی شیعریان پێ دەنووسرا شادی و گەشبینی و ئومێدی تێدا دەبینرا.

بەڵام لە شیعری ماوەی نێوان سالانی (١٩٦١ ـ ١٩٧٠)ز کە شۆڕشی ئەیلوول سەری هەڵدا، زمانی شیعر بەرگی خەم و پەژارەو نائومێدی پۆشی بە تایبەتی لە دەستە سالانی سەرەتای هەڵگیرساندنی شۆڕشی ئەیلوول دا، چونکە لەم ماوەیەدا ڕژێم بەو پەڕی توندو تیژییەوە کوردی دەچەوساندەوەو کوردستانی کاول دەکرد. بەلام دیاریشە کە خەباتی گەلی کورد و سەرکەوتنەکانی پێشمەرگە تیشکی گەشبینی پەخش دەکرد، هەر بۆیە زمانی شیعریش بەرەو هەڵگرتنی شەقلی بەرەنگاربوونەوەو چۆك دانەدان

دەڕۆیشت، بەو پێیە شیعر لەم سەردەمەدا مەبەستی گەیاندنی پەیامەکە بووە، ئەوەندە مەبەستی دەرخستنی توانستی زمانی شیعری نەبووە.

لە ڕووی (کێش و سەروا)وە، شیعری ئەم سەردەمە وەکو قۆناغی پێشوو زیاتر کێشی بڕگەیی و سەروای مەسنەوی (جووت سەروا)ی پەیڕەو کردووە، لەگەڵ ئەمەشدا لای دیلان و قەدری جان شێوازی بەکارهێنانی سەروا تا ڕادەیەك گۆڕانی بەسەردا هاتووە و دەقە شیعرییەکان بەرەو بنیاتی شیعری سەربەست براون. بەلام دیارە ئەم هەولانەی لەم سەردەمەدا لە پێناوی گۆڕینی قالبی دەقی شیعری دا نراون هەولّی تاکە کەس بوون و نەبوون بە دیاردە، تەنانەت ئەو هەولە نوێگەرییەی کە لە تاقیکردنەوە شیعرییەکانی (سوارەی ئیلخانی زادە) دا دەبینرێن لە کوردستانی ڕۆژهەلات دا هەر لە بازنەی هەولّی تاکەکەسیدا مایەوە و نەبوو بە ڕەوتێکی دیاری شیعری کوردی لەم قۆناغەدا.

لێرەدا نموونەیەك لە شیعرێکی (گۆران) دێنینەوە کە لە ١٩٦٢/٦/١٢ بەر لە مردنی بە ماوەیەك نووسیویەتی لە ژێر ناونیشانی (بێشکەی منالّ) تێیدا بە ئاشکرا سەروای تازە دەبینرێت کە شاعیر دژی شەڕو شەڕخوازان وەستاوەو لەگەڵ ئاشتی دایە....

(بێشکەی منداڵ)

دایك دای ڕەنج، بـــۆ منـــاڵ دای،
بـــۆ بـــزەی ناو بێشکەی ئارام،
بـــۆ شیریـــنی گـــــڕوگاڵ دای...
* *

بـــاوك هـــەچ ئارەقێکی ڕشت
بـــۆ ئـــەوەی ڕشت – من دڵنیام
نـــەمری کـــات: بـــڕبڕەی پشت...
* *

ئای ئـــەو ماڵـــە چـــەن ئـــاوایە:
کـــە دایك و بـــــاوك لای بێشکەدا،
گـــوێیان لە مشەی ساوایـــە!
* *

ئـــای ئـەو مـــاڵە چەن بێ، بـــاکە:
کە لـــە بـــارووت و لـــە بۆمـــبا
ژێـــر بـێشـکەی منداڵیان پـاکـــە!
* *

ئـــای چـــەن خۆشە: ماڵێکی بـــێ وا
ڕووی دنیا، ئـــەم پەڕ تا ئەو پەڕی
دڵـــنیا بێن بێشـکەی ســـــاوا
نـــابێ بـــە خـــۆڵەمێشی شـــەڕ

تەنیا دوو کۆپلەی دوایی بۆ لەبەرکردنە

قۆناغی سێیەم
ڕێرەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

قسەکردن لەسەر ڕێرەوی شیعری کوردی ئەم قۆناغە لە دوو ماوەی جیاواز دایە بەم شێوەیە:

ئـ) ڕێڕەوی شیعری کوردی لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٠ ـ ١٩٧٥).

ب) ڕێڕەوی شیعری کوردی لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٥ ـ ١٩٩١).

ڕێرەوی شیعری کوردی لە نێوان ١٩٧٠ – ١٩٧٥

شتێکی ئاشکرایە کە شیعری کوردی لەم قۆناغەدا لە ئەنجامی ئەو گۆڕانە سیاسییە گرنگەی بەسەر کوردستاندا هات، گۆڕانی زۆری بەسەردا هات لەچاو ئەو گۆڕانانەی کە لە قۆناغەکانی پێشوودا ڕوویاندابوو.

ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٠ ـ ١٩٧٥) ماوەیەکی کورت و کەم خایەن بوو، بەڵام تابڵێی گرنگ و کاریگەر بوو هەروەك کاردانەوەی گەورەی بەسەر ئەدەبی کوردی بە گشتی و شیعری کوردی بە تایبەتی بە جێهێشت، ئەم گۆڕانەش ناوەرۆك و روخساری شیعری گرتەوە.

دیارترین سیمای شیعریی، لەم قۆناغەدا بریتی بوو لە سەر هەڵدانی گرووپی (ڕوانگە) لە ساڵی (١٩٧٠)دا، ئەم گرووپە توانی ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەر ببینێت، لەو گۆڕانانەی کە بەسەر ناوەرۆك و فۆڕمی شیعری قۆناغەکە داهات، ئەو ڕۆڵەش لە شیعری کوردیدا تا ساڵانێکی زۆر بەردەوام بوو.

شاعیرانی ڕوانگە هەڵگری تێڕوانینێکی جیاوازبوون بۆ شیعر، ئەوان لە پاڵ ئەو گۆڕانەی بەسەر فۆڕمی شیعردا هێنایان، دەیانویست شیعر پەیامی

یاخیبوون بگەیەنێت، ئەم هەستەش بەجۆرێك بوو تێکڕای شیعری کوردی لەم قۆناغەدا گرتبووەوە، کە دواتر بە درێژی ئەم چەمکە لە شیعری کوردی ئەم قۆناغەدا دەدوێین.

تایبەتمەندێتی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا

ئـ/ ناوەرۆکی شیعری کوردی لە نێوان سالآنی (١٩٧٠ ـ ١٩٧٥)دا

شیعری کوردی ئەم قۆناغە هەلگری گوتارێکی نەتەوەیی قوول بوو، کە ئەویش بریتی بوو لەو پەیامەی کە بەرگری دەکرد لە پێناوی پاراستن و مانەوەی نەتەوەی کورد دا، شیعر دژی جەور و ستەم و زۆرداری دوژمن دەوەستایەوە و لەم بوارەدا وەکو هێزێکی کاریگەر ڕۆڵی بینیوە، ئەم هەستە بەئەندازەیەك کاریگەر بووە کە ڕەنگە کەم شاعیری کورد لە قۆناغەکەدا ببینین کە شیعری بۆ کورد و سەربەخۆیی کوردستان نەنووسیبێت.

شیعر لە پاڵ ئەو ناوەرۆکە باوەی کە شیعری کوردی قۆناغەکانی پێشووی پێ دەناسرێتەوە لە بابەتی وەك (خۆشەویستی) و (نیشتمانی)، گەلێك بابەتی نوێ لە شیعری ئەم قۆناغەدا بەرچاو دەکەوێ وەك بابەتی ﴿مرۆڤ و مرۆڤایەتی ـ ژیان و مردن ـ شارستانیەت ـ ژن وەك خاوەن کێشەیەك.......هتد﴾.

هەروەها شیعری ئەم قۆناغە هەلگری بیری فەلسەفی و مەعریفی یە، بە تایبەتی لەو بیرە فەلسەفییانەوە سەرچاوەی دەگرت کە سەرچاوەکەی لە سەرچاوەی بیرە فەلسەفییەکانی ڕۆژئاواو هاوچەرخ بوو، ئەمە لە کاتێکدا شیعری کوردی لە قۆناغەکانی پێشوودا سەرچاوەی بیرە فەلسەفییەکانی لە کلتورە ڕۆژهەلاتییەکەوە وەرگیرا بوو.

یاخیبوون، دیاریترین خاسیەتی شیعری کوردی ئەم قۆناغە بوو، و لە بنەڕەتدا دوو جۆر یاخیبوون هەیە کە بریتین لە:-

ئـ- يـاخيبوونى كۆمەلايـەتى :- كـە ئەمـەش يـاخيبوون لـە داب و نەريتـە كۆمەلايەتييە باوەكان دەگرێتەوە....

ب- يـاخيبوونى رامیـاری:- ئـەم جۆرە ياخيبوونـەش لـە پێنـاوى ئـازادى و سەربەستى مرۆڤـ دايە.

(لەتيف هەڵمەت) كـە يەكێكـە لـە شـاعيرە ديارەكـانى قۆناغەكـە، بـە سـوود بينين لە ئەفسانە و هێما مێژووييەكانى ناو كلتورى نەتەوەى جيهـانى وێنـەى ئەم ياخيبوونە، پيشان دەدات و دەڵێت:-

پێتان ئەليم .... ياخى بن ..... ياخى بن
لــــەم هــــەمـوو نــەخشە و باجـــــە
ياخى ببــن لەم مەيدانە ..... لەم گەراجە
كــە مرۆڤ وەك ئــــامراز تيايا هەڕاجــە
يـــاخى ببــن .... ياخى ببــــــن
لـــــەو قـــەمـــــــانـەى
كــــە ســـــوورى خــوێنى حەلاجـــە

(هەمووى بۆ لەبەركردنە)

فەلسەفەى ژيـان و مـردن يـەكێكى تـرە لـەو مەبەسـتە گرنگانـەى كـە لـە شيعرى قۆناغەكەدا بـوونى هـەبووە، لێـرەدا شـاعيرانى كـورد وەك بابـەتێكى گـرنگ لـەم مەسـەلەيە دووان، تێڕوانينـى هـزرى و فەلـسەفى خۆيـان لـەم بارەيەوە خستۆتە ڕوو، هەندێكيان ڕەشبينانە لە ژيانيان ڕوانيوە و بەشتێكى دەمامككراوى كاتييان زانيوە بـەلام هەنـدێكى تريـان گەشـبينانە لـە ژيانيـان ڕوانيـوە و ڕووە گەشـەكانيان بەرجەسـتە كـردووە. هــەر بۆيــە پرســيارە فەلـسەفييەكانى شـاعيران لـە چوارچـێوەى ژيـان و مـردن دابـوون و دواجـار

هــەرخۆیان زۆر جــار ڕەشــبینانە وەڵامیــان داونەتــەوە، یــاخود وەڵامــی پرســیارەکانیان بــۆ خوێنــەر بەجێهێــشتووە. شــێرکۆ بێکــەس لــە شــیعری (گینگڵ)دا بەڕوونی تێڕوانینی خۆی دەربارەی ژیان و مـردن دەخاتـە ڕوو و دەڵێت:

دەمامکەکان هەڵبەنەوە   ئەم شانۆیە هەرەس دێنێ
دەمامکەکان هەڵبەنەوە ئەم شانۆیە هەرەس دێنێ
بۆت ئەگەڕێم و نیوەشەو   گۆڕ هەڵکەنی شاری خەوە
بۆت ئەگەڕێم و گومــان   ئەسپ سوارێکە هاتووە....
ئــامــادەبــێ
لە ژوانی یەك ناسینی لە دایك بوون و مردنما.........
ئەسپ سوارێکە هاتووە و نەهاتووە.........
سمکۆڵ ئەکا و دابین ئەبێ و دابین ئەبێ سمکوڵ ئەکا
جڵەو ئەگرێ و جڵەو ئەگرێ!

****

ویستم ئەوە لە زەریایەك بگەیەنم
گەر جۆگەکان نەبن....... ناژی
خــنکــانــدمــی
ویستم ئەوە لە بروسکە بگەیەنم
گەر هەورەکان نەبن .....ناژی
ســوتــانــدمــی
تۆ کێی ـ تۆکێی؟
هەتاوێکم بەبێ ئاسۆ........

(تەنها دوا کۆپلە بۆ لەبەر کردن

شاعیرانی ئەم قۆناغە کەمتر کەوتوونەتە ژێر کاریگەری و کارتێکردنی شاعیرانی پێش خۆیان واتە لە هەوڵی ئەوە دابوون کە لە شیعری ئەوان لابدەن، تەنها لەو کاتانەدا سوودیان لێ بینیون کە شیعرەکانیان درێژە پێدەری ڕەوتی یاخیبوونی ئەم شاعیرانە بووە، لەگەڵ ئەم بارەشدا کاریگەری شیعری ئەم قۆناغە بەسەر تەواوی شیعری سالانی دوای لە ئەدەبی کوردیدا دیارە.

ڕوخسار و تەکنیکی شیعری کوردی لە نێوان سالانی (١٩٧٠ ـ ١٩٧٥) دا:

چۆن گۆڕان بەسەر ناوەرۆکی شیعری کوردی ئەم ماوەیەدا هات بە هەمان شێوەش گۆڕان بەسەر ڕوخساری شیعری کوردی قۆناغەکەشدا هات. کە لێرەدا بەشێوەیەکی گشتی لە فۆڕم و تەکنیکی شیعری ئەم ماوەیە دەدوێین. وێنەی شیعر یەکێکە لە خاڵە هەرە بنەڕەتییەکانی ئەو گۆڕانەی کە بەسەر فۆڕم و تەکنیکی شیعری کوردی ئەم ماوەیە داهات، وێنەی شیعری لەم قۆناغەدا بە تەواوەتی خۆی دەرباز کردووە لە لاسایی کردنەوە و جوینەوەی وێنەی دووبارە، لە شیعری ئەم قۆناغەدا گەلێك وێنەی شیعری جوان بەکارهاتووە کە سەرچاوەکەی لە ڕووداو و کارەساتە مێژووییەکە و نەتەوەیی و جیهانییەکانەوە وەرگیرابوون. لە شیعری ئەم ماوەیەدا وێنەی ڕووتی ڕەوانبێژی تێدا بەکار نەهاتووە، بەڵکو وێنەی شیعری لەم ماوەیەدا لە پێناوی گەیاندنی پەیامێکدا بووە و مەبەستێکی تایبەتی لەگەڵدابووە. هەرچی دەربارەی زمانی شیعریشە ئەوەی ئاشکرایە هیچ گۆڕانێك لە شیعردا ڕوونادات بەبێ گۆڕان لە زمانی شیعردا، شیعر زمانێکی جیاوازی هەیە کە لە زمانی خەڵك جیاوازە. شاعیران لەم قۆناغەدا هەوڵیانداوە کە وشەکان لە ناو دەقە شیعرییەکاندا لە ئاماژە کۆنەکان دابڕن و ئاماژەی نوێیان بدەنێ، واتە

(واتای فەرهەنگی) لە وشەکان دادەماڵێت و واتای نوێیان پێ دەبەخشێ. ئەو گۆڕانە لە بەکارهێنانی وشەدا لەم ماوەیەدا بەڕادەیەکە کە زمانێکی خوازەیی پانتایی دەقی شیعری داگیر دەکات. ئەمەش وا دەکات کە وشەکان راستەوخۆ واتا نەدەن بەدەستەوە. هەر بۆیەش زمانی شیعر لەم قۆناغەدا ئاڵۆزە و خوێنەری شیعر بە ئاسانی لە واتای وشەکان ناگات. هەر دەربارەی زمانی شیعر لەم ماوەیەدا لە چوارچێوەی کوردی پەتیدا زمانە شیعرییەکە دەسوڕایەوە بەڵام بە ئاستێکی دەوڵەمەندتر و ئاڵۆزتر لە زمانی کوردی پەتی قۆناغەکانی پێشوو. لە پاڵ ئەم گۆڕانانەشدا گەلێك وشە و زاراوەی نوێ هاتە ناو زمانی شیعرەوە وەك وشە و زاراوەکانی ﴿ئەهریمەن ، ئاهوڕامزدا ، گیڤار ، زەردەشت ، ئاڤێستا......هتد﴾ سەرەرای ئەو ئاڵۆزییەی لە زمانی شیعری ئەم قۆناغەدا بەرچاو دەکەوێت، گەلێك دەقی شیعری لە شیعری ئەم قۆناغەدا دەبینین کە لە پێناوی گەیاندنی راستەوخۆی مەبەستی شیعرەکاندا بە شێوەیەکی سادە خراونەتە بەردەست. لایەنێکی تر لەم بابەتە کە گرنگی زۆری هەیە بریتییە لە بەکارهێنانی (هێما و نیشانە) لە دەقە شیعرییەکاند بەهێما و نیشانەی خۆماڵی و جیهانیەکانەوە........

سەبارەت بە کێش ، شاعیرانی کورد زیاتر پەیڕەویان لە شیعری سەربەست کردووە لەگەڵ کرانەوە ڕێچکەکەشدا دیاردەی مامەڵەکردنێکی جۆراوجۆر لەگەڵ چەمکی هۆنراوەی سەربەستدا سەری هەڵدا و بووە هۆی ئەوەی کە زۆرجار هەرسێ چەمکی هۆنراوەی سەربەست و بێ سەرواو پەخشانە شیعر تێکەڵ بکرێت، بۆیە بەمەش تارادەیەك بەرهەمە چاکەکانی شیعری سەربەست دەشاردرانەوە.

دیـاریترین شــەقلی شــیعری سەربەســتی کــوردی دوای بڵاوبوونــەوەی بانگەوازی ڕوانگە لـەوە دابـوو ڕوویـان کـردە بـەکارهێنانی هەشت بڕگـەیی و چواربڕگەیی.

بەڵام دەربارەی (سـەروا)ش بەهـەمان شـێوەی بـەکارهێنانی کـێش مامەڵـەی لەگەڵدا کراوە، چونکە نە سـەروای یـەکگرتوو نـە سـەروای (مەسـنەوی) یان بەکارنەهێناوە، بەڵکو بە شێوەیەکی ئازادانە مامەڵەی لەگەڵدا کراوە.

تەکنیکی شیعری ئەم ماوەیە سوودی لە داستانە میللی و فۆلکلۆرییەکانی ناو کلتـوری کـوردی و جیهـانی بینیـوە ئـەم سـوودبینینەش ڕاسـتەوخۆ یـان ناراستەوخۆ بووە. خاڵێکی تـر لـە تـەکنیکی شـیعری ئـەم ماوەیـەدا بریتییـە لەوەی کـە وەك مرۆڤـ مامەڵـە لەگـەڵ شـتە بێگیانـەکان کـراوە و یـاخود بـە پێـچەوانەوە لەگـەڵ شـتە بێگیانەکانـدا وەك مرۆڤـ دواون. هەرچـەندە ئـەم حاڵەتـە بـە شـێوەی تـر لـە شـیعری (گۆران) دا دەبینرێـت. ئـەم حاڵەتـەش بریتییە لەوەی کە شاعیر لـە جیـاتی ئـەوەی پاڵەوانـەکانی لـە مـرۆڤ دروسـت بکات، پاڵەوانی دەقەکانی لە شاخ و دەشت و ئاو .... هتد دروست بکات.

لایەنێکی گـرنگ لـە شـیعری مـاوەی نێـوان سـاڵانی (١٩٧٠ – ١٩٧٥) کـە بـە شێوەیەکی گشتی لێرەدا باسی بکەین بریتییە لە پەیدابوونی دەنگی شـیعری شاعیرانی ژن کە لە ڕوو پەڕی ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەو ڕۆژگارەدا دەبینرێن، کە کاریگەری ئەم دەنگانە لە قۆناغی دواتری شیعری کوردیدا دەردەکـەوێت کە بووە هەوێنی لە دایکبوونی گەلێك دەنگی زیندووی ژنە شاعیرانی کورد لە سـاڵانی دواتـردا، نموونـەی ئـەو ژنـە شـاعیرانەی لـەم ماوەیـەدا شـیعریان دەنووسی (دایکی سۆلاف، ئەرخەوان، شەونم بەرزنجی، دایا جوان.......).

شیعری كوردی له نێوان سالانی (١٩٧٥- ١٩٩١)ز:

شیعری كوردی له ماوەی نێوان سالانی (١٩٧٥- ١٩٩١) هەندێك لایەنی جیاوازی تێدایه له چاو شیعری كوردی له ماوەی سالانی (١٩٧٠- ١٩٧٥) بۆیه دەبێت به شێوەیەكی جیاو تایبەت باسی بكەین.

ساڵی ١٩٧٥ شۆڕشی كورد تووشی نسكۆیەكی گەورە هات، ئەم نسكۆیه ڕاستەو خۆ كاردانەوەی هەبوو بەسەر باری ڕوناكبیری كوردی بە گشتیو شیعر بەتایبەتی، له دەر ئەنجامی ئەمەوە گەلی كورد بۆ ماوەیەك تاساوە، نووسەرانیش ماوەیەك بەدوای وەلامێكی مەنتیقی هۆكارەكانی ئەم ڕوداوەدا وێڵ بوون. هەر لەگەڵ دەست پێ كردنەوەی شۆڕشدا شیعر وەك چەكێكی كارتێكەر گڕی سەند.

شۆڕش له كاتێكی دژواردا سەری هەڵدایەوە كە پێویست بوو بە هەموو شێوەو شیوازێكی خەبات بەشداری تێدا بكرێت یەكێك لەو شێوازانەی كە شۆڕش دەركی پێ كردبوو ئەدەب بە گشتیو شیعر بە تایبەتی بوو.

لێرەوە شیعر بووە هۆكاری ڕەت كردنەوەی واقیعو زیندوو كردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی و شان بە شانی تفەنگ لە دژی دوژمن لە سەنگەر دابووە چونكە نەدەكرا لەو سەردەمەدا كە سەردەمی بەرەنگار بوونەوەو لێپرسراوییەتی بوو شاعیران بێدەنگ بن، بەڵكە دەبوو ڕۆڵی پێشڕەویی لە شۆڕشدا بگێڕن ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە شیعر بەرەو بەرەنگار بوونەوەی ڕاستەوخۆ بچێت لە بیرو مەبەستدا، واتە جارێكی تر شیعری بەرەنگاریی لە ئەدەبی كوردیدا بوژایەوە، ئەم جارەیان شیعر درێژەی بە شەڕی ڕەوای كورد دەداتو بەرەنگار دەبووەو ڕەتی كردەوەو نەفرەتی لە دوژمن دەركرد و واقیعی دەگۆڕیو هەولی دەدا سەر لە نوێ كۆمەڵگای كوردی شۆڕش گێڕ بنیات بنێتەوە. چونكە لە م قۆناغەدا شیعری كوردی

ئەركی گۆڕا بۆ بەرەنگاری، شیعری بەرەنگاریش بریتییە لەو جۆرە شیعرە كە درێژە بە شەڕ دەدات و بەرەنگار دەبێتەوەو ڕەت دەكاتەوەو دەگۆڕێتو سەر لە نوێ بنیات دەنێتەوە. شیعری بەرەنگاری لەم قۆناغەدا ئەو شاعیرانە دەیان نووسی كە:

ئـ– ڕاستەوخۆ بەشداری شۆڕش بوون.

ب– لە ناوەوەی كوردستان بوون بەڵام ناڕازی بوون لە دوژمن.

پ– ئەو شاعیرانەی لە دەرەوەی كوردستان دەژیان.

نمونەی شیعری بەرەنگاری لەم شیعرەی (**ئەنوەر قادر محمد**) دا دەردەكەوێت.

خۆمن چەمە زستانە نیم، هەر هاوین هات هەڵپرۆكێم
ئەستێرە نیم، شەونەبێ نەتوانم بفڕم
خۆریش نیم، بەباڵەوە لەڕۆژدا ئاسمان تەی كەم
چۆن كپ ئەبم!
بەڵام گیانە هەر كەویستم تەنیا شیعرێ بۆتۆ بڵێم
لێزمەی فرمێسك بوو بە دێڕو بوو بە سنووری
وڵاتێ ناویان نا وڵاتی گریان
كە ئەنووسم، ئەبم بە پۆستە بەری تۆ
نامەی شادی بۆ ئاوارەی ناو شەقامو باخچەی هەموو
شارەكانی دونیا دەبەم

(**هەتا كۆتایی (چۆن كپ ئەبم) بۆ لەبەركردنە**)

ئەم واقیعی سیاسییە تاڵەی قۆناغەكە وای نەكرد كە شیعری كوردی بەرەو ڕەشبینی بڕوات، بە ڵكو بەردەوام هیوای بە ئایندەیەكی گەش بووە، هەر بۆیەش شاعیرانی كورد بە چاوی ئومێدەوە بۆ ئایندەیان ڕوانیوە،

بەگـەش بینییـەوە ئاسـۆی ڕووناکیـان لـە ئاسمـانی کوردسـتاندا بینیـوە، (موئەیـەد تـەیب) کەلـەم ماوەیـەدا بـە شـێوە زاری کرمـانجی ژوورو شـیعری نووسـیوە، هیوایـەکی گـەورەی بەپاشـە ڕۆژێکـی مـەزن هەیـە، زوڵمـی زۆری دوژمن چۆکی پێ دانادات و سەربەرزانە دەڵێت:

سبە دایێ

پێلاڤا من ......

ژتاجا میری بلند ترە

داوەتا من......

ژ هەمی گۆڤەندا خۆشترە

بەژنو بالا من ......

ژ بوهارێ ب خەملترە

ئەڤجا چاوا دێ کەی گری؟

سینگێ خۆیێ تەمەت دەریا

دێ ڤە قوتی؟

پرچا خۆ یاوەکی بەفرێ

دێ ڤەچری؟

نەدایێ نە!

نەکەی نەکەی!

جل و بەرگێت خۆ ڕەش بکەی

دەرگەهێ کولکێ مەیێ خۆش

بۆ خەمو نیهارا ڤەکەی

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

به شێوەیەکی گشتی شیعر لەم ماوەی نێوانی سالآن (١٩٧٥- ١٩٩١) دوودەستە شاعیر دەیان نووسی، دەستەیەکیان هەر ئەو شاعیرانە بوون کە دەنگی دیاری ماوەی نێوان سالآنی (١٩٧٠- ١٩٧٥) بوون لە وانە (شێرکۆ بێکەس، عەبدوڵلا پەشێو، لەتیف هەڵمەت، عەبدولرەحمان مزوری، رەفیق سابیر، خەلیل دهۆکی، ئەنوەر قادر جاف، جەمال شارباژێڕی، جەلال میرزا کەریم، دڵشاد مەریوانی...... هتد)

دەستەیەکی تریان بریتی بوون لە وانەی کە دواتر لە شیعری کوردی دا شوێنی خۆیان گرتو بوونە دەنگی دیار لەوانە (ئەنوەر مەسیفی، هاشم سەراج، جەمیل ڕەنجبەر، قوبادی جەلی زادە، جەمال غەمبار، موئەیەد تەیب، سەعدولا پەرۆش، کەریم دەشتی، محەمەد عومەر عوسمان، فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی، جەوهەر کرمانج...... هتد).

وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد ناوەرۆکی شیعری کوردی لە ماوەی نێوان ئەم سالآنەدا زیاتر ناوەرۆکێکی بەرەنگارییانەی هەبووە، بەلآم لە چوار چێوە بەرەنگاریەدا گەلێك بابەتی لەخۆ گرتووە وەك ئەوەی شیعر دەبێتە هۆکاری بۆ شکاندنی ترس لە دوژمنو بەرزکردنەوەی ورەی مرۆڤی کورد بەرامبەر بە دوژمنو بەخشینی هیواو ئومێدی سەرکەوتن بە خەڵکی، کە شکستی شۆڕشی ئەیلوول تاڕادەیەك ئەو هیواو ئومێدەی بەرەو کزی بردبوو، بەلآم شیعر وەك هۆکارێکی بەهێزی ڕووناکبیری توانی بەشدارییەکی کارابێت لە بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی گەلی کورداو هاوکاری پێشمەرگە بووە لەسەنگەری بەرگریدا.

هەربۆیەش پێشمەرگە وەك داینەمۆی شۆڕش شەهید وەك هێمای قوربانی دانی کوردو کوردستانیش وەك مەڵبەندی ژیانو خاکی پیرۆزی نەتەوە بوونە سێ توخمی سەرەکی شیعری بەرەنگاری، شەهید (جەمیل رەنجبەر) لەم

ڕۆژگارەدا کە خۆی پێشمەرگەو شۆڕشگێڕ بوو بە نوکی خامە لەمەیدانی بەرەنگاری دەنووسێت و بە ورەیەکی بەرزو گەشبینیەکی زۆرەوە دەڵێت:

ڕووبارێکی خوێناوی

ئەو بڕیارەی دروێنەی خەوی کردم

مەلی هەژار
لە فرگەی ژان هەڵدەنیشێ
پێشمەرگەی لێ دادەبەزێ
هەرچی کانیاوی سەنگەرە
بۆ ڕووباری بەهاری دەزێ

* * *

بڕیار وایە
بەهار بێت و
دەیان چەپکە نێرگزی جوان
لەسەر گۆڕی شەهید بڕوێ
بڕیار وایە
خوێنی ڕژاو
لە ڕووباری سەروەریدا
خوڕەی نەمردنی نەنوێ

* * *

بڕیار وایە
کۆتری دەنگی شوانەکان
لەقەد پاڵی شمشاڵێکا

~~فوو بکاتە جۆگەلەی دێ~~

بڕیار وایە

تــەوری دەســتی خــۆری بەیـــان

گڕ بەرداتە بـارە داری زستـانی شەو

بڕیار وایە

کۆتـری دەنگی شوانەکـان

لە دۆڵەکان شۆڕ ببێتەوەو

سواری رووبـاری خوێن ببێ

١٩٧٩/١٢/٢٩

(کۆپلەی یەکەم لەبەردەکرێت)

دوژمن لەم ماوەیەدا هەموو ڕێگاکانی قەلاچۆکردنی کوردی گرتبووە بەر یەکێك لەو کارە دڕندانەی کە بەسەختی لەم ماوەیەدا درێژەی پێدا، لە پرۆسەی نەگریسی ڕاگواستنی کورد لە ناوچەکانی خۆیانو نیشتەجێ کردنیانو لەو شوێنانەی کە خۆی مەبەستی بوو.

سیاسەتی پاکتاوی نەژادی کورد لە سالآنی هەشتای سەدەی ڕابردوودا گەیشتە لوتکە بەوەی دەستی دایە ئەنفال کردنی کوردو کیمیا باران کردنی هەڵەبجەو ناوچەکانی کوردستان، ئەم کردەوانەی دوژمن بە قێزەون ترین کاری جینۆ ساید دادەنرێت لە مێژووی هاوچەرخی کوردو ناوچەکەو جیهاندا. هەربۆیەش شیعری کوردی هەوڵی داوە لە ئاست خەمی پڕ ناسۆری گەلەکەیدا بێتو، ئەم کارەساتانە ببنە هەوێنی دەقە شیعرییەکان هەروەها شاعیرانی کورد ویستیان لە ڕێگەی شیعرەوە هاواری کورد بۆ ڕای گشتی بەرزبکەنەوەو داوایان لە گەلانی ئازادی خوازی جیهان کردووە کە پاڵپشتی گەلی کورد بن لە پێناوی بەدەست هێنانی مافەکانیاندا.

ئەوەتا بۆ مەرگبارانی هەڵەبجە (جەوهەر کرمانج)بە نوکی خامەی شیوەن دەکات بۆ ئەم تاوانە کەم وێنەیەی مێژووی مرۆڤایەتی دەڵێت:

(هەڵەبجە دووەم هاتن)

هەڵە بجە... بێشکە و جولانەی
ئەحمەد موختار، و، گۆران، بوو
هەڵە بجە...
جێگا نەزرگەی ئاشقان بوو
هەڵە بجە تاجی سەروەری
شەهیدانی کوردستان بوو
هەڵە بجە...
هەڵگری ئالای نەبەزینی
بیست و پێنج ملیون ئینسان بوو
کە هەڵە بجە شەهید کرا
کوردستانی گەورە گریا
کەهەڵە بجە ... دەهەزار چاو
دەهەزار مەچك و بازووی
بوون بە ئەڵقە و
داگیرکەر کردیانە پە نجە
ئەشکی چاوان بوون بەدەریا
ئاسمان گریا
زەوی گریا
دیوانی مەولەوی گریا
**

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

شـيعری کـوردی لـه مـاوه‌ی نێـوان ئـه‌م سـاڵانه‌دا جگـه لـه‌و ڕۆحـه به‌ره‌نگارییه‌ی که‌پێی ده‌ناسرێته‌وه جوانترین شـیعری بـۆ ژن و مه‌به‌سـه‌کانی تری شیعر نووسیوه، له خاسیه‌تو سیمای تایبه‌تی وا نووسـراون کـه له‌گـه‌ڵ ڕه‌وتی به‌ره‌و پێشه‌وه چوونی شیعری کوردی له قۆناغه‌که‌دا بگونجێنێ. لـه‌م لایه‌نه‌شـدا ده‌نگـی شـاعیرانی وه‌ك (محه‌مـه‌د عومـه‌ر عوسمـان، فه‌ره‌یـدون عه‌بدول به‌رزنجی، قوبادی جه‌لی زاده، دلاوه‌ر قه‌ره‌داغی، جـه‌مال غـه‌مبار.... هتد) ده‌بینرێت.

هـه‌ر لـه‌ماوه‌ی نێـوان سـالانی (١٩٧٥- ١٩٩١) دا لـه ئـه‌نجامی چـوونی شاعیرانی کورد بۆ ده‌ره‌وه‌ی کوردستان به‌هۆی زه‌برو زه‌نگی دوژمنه‌وه ئـه‌م شاعیرانه ئاشنابوون به شیعری گه‌لانی تر، ئه‌مه‌ش زه‌مینه‌یه‌کی گونجـاو بـوو بۆ نزیك بوونه‌وه له ڕۆشه‌نبیری جیهان، هه‌ر ئـه‌م تێکـه‌ڵاو بوونـه‌ش وای کـرد که شیعری کوردی له‌م ماوه‌یه‌دا تاماوه‌یه‌ك که‌وتـه ژێـر کـارتێکردنی ئـه‌ده‌بی ڕۆژ ئاوا، ئه‌م کارتێکردنه‌ش به ئاشکرا به شیعری دوای ئه‌م قۆناغه‌وه دیاره.

ئه‌و شاعیرانه‌ی له ده‌ره‌وه‌ی کوردستان ده‌یان نووسی زیاتر هه‌ستێکی پڕ له خۆشه‌ویستییان بۆ کوردسـتان هـه‌بووه به‌تایبـه‌تی هه‌سـتی گه‌ڕانـه‌وه بـۆ خاکی پیرۆزی کوردستان له ده‌قی شاعیراندا ڕه‌نگی داوه‌ته‌وه، هـه‌ر ئه‌مـه‌ش واده‌کات که بڵێین یه‌کێك له سیمادیاره‌کانی شیعری ئه‌م ماوه‌یه سـه‌رهه‌ڵدانی هه‌سـتی نـامۆ بـوون و غـه‌ریبی شـاعیرانه کـه لـه ڕێـی شـیعره‌کانییانه‌وه گه‌یاندویانه‌ته کوردستان، (عه‌بدوڵلا په‌شێو) یه‌کێکه لـه‌و شـاعیرانه‌ی که‌هـه‌ر له‌سه‌ره‌تای ساڵانی (حه‌فتا)ی سه‌ده‌ی ڕابردوو کوردستانی به‌جێهێشتووه لـه شـیعری (سـه‌ربازی ون) دا کـه لـه‌ده‌ره‌وه‌ی کوردسـتان سـاڵی (١٩٧٨) نووسیویه‌تی هه‌ستی پڕ تاسـه‌ی به‌رامبـه‌ر بـه خـاکی کوردسـتان و ژمـاره‌ی زۆری شه‌هیدانی کوردستان ده‌رده‌بڕێتو ده‌ڵێت:

سەربازی ون

کــــــە وەفدێ دەچێتە شوێنێ،
بـــــۆ سەرگۆڕی سەربازی ون،
تـــاجە گوڵیـــنەیـــەك دێـنێ،
ئەگەر سبەی
وەفدێك بێـــتە وڵاتی مـــــن،
لێم بپرسێ :
کـــــوانێ گۆڕی سەربازی ون،
دەڵێم :
گەورەم!
لە کەنـــاری هـــەر جـــۆگەیـــێ،
لـــــەسەر سەکۆی هەر مزگەوتێ،
لـەبەر دەرگـــای هەر مـــاڵـــێ ،
هەر کلـــێسەیـــێ،
هەر ئەشکەوتـــێ،
لـــەسەر گـــا بەردی هەر شاخێ،
لـەسەر درەختی هـەر بـاخـــێ،
لەم وڵاتە :
لـــــەسەر هەر بستە زەمینێ،
لـــــە ژێر هەر گەزە ئاسمانێ،
مـــەترسە کەمێك سەرداخەو
تـــاجە گوڵینەکـەت دانـــێ!

٥/ ١١/ ١٩٧٨ — مۆسکۆ

(هەمووی بۆ لەبەر کرد

ڕەخنەی ئەدەبی

وشەی (ڕەخنەو) چەمکی (ڕەخنەی ئەدەبی) :

لە زمانی کوردیدا وشەی ڕەخنە بەرانبەر وشەی (نقد)ی عەرەبیو وشەی(کریتیك) ئینگلیزی بەکار دەهێنرێ. هەرسێ وشەکەش لە بواری ئەدەبیدا بۆ یەك واتاو مەبەست بەکاردەهێنرێن و هەڵگری چەمکێکی دیاری کراون. ڕەخنەی ئەدەبی لەپاڵ مێژووی ئەدەبو تیۆری ئەدەبدا دەبنە سێ لقی لێکۆڵینەوەی بەرهەمی ئەدەبی واتە ڕەخنەی ئەدەبی لقێکی لێکۆڵینەوەی ئەدەبییە و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی بەرهەمی ئەدەبی دەدات..

ئەرکی ڕەخنە شیکردنەوەو ڕاڤەکردنو هەڵسەنگاندنی دەقی ئەدەبی یان دیاریکردنی بەهای دەقی ئەدەبییە واتە ڕەخنەی ئەدەبی لەو بنەما هونەری و بیریانە دەکۆڵێتەوە کە دەقی ئەدەبییان لێ بنیات دەنرێ و بە شێوەیەکی زانستانە بەهای ئەو بنەمایانە دیاری دەکات، بەمەش ڕادەو ئاستی گرنگی و بایەخی دەق بۆ خوێنەرو داهێنەریش دەستنیشان دەکات، بۆیە دەتوانین بڵێین ئەگەر ئەدیبان بەرجەستەکەری جوانیو ڕەنگ پێدەرەوەو ڕەنگ ڕێژ کەری ژیانو دەروونی مرۆڤ بن ئەوا ڕەخنەگران بۆخۆیان بزوێنەری چالاکی ئەدەبیو بزووتنەوەی ئەدەبیو داهێنانی ئەدەبین.

بەو پێیە دەبێ (ڕەخنەگر) لێکۆڵەرێکی ئەدەبی شارەزا بێتو زانیاری تەواوی دەربارەی مێژووی ئەدەبو تیۆری ئەدەبی میللەتەکەیو میللەتانی تر هەبێتو سەرباری ئەوەش کە چێژ لێوەرگرێکی ئەدەبیشە دەبێ زانیاری لە بوارە جیاجیاکانی ژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووریو ڕۆشنبیریدا هەبێتو شارەزاییەکی گشتیشی لەزانستە مرۆییو زانستییەکاندا هەبێت.

مێژووی ڕەخنەی جیهانی:

لە مێژووی ڕەخنەی جیهانیدا دوو ڕێڕەوی ڕەخنەیی بەدی دەکرێن کە بریتین لە : ڕەخنەی ڕۆژئاوایی‌و ڕەخنەی ڕۆژهەلاتی، ئەو دوو ڕێڕەو، ڕەخنەییەش وەك چۆن تایبەتمەندی خۆیان هەبووە بەهەمان شێوە کاریگەریشیان لەسەر یەکتر هەبووە.

ڕەخنەی ڕۆژ ئاوایی:

سەرەتای ئەم ڕێڕەوە ڕەخنەییە دەگەڕێتەوە بۆ پێش زایین و لە ئەدەبی یۆنانییەوە دەستی پێکردووە

یەکەم هەنگاو لەو ڕێڕەوەدا کاتێ بەدی هاتووە کە لەکاتی ئاهەنگ گێڕان بەبۆنەی جەژنەکانییانەوە شانۆگەرییان پێشکەش کردووەو لیژنەیەکیان بۆ هەڵبژاردنی باشترین دەقی تراجیدی یان کۆمیدی کە بەشیعر بووە دەستنیشان کردووە. جا هەڵبژاردنی باشترین دەق لەلایەن ئەو لیژنەیەوە بۆ خۆی چالاکییەکی ڕەخنەیی بووە چونکە بەپێی چەند پێوانەیەکی هونەری‌و بیری دەقەکانیان هەڵبژاردووە هەر لەو ماوە مێژوویی‌یەدا، واتە سەدەی پێنجی پێش زایین، شاعیرێکی یۆنانی کەناوی (ئەرستۆڤانیس)بووە، لە بەرهەمێکی کۆمیدی خۆیدا بە ناونیشانی (بۆقەکان) ڕاو بۆچوون و تێڕوانینی ڕەخنەیی دەربارەی دوو شاعیری گەورەی یۆنانی خستووەتە ڕوو، ئەو دوو شاعیرەش (یوربیدن)و(ئەسخیلۆس)بوون. لەگەڵ بوونی ئەو چالاکییە ڕەخنەییانەشدا دیارترین ڕێچکەی ڕخنەی ئەدەبی لەلای یۆنانییەکان لەلایەن فەیلەسەفەکانەوە کرایەوە دیارترین فەیلەسوفیش کە بیروڕاکانیان تا ئێستاش جێگای بایەخ پێدان بن (ئەفلاتوون)و(ئەرستۆ)ن.

(ئەفلاتوون)ڕای وابووە کە شاعیران ناتوانن ڕاستییەکان بگەیێنن بە خەڵکی و لەبری ئەوەی چاکەیان فێرکەن هەڵیان دەخەڵەتێننو دەروونیان تێك دەدەنو وایان لێ دەکەن کە جڵەو بدەنە دەست هەستو سۆزیان نەك ئەقڵیان.

هەرچی (ئەرستۆ)بوو ئەوا ئەمیان بە پێچەوانەی (ئەفلاتون)ەوە بەرهەمی شیعری بەسوودمەند داناوە، بەتایبەتی تراجیدیا کە بەلایەوە دەتوانێ دەروونی بینەر لە هەردوو هەستو سۆزی ترس و بەزەیی پاك بکاتەوە.

هەر (ئەرستۆ)لەو بەرهەمەیدا کە بەناوونیشانی (هونەری شیعر)ە کۆمەڵێ دەستوور و یاسای هونەری بۆ تراجیدیا دارشتووە کە بوونەتە بناغەی تیۆری ڕەخنەی ئەوروپی بەگشتی و بوونەتە بنەمای ڕەخنەی کلاسیکی نوێ کاتێ وەك ڕێبازێکی ئەدەبی لەسەدەی حەڤدەدا لە فەڕەنسا سەری هەڵداو گەشەی کرد.

لەو سەردەمەدا ڕەخنەگرێکی بەناوبانگی فەڕەنسی کەناوی (بوالو)بوو ڕاوبۆچوونەکانی (ئەرستۆ)ی جێگیر کردو کردنیە پێوانەی ڕەخنەی کلاسیکی نوێ لە ئەوروپادا، هۆی ئەمەش ئەوەبوو کە ڕێبازی کلاسیکی بۆخۆی لە ئاکامی بوژاندنەوەو لاسایکردنەوەی بەرهەمی یۆنانییەکان و ڕۆمانییەکان سەری هەڵداو.

گرنگترین بنەماو پێوانەی ڕەخنەی کلاسیکی نوێ بریتی بوون لە: جڵەو دانە دەست ئەقڵ و ژیریو دوورکەوتنەوە لە هەستو سۆز و دەربڕینی کەسی و بایەخدان بە چێژی دروست و گرنگیدان بە بەها مرۆڤایەتییە گشتییەکان.

لەدووای (ڕێبازی کلاسیکی)یش کە (ڕێبازی ڕۆمانتیکی) لە ئەوروپا سەری هەڵدا پێوانە ڕەخنەییەکانی ڕێبازی کلاسیکی ڕاستەوخۆ ڕەت کرانەوە، بەڕادەیەك کە دەتوانرێ بوترێت ئەگەر پێوانەکانی ڕەخنەی کلاسیکی هەڵگێڕینەوە ئەوا پێوانەکانی ڕەخنەی ڕۆمانتیکمان دێتە بەردەست.

بەو پێیە دیارترین پێوانە ڕەخنەییەکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکی بریتین لە: بایەخدان بە هەست و سۆزی کەسیو دوورکەوتنەوە لە ئەقڵو گرنگیدان بەو بەهایانەی کە کەسینو بەلای تاکە کەسەوە گرنگن، لەم ڕووەوە نووسەرێکی ڕۆمانتیکی فەڕەنسی کە (ئەلفرید دی موسێ)یە دەڵێ: ((ئەوەی گرنگ بێت بەلای منەوە ئەوەیە کە گوێ نەدەمە ئەقڵ))، ئەمە لە کاتێکدا کە (بوالو)ی ڕەخنەگری کلاسیکی بوو وتوویەتی: ((هەمیشە بەدەنگ ئەقڵەوە بچۆو لەوەوە یەکێتی بەرهەمەکانت بەدەست بهێنە))

دیارترین ڕەخنە گری ڕێبازی ڕۆمانتیکی (مەدام دی ستال) و (سانت بیڤ)بوون، بەلای یەکەمیانەوە دەبێ دەقی ئەدەبی ڕەنگ پێدەرەوەی ژیانە کۆمەلایەتی و خووڕەوشت و نەریتی کۆمەڵ بێت، بەلای دووەمیشیانەوە دەقی ئەدەبی ڕەنگ پێدەرەوەی هەستو سۆزی نووسەرە، هەربۆیە دەبێ ڕەخنەش تیشك بخاتە سەر دەروونی نووسەرو ناخی نووسەرمان بۆ ڕۆشن بکاتەوە.

دیارە ئەو پێوانە ڕەخنەییانەی لە ڕێبازی ڕۆمانتیکی بۆ شیعری (لیریکی– ویژدانی) دەستیان دەدا کە دیارترین بەرهەمی ڕۆمانتیکەکان بووەو بابەتەکانیان بابەتی کەسی بوون بەپێچەوانەی بەرهەمی کلاسیکەکان کە تراجیدیا و کۆمێدیا بوون و بابەتەکانیان مەوزوعی بوون نەك خودیو کەسی، لەدوای ڕێبازی ڕۆمانتیکی کۆمەڵێ ڕێبازی تری ئەدەبی سەریان هەڵد

وەك ڕێبازی (ڕیالیزمی و ڕۆمانسی و هێما گەری و فۆرمالیزمی و هتد....) لەپاڵ ئەم ڕێبازە ئەدەبیانەشدا چەند ڕێبازێکی ڕەخنەیی هاتنە کایەوە کە گرنگترینیان ڕێبازی شیکاری دەروونی و ڕێبازی مارکسی و ڕێبازی شێوە گەرایی یان بنیاتگەری بوون.

بەگشتی ڕەخنەی نوێ لە ئەدەبی ئەورووپی سەدەی ڕابووردوودا پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە دەبێ پێوانە ڕەخنەییەکان بابەتی بن و لە بازنەی تێڕوانینی کەسیی ڕەخنەگردا نەهێلرێتەوەو ڕاستەوخۆ لە سروشتی دەقی ئەدەبی خۆیەوە بەدەست بهێنرێن

ڕەخنەی ڕۆژهەڵاتیی (عەرەبی ئیسلامی):

مەبەست لەو ڕێڕەوە ڕەخنەییەیە کە سەرەتا لە ئەدەبی عەرەبیدا کراوەتەوەو پاشتر لەلایەن ئەدەبی میللەتە موسڵمانەکانی ترەوە فراوانترو بەربلاوترکراوەو بووەتە تیۆرێکی ڕەخنەیی تایبەت بەو گەلانە، سەرەتای ئەم ڕێڕەوە لە ئەدەبی عەرەبی سەردەمی (جاهیلی)یەوە دەست پێدەکات، ئەوەش کاتێ کە هۆزە عەرەبەکان ساڵانە لە بازاڕی (عوکان) لە نزیك مەککە کۆ دەبوونەوەو شاعیرانی هەر هۆزێك بەرهەمی خۆی بۆ شاعیرێکی گەورەی ئەوکاتە کەناوی (نابغە ئەل زوبیانی)بووە خوێندوەتەوە ئەویش وەك دادوەرێکی ئەدەبیو ڕەخنەگرێك ڕاو بۆچوونی خۆی دەربارەی دەقە شیعرییەکان خستووەتە ڕوو، پێوانە ڕەخنەییەکانیش زیاتر هونەری بوونو لە دەوری وشەو واتای جوانو گونجاوو شیاوو شایستە سووڕاونەتەوە.

پاش بڵاوبوونەوەی ئایینی پیرۆزی ئیسلامیش پێوانە ڕەخنەییەکان لە ڕێنماییەکانی ئایینی ئیسلامەوە بەدەست دەهێنرانو لە ڕوانگەی باوەری

ئـاییینی شـاعیرەوە لـەدەقی ڕۆنـراوەو داوا دەکـرا کـە شـاعیران دەبـێ (پەیامدار)بن‌و بەرهەمەکانیان لە خزمەتی کۆمەڵگا ئیسلامییەکە دابێت.

قۆناغێکی گرنگی ئەم ڕێڕەوە ڕەخنەییە سەردەمی عەباسییەکان بـووە کە بەهۆی تێکەڵاو بوونی ڕۆشنبیری گەلـە موسـڵمانەکانەوەو بـەهۆی ئاگـادار بـوون لـە ئـەدەب‌و ڕەخنـەی یۆنـانی بەتایبـەتی (هونـەری شـیعر)ەکـەی (ئەرستۆ)، پێوانە ڕەخنەییەکان فراوانتر بوون و بـەرەو بایەخـدان بـە لایـەنی هونەری براون‌و زیاتر ئەو تێڕوانینە ڕەخنەییە پـەیڕەوی کـراوە کـە بەلایـەوە دەقی شیعری چنراوێکی زمانییـەو دەبـێ شـاعیر بایـەخ بەلایـەنی جوانکـاری دەقەکە بداتو لەو بـوارەدا توانـاو دەسـەڵاتی هونـەری خـۆی پیـشان بـدات، لەسەدەی نوزدە بەدواوە ئەو ڕێڕەوە ڕەخنەییە بە سوود وەرگرتن لە ڕێبازە ڕەخنـەییەکانی ئەدەبی ئەوروپی گەشەی کردووەو ئاوێتەی ڕێبازە ڕەخنـەییـە جیهانییەکان بووە.

ڕەخنەی ئەدەبی کوردی:

وەك ئاشكرایە ئـەدەبی كـوردی مێژوویـەكی دێرینـی هەیـە و كـۆنترین جۆری ئەو ئەدەبەش شیعر بـووە، گومانیـشی تێدا نییـە كـە لەگـەڵ لـەدایك بـوونو بـەرەو پێشـچوونی شـیعری كوردیـشدا ڕەخنــەی ئـەدەبیش سـەری هەڵداوەو گەشـەی كـردووە بـەو پێیـەی هـەر لەگـەڵ پەیوەنـدیكردنی دەقـی ئـەدەبی بـە گـوێگرەوە یـان بـە خوێنــەرەوە، تێڕوانینـی ڕەخنـەییش بـۆ پەسەندكردن یان پەسەندنەكردنی دەق سـەرهەڵدەدات ئەگـەر بەشـێوەیەكی سادەو ساكاریش بێتو پێوانە ڕەخنەییەكانیش زانستی نەبن.

لەگـەڵ ئەوەشـدا چـالاكیو بەرهــەمی ڕەخنــەییمان لەچـاو بەرهــەمی شیعریدا كزولاواز دەبینرێ چونكە تا ئێستاش وتارو لێكۆڵینـەوەی ڕەخنــەیی پــێش ســەدەی بیــستەممان نەهاتووەتــە بــەر دەســتو ئــەو بەرهەمــە ڕەخنەییانەی كە هەن مێژووەكەیان دەگەڕێتەوە بۆ سالانی بیستی سـەدەی ڕابردوو بە دواوە كە ڕۆژنامەگەری كوردی تیایدا بەرەو گەشەسـەندن چـووەو چاپەمەنی كوردیش بەرەو پێش هاتووە.

شاعیرانی كورد و هەندێ بۆچوونی ڕەخنەیی:

لەگەڵ ئەو دیاردەی كزیو لاوازییەی ڕەخنەی كوردیـشدا، دەكـرێ ئـەو ڕاستییە بخەینە بەردەست كە لە قۆناغە جیاجیاكانی شـیعری كـوردی پـێش سەدەی بیستەمدا چالاكی ڕەخنەیی لە ئارادا بووەو شـاعیرانی كـورد خۆیـان لـە بەرهەمـە شـیعرییەكانیاندا تێڕوانین و بۆچـوونی ڕەخنــەییان خـستووەتە بەردەستو دەستنیشانی كۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەییان كردووە.

شاعیرێك لەو شاعیرانەش كە لە بەیتە شیعرییەكانیدا كۆمەڵێ باسی ڕەخنەیی ورووژاندووە، (مەلای جزیری)یە كەلەیەكێ لە دەقە شیعرییەكانیدا دەڵێ:

ئەحسەن ژ ڤی نەزمی لەتیف چەندی سڤك هاتی خەفیف

مەحبوب بدەستێ خوی شەریف نەقدی مە مووهرو سککەدا

ئەحسەن ژ ڤی وەسفێ رەفیع ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع

تێتن ژ نوورێ وەك رەقیع بێ عەیب و نەقس و رەخنەدا

دوو دێری کۆتایی لەبەر بکرێت

لەو چەند بەیتەدا (مەلای جزیری) وشەی ڕەخنەی بەو واتایە بەکارهێناوە کە ئێستا بەکاری دەهێنن لەپاڵ ئەو وشەیەشدا کۆمەڵێ زاراوەی ڕەخنەیی بەکارهێناوە کە هەریەکەیان تایبەتن بەچەند پێوانەیەکی ڕەخنەی شیعرییەوە، وەك (نەزمی لەتیف)و (سڤك) و (ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع)، بەو پێوانانەش ئەو بنەما ڕەخنەییە دەستنیشان دەکات کە بەلایەوە: باشتر شیعر ئەو شیعرەیە کە وشەکانی جوانو چێژ بەخشو ڕەوان بن و واتاکانیشیان سوود بەخش بن.

شاعیرێکی تری کورد کە بەوردی ئاوڕی لەچەند کێشەیەکی ڕەخنەیی داوەتەوە(ئەحمەدی خانی)یە کە لە (مەموزین)ەکەیدا کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی سەردەمەکەیمان بۆ دیاری دەکات، کاتێ دەڵێ:

لی هێڤی دکەم ژ موستەعیدان حەرفان نەگرن ل موستەفیدان

ئەڤ نامەئەگەر خرا پە گەر قنج کێشایە مە دگەل وی دوو سەد رەنج

نەوبارەیی تیفلی نەورەسیدە هەر چەند نەهن قەوی گوزیدە

لێ من ژ ڕەزان نەکر تەمەتوع مانەندی دزان بکەن تەتەبوع

دوو دێر لەبەر بکرێ

لێرەدا (خانی) ئەو ڕاستییە دەخاتە بەردەست کەدەقی شیعری دوای لەدایکبوونی لەلایەن ڕەخنەگرانەوە ڕەخنەی لێدەگیرێ بۆیە ئەمیش داوا لە ڕەخنەگران دەکات کە لەکاتی ڕەخنە گرتندا ڕەنجو ماندووبونی شاعیریان

لەبەرچاو بێتو ئەگەر کەمو کورپییەکیش لە شیعرەکەدا هەبوو ئەوا نەیکەنە بەهانەو بەیەکجاری دەقەکە بەبێ سوودو بێ کەڵك دابنێن چونکە هەموو دەقێك کە ڕەسەن بێتو دزراو نەبێت وەك ڕۆڵەی شاعیر وایەو لای شاعیر خۆشەویستە و کەسیش پێی خۆش نییە کە بە خراپی لە منداڵەکانی بروانرێ، بەو تێروانینە (خانی) ئاوڕی لە باسێکی ڕەخنەیی گرنگ داوەتەوە کە کێشەی داهێنان هەر لای (خانی)و لەم دوو بەیتەدا کە دەڵێ:

ئەی خامە تەژی گەلەك درێژ کر ئەڤ نامە بەسە تە پڕ قرێژ کر

هەرچەندە کەلام شوبهی دوربەت بێ قەدر دبت دەماکو پڕ بیت

واتە: ئەی قەڵەمەکەم تۆ درێژەت بە باسەکەداوە، ئیتر بەسەو لە کورتی بیبڕەوە چونکو وتەکان ئەگەر وەك گەوهەریش بن کە زۆربوون بێ نرخ دەبن. وەك دیارە لێرەدا خانی باسێکی گرنگی ڕەخنەیی دەوروژێنێ کە ئەویش باسی (کورت بڕی)یە لە دەقی شیعریدا و بۆخۆی تا ئەمڕۆش پێوانەیەکی ڕەخنەی شیعرییەو هەمیشەش داوا لە شاعیران کراوە کە هەوڵ بدەن بە کەمترین وشە زۆرترین واتا بدەن بەدەستەوە.

لەبەرهەمی شیعری شاعیرانی کرمانجی خوارووشدا دەتوانرێ ئەو ڕاستییە بەدەست بهێنرێ کە چالاکی ڕەخنەیی هاوتەریبی چالاکی شیعر بووەو بەپێی کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی چ شاعیران خۆیان بووبن یان گوێگرەکانیان بوووبن ڕاو بۆچوونی ڕەخنەییان دەربارەی دەقی شیعری دەربڕیوە.

لەچەند بەیتێکی (نالی)دا کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی خراونەتە ڕوو کە لەبنەما گرنگەکانی ڕەخنەی ئەدەبی سەردەمەکە بوون. لەو بەیتەدا کەدەڵێ:

کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆ کردییە خۆکوردییە

هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی تالیبی مەعنا دەکا

دیاره لێرەدا (نالی) ڕوو لەو کەسانە دەکات کە ڕەخنەیان لێ گرتووەو توانجی ئەوەیان لێ داوە کە شیعر بەزمانی کوردی دەڵێ‌و شیعری کوردیش بەهرەو هونەرمەندیی تیادا نییە، پێیان دەڵێ هونەرمەندیی لەوەدایە کە چۆن توانیویەتی بەزمانی کوردی ئەو واتا جوان‌و ناسکانە دەربڕێ، بەم پێیەش (ناڵی) لێرەدا بەو پێوانە ڕەخنەییە (وشە و واتای) شیعری هەڵسەنگاندووە کە بەلایەوە بەهای دەق واتای جوان‌و نوێیە نەك هەر بەتەنها وشەو واژەی جوان و ڕازاوە.

لەبەیتێکی تردا نالی دەڵێ:

نالی عەجەب بە قووەتی حیکمەت ئەدا دەکا
مەعنایی زۆرو گەورە بە لەفزی کەم‌و بچووك

کەواتە لێرەدا (نالی)یش وەك ئەحمەدی خانی دەستنیشانی ئەو بنەڕەتە ڕەخنەییە دەکات کە بەلایەوە شیعری جوان‌و بەهادار ئەو شیعرەیە کە بەکەمترین وشە زۆرترین واتای دەربڕیوە.

لەچەند بەیتێکی (سالم)یشدا باس لەو پێوانە ڕەخنەییانە کراوە کە لەسەردەمەکەیدا ڕەخنەگران بایەخیان پێداوە وەك لەم پارچە شیعرییەیدا دەبینین کەدەڵێ:

لە ڕۆژی ئیمتیحانا دیم بەرابەر تالیب‌و مەعشووق
کەمەر بەستەی هونەر هاتن لە تیپی عیشق بازانا
لەیەك لا ناڵی‌و مەشوی لە لایی سالم‌و کوردی
لە هەنگامەی هونەرگەرمی تکا جو بوون لە مەولانا
لە مەیدانی بەلاغەتدا بەسواری مەرکەبی مەزموون
بەکوردی هەریەکە تازی سواری بوون لە بابانا

ئـەو چەشـنە شـانازی کردنـەی سـالم بـە توانـای شـیعری خـۆیو شـاعیرانی هاوڕێیەوە، پەردە لەسەر ئەو ڕاستییە هەڵدەداتـەوە کـە بنـەڕەتێکی گرنگـی ڕەخنەیی لەو قۆناغە ئەدەبییەدا توانای بەکارهێنانی هونەرەکانی ڕەوانبێـژی بووە بۆیە دەڵێت(شاعیرانی کورد توانیویانە ڕەوانبێژی عـەرەبی بخەنـە ژێـر ڕکێفی خۆیانو بە زمانی کـوردی لـە مەیدانی ئەوزانستەدا ببنـە سوارچـاکی سەردەمەکەیان.

(حاجی قادری کۆیی)یش لە چەند بـەیتێکی شـیعرەکانیدا ئـاوڕی لـە چـالاکی ڕەخنەیی سەردەمەکەی داوەتەوەو کۆمەڵێ بنەڕەتی ڕەخنەییمان بـۆ دیـاری دەکات، وەك لەم بەیتانەیدا دەیبینین:

شەبیهی جۆلا کە رازی نەبێ بەسەر دری خـــۆی
مەڵێن فەسـاحەتی کـوردی بە فارسـی نـــاگـا
بەلاغەتـێکی هـەیـە هیچ زوبـانی نایگـاتـێ
لە بـێ تەعـەسوبی کـوردانـە بێ ڕەواج و بەها
کە خۆتی تێنەگەیێنی لە نـیکتەکانی نـەگـەی
ئەلـێی هەمووی هـەزەیـانە خـوا بـەڵای لێدا
بەڵام ئەوانەی کە سەررافی زێڕو زیوی قسـەن
بەشـــاه ڕەوایـــە دەزانـــن سککەیـکە ڕەوا

تەنها دوو دێر بۆ لەبەرکردنە

لێرەدا حاجی قادر زیرەکانە گرنگی ڕەخنەمان بۆ دەستنیشان دەکـاتو ئەو ڕاستییە دەخاتە بەردەست کە ڕەخنەگر دەبێت کەسانی شارەزاو بەتوانا بن چونکە هەموو کەسێ ناتوانێ ببێتە ڕەخنـەگر، کـە حـاجی بـە (سـەررافی زێڕوزیـوی قـسە) ناویـان دەبـات، لەلایـەکی تریـشەوە بـە پـشت بەسـتن بـە پێوانەیەکی ڕەخنەیی ئەو سەردەمە کە پێوانەی ڕەوانبێژی و ڕوونبێژی بووە

بەهای شیعری کوردی دیاری دەکات و شانی پێ لێ دەدات لە شیعری فارسی ئەو چالاکیو پێوانە ڕەخنەییانە کە لە ئەدەبی کوردی پێش سەدەی بیستەمدا تەنها لە شیعردا ڕەنگیان پێدراوەتەوە و لە وتارو لێکۆڵینەوەدا نەخراونەتە بەردەست.

ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی*

لەدوای جەنگی جیهانی یەکەمو لەگەڵ سەرهەڵدانو بەرەوپێش چوونی چاپەمەنی کوردیدا ئەوانیش گەشەیان کردو بەرەو پێش چوونو بەرفراوانتر بوون.

لێرەدا ئاوڕ لە هەندێ لەو بەرهەمە ئەدەبییانە دەدەینەوە کە لابەلا تێڕوانینی ڕەخنەییان خستووەتە بەردەست یان ڕاستەوخۆ بۆخۆیان وتارو لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی بوون.

بەرهەمێك لەو بەرهەمانە کتێبێکی (ئەمین فەیزی بەگ)ە کە لە ساڵی (١٩٢٠)دا بە ناونیشانی (ئەنجومەنی ئەدیبان) لە ئەستەمبوول چاپکراوە. لەو کتێبەدا بەکورتی باس لە ژیانی چەند شاعیرێکی کورد کراوە نموونە لە شیعرەکانیان خراوەتە بەردەست، بەم پێیە ئەو کتێبە دەچێتە خانەی مێژووی ئەدەبەوە نەك ڕەخنەوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ ڕاو بۆچوونی ڕەخنەیی دەربارەی ئەو شاعیرانە خستووەتە ڕوو، وەك ئەم تێڕوانینەی کە دەربارەی (نالی)یەو دەڵێ: ((زەکای ئینکار ناکرێ لاکن ئەوەندە سەنایعی لەفزییەی ئیستیعمال کردووە پیاو ڕەنگە بڵێ شیعری ئەو نەتیجەی علم و ئیشتیغالە)).

دیارە لێرەدا مەبەست لەوەیە کە (نالی) لە داهێنانی شیعریدا زیاتر بایەخی بە لایەنی جوانکاری داوەو هونەرمەندانە مامەڵەی لەگەڵ دەقی

* تێبینی : هیچ دەقێکی ڕەخنە بۆ لەبەرکردن نییە.

شـيعريدا كـردووەو داهێنانـەكانی ئاكـامی زانـستو زانیـاری شـيعرييه زيـاتر لەوەی كه هەڵقوڵاوی بەهرەی شيعری بێت.

لەباسی (مەولەوی)یشدا ڕای وایەكه مەولـەوی لـه ڕێكخـستنی سـەروادا داهێنانی كردووه كاتێ له چوارينێكدا سەروای دێڕی يەكـەم و سـێيەمی هـاو سەروا كردووەو دێڕی دووەم و چوارەميـشی بـه سـەروايەكی تـر هـاو سـەروا كردووه، ئەم چەشنه بەكارهێنانەی سەرواشی له شـيعری هـيچ ميللەتێكـەوه وەرنەگرتووه بەڵكو خۆی دای هێناوه.

هەر له ساڵانی بيستی سەدەی ڕابردوودا (شـيخ نـوری شـێخ سـالح)يـش ساڵی (١٩٢٦)له ڕۆژنامەی (ژيانەوە)دا به زنجـيره لێكۆڵينـەوەكی دەربـارەی ئـەدەب بەگـشتیو شـيعر بەتايبـەتی بڵاوكردووەتـەوه، لەگـەڵ ئـەوەی ئـەو لێكۆڵينەوەيه زياتر دەچێته خانەی تيۆری ئەدەبەوه بەڵام لەو باسـانەيدا كـه دەربـارەی (جـوانی) دەقـی ئەدەبييـه لـه تيـۆری ڕەخنـەی ئـەدەبی نزيـك دەبێتـەوه بـه تايبـەتی لـەو باسـەيدا كـه جيـاوازی نێـوان زمـانو شـيوازی ئاخاوتنی ڕۆژانەو شێوازی زانستیو شێوازی ئەدەبی دياری دەكات.

بەرهەمێكی تری بڵاوكراوەی نووسەرانی كورد لـه بـواری ئـەدەب و ڕەخنـەی ئەدەبيدا، ئەو وتارەيه كه نووسەرێك به ناوی (سياپۆش) سـاڵی (١٩٣٢) بـه ناونيـشانی (شـاعرەكانمان) بـڵاوی كردووەتـەوه، ئـەم وتـارەش نـەك هـەر ڕاسـتەوخۆ دەچـێته خانـەی ڕەخنـەوە بـەڵكو دەرگايـەكی نـوێش لەبـەردەم ئەدەبو ڕەخنەی ئەدەبی كورديدا دەكاتەوه، وشـيارانه دەيـەوێ سـيمايەكی تازه به ئەدەبی كوردی بپۆشێ و بەرگێكی نوێ بكاته بەر ڕەخنـەی ئـەدەبی كـوردی، بۆيـه دەڵـێ((شـاعيرەكانمان هـەتا ئێـستا بڕواناكـەم لـه واتـەی سوپاسو ستايشی زياتريان بيستبێ، يەكێك به ((توتی شەكر گوفتار) ئەوی

تر به (بلبلی شیرین کەلام) ناوی لێ ناون، هەرچەندە ئەو ناونیشانەشیان لە لاپەڕەی هیچ پارچە کاغەزو گۆشەی هیچ ڕۆژنامەیەکدا بۆ نەنووسراوە بەڵام لە مێشکی خۆیانو هەندێ دەوروپشت و ناسیاویاندا زۆر چاك جێگیر بووە. بەڵێ هەتا ئێستا بێ لێکدانەوە هەڵمان کێشاون... بەڵام لەمەودوا ئەو دەورە ڕۆیشت کە بە زەرد بگوترێ زێڕو بەسەدەف بگوترێ مرواری، لەمەو دوا ڕۆشنایی زانین بەرچاومان ڕووناك دەکاتەوە هەموو شتێ وەکو خۆی دەبینین و پێویستە هەرشتە بە پێی بەرزیو نزمی خۆی ڕیزبکەین و بەپێی چاکیو خراپی ناوی لێ بنێین بەبێ بۆن نەڵێین نێرگزو بە نێرگز نەڵێین بێ بۆن))

هەر لەو وتارەدا (سیاپۆش) هەوڵ دەدات چەمکێکی نوێ بۆ شیعری کوردی بخاتە بەردەستو بەپێی ئەو چەمکە شیعری شاعیران هەڵسەنگێنرێ، بۆیە دەڵێ((شیعر تەرجومانی دڵە چی بە دڵا بێت ئێشو ئازارو دەردو خەفەت و هیواو نائومێدی، باوەڕو ترس و بێ باکیو خراپی و چاکیمان بە کەلیماتی ڕێكو پێك لە شێوەیەکی دڵگیرا بۆ دەردەخات کە هەرکەس لە ئانی خوێندنەوەیدا شێوەیەکی دڵی خۆی تیا دەبینێت، شیعر چرایەکە تاریکی ژیانمان بۆ ڕۆشن و یارمەتیمان ئەدات لە دۆزینەوەی حەقیقەتا)) جا لەگەڵ ئەوەی بەپێی ئەم چەمکەی شیعر بەگشتی شیعری کلاسیکی ڕەت دەکاتەوە بەڵام خودی وتارەکە بۆخۆیو لەو سەردەمەدا بە تێڕوانینێکی ڕەخنەیی گەلێ نوێ دادەنرێت و شوێنێکی دیار لە ڕێڕەوی ڕەخنەی کوردیدا دەگرێت.

لە دوای ئەم وتارەی (سیاپوش) وتارو لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی ئەوتۆ لەسییەکانی سەدەی ڕابردوودا بڵاونەکراوەتەوە کە بەڕادەی ئەو گرنگ بن و ڕاستەوخۆ بچنە خانەی ڕەخنەی ئەدەبییەوە، ئەوەی کەلەو سالانە دێتە بەردەست کتێبێکی (عەلی کەمال باپیر)ە کە ساڵی ١٩٣٩ بە ناونیشا

(گوڵ دەستەی شوعەرای هاو عەصرم) بڵاوی کردووەتەوە، ئەم بەرهەمەش دەچێتە خانەیمێژووی ئەدەبەوە نەك ڕەخنەی ئەدەبییەوە چونکە بەکورتی باس لە ژیانی چەند شاعیرێکی کوردی هاوچەرخ دەکاتو نموونەی شیعرەکانیان دەخاتە بەردەست، بەڵام لەگەڵ بڵاوبوونەوەی گۆڤاری (گەلاوێژ)دا زەمینەیەکی لەبار ڕەخسا بۆ وتاری ڕەخنەیی و کۆمەڵێ نووسەر لە بواری پراکتیکیدا کۆمەڵێ وتاری ڕەخنەییان بڵاوکردووەتەوە، بێگومان ئەو وتارانەش لەئاستی جیاجیادا بوون و زۆر جار بۆخۆیان بوونەتەوە جێگای ڕەخنە لێ گرتن، هەروەك لەو وتارەی (جەمیل بەندی ڕۆژ بەیانی)دا دەردەکەویت کە تیایدا ڕوو لە گۆڤاری گەلاوێژ دەکاتو دەڵێ ((تکا دەکەم- لێت دەپاڕێمەوە- خۆت ئەم ئەرکی ڕەخنە بازییە بگرە مل وە مەیدە بەکەس وردبینانە وشەو وتەکان والابێژ کە مەیدان بەوە مەدە کە هەندێ کەس لە تویێی پەردەوە ئامانجی بێفەر بلاو بکاتەوە یا وشەی بێ جێ بەکاربێنێ)).

هەر لە چلەکانی سەدەی ڕابردوودا بەرگی یەکەمی (شیعرو ئەدەبیاتی کوردی) ڕەفیق حلمی کەوتە بەردەستی خوێنەران، ئەگەر چی ئەم بەرگەی زیاتر دەچێتە خانەی مێژووی ئەدەبەوە بەڵام لە هەندێ شویندا ڕاو بۆچوونی ڕەخنەیی دەربارەی شاعیرەکان خستووەتە بەردەست.

لە پەنجاکانیشداو لەگەڵ بەرفراوان بوونی ئاسۆی بەردەمی ئەدەبی کوردی، ڕەخنەی ئەدەبیش بواری چاکتری لەبەر دەمدا کردنەوە، لەساڵی (١٩٥٢)دا بە بڵاو بوونەوەی (مێژووی ئەدەبی کوردی) عەلائەددین سوجادی خوێنەری کورد زیاتر ئاشنای شیعرو شاعیرانی نەتەوەکەمان بوون و بواری هەڵسەنگاندن و تێڕوانینی ڕەخنەیی زیاتر لەبەر دەمدا کردنەوە.

لەساڵی (١٩٥٦)یشدا بەرگی دووەمی (شیعر ئەدەبیاتی کوردی)رەفیق حلمی، لەپاڵ باسی ژیان و شیعری دەستەیەك لە شاعیری کوردا، کۆمەڵێ ڕاو بۆچونی ڕەخنەیی وردی دەربارەیان خستووەتە ڕوو، وەك ئەم تێڕوانینەی کە دەربارەی (گـوران)ی شاعیرەوە دەڵێ:((گـۆران شاعیرێکی (فەننان)و(واقعی)یە بێ ئەوەی لە رەغنەیی یاخود لە واتەکەی خۆمان بە گومان بین، ئەڵێین (گۆران) بە ڕاستی بوێژێکی واقعیو فەننانە، بوێژێکە کە مادەی شیعرەکانی لە کانگای ژیان واتە ژیانی کۆمەلایەتی کورد هەلێنجاوە وە کردوویە بە (بوودەقە)ی ئەدەبا ئینجا لەم وێنە سیحراوی و دڵ فریبەدا کە پێی ئەڵێن (شیعر) بۆی هێناوەتە دەرێ) لەسەرەتای ساڵی (١٩٥٨) یشداو بە دەرکردنی گۆڤاری (شەفەق)لە کەرکووك و بەو وتارە ڕەخنەییانەی کە تیایدا بلاوکراوەتەوە، ڕەخنەی ئەدەبیی گەشەسەندنێکی دیاری بەخۆیەوە بینی، چونکە وتارە ڕەخنەییەکان ورد ترو زانستانەتر بوونو جێگای بایەخپێدانی ئەدەب دۆستان بوون هەر بۆیەش دەبینین کە نووسەرانمان لەسەر لاپەڕەی ئەو گۆڤارە کەوتوونەتە ئاڵو گۆڕکردنی ڕاو بۆچوونی ڕەخنەیان دەربارەی هەندێ باسی ئەدەبیو دەربارەی شیعری شاعیرانی ئەو سەردەمە، وەك وتاری (کامەرانو دیارییەکە)ی مارف بەرزنجی و (کوردو شیعر)ی هەستان و (کوردو ئسلوبی شیعر)ی مارف خەزنەدارو (شیعرو نووسینی کوردی) رەفیق حلمی و وتارێکی تری ڕەخنەیی مارف بەرزنجی بەناوونیشانی (کۆنو تازە لە شیعردا) کە تیایدا دەڵێ ((شاعیرو بوێژانی ئەم سەدەی بیستەمە کۆتو زنجیری کۆنیان شکاندو قاڵبێکی تریان دروستکرد. وازیان لە قافیە هێنا، وەزنیان بە چەشنێکی کە هەڵسوڕاند جاران وەزن لەسەر کەرتە شیعر دائەمەزرا، ئیمڕۆ لەسەر (تەفعیلە

دائەمەزرێ، گوێ نادرێتە کورتی و درێژی کەرتەکانی شیعر بەڵام مۆسیقا ئەپارێزێ ئەویش بە لانەدان لە وەزن)).

هەر لەساڵی (١٩٥٨)داو دوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ بواری ئەوە لەبەردەم نووسەرانی کوردی کرایەوە کە لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی بڵاوبکەنەوە، وەك لێکۆڵینەوەکەی (حسێن عارف) کە بەناوی (محەمەد سدیق عارف) و بەناوونیشانی (کامەران و هۆنراوەی نوێ)وە بڵاوکرایەوەو لێکۆڵینەوەیەکی (محەمەدی مەلاکەریم) دەربارەی (حاجی قادری کۆیی)و لێکۆڵینەوەیەکی (کامیل حەسەن بصیر) بەزمانی عەرەبیو بە ناوونیشانی (کامران شاعر من کوردستان).

هەر لەبواری گەشەسەندنی ڕەخنەی کوردیدا نابێ ئەوەشمان لەیاد بچێت کە بەکردنەوەی بەشی کوردی لە کۆلیژی ئادابی زانکۆی بەغداو بوونی بابەتی ڕەخنە بە پرۆگرامی خوێندنی ئەو بەشەداو وتنەوەی ئەو بابەتە بۆ ماوەیەك لەلایەن (گۆران)ی شاعیرەوە، ڕەخنە سیماو شەقڵێکی گەشترو زانستانەتری وەرگرت.

لە ناوەڕاستی شەستەکانیشدا بە ئامادەکردنی کۆمەڵێ نامەی ئەکادیمی لەلایەن ئەو خوێندکارانەی کە لەدەرەوەی عێراق بڕوانامەی دکتۆرایان لە ئەدەبی کوردیدا بە دەست هێنا بوو ڕەخنەی ئەدەبی هەنگاوێکی نوێی بەرەوپێش چوونی بۆ ڕەخسا، وەك (ڕیالیزم لە ئەدەبی کوردیدا) (د.عیزەدین مستەفا رەسول)و(کورتەی مێژووی هاوچەرخی ئەدەبیاتی کوردی) (د. مارف خەزنەدار) و (حاجی قادری کۆیی- ژیانو بەرهەمی) (د.ئیحسان فوئاد).

لـه سـاڵی (١٩٧٠)شـداو لەگـەڵ سـەرهەڵدانی بزووتنـەوەی (ڕوانگـە)دا ئاسۆیەکی نویّ لەبـەردەم چالاکیو جموجۆڵی ڕەخنەییدا کرایـەوەو لـەپاڵ بەرهـەمی بڵاوکـراوەی نووسـەرانی سـەربەو بزووتنەوەیـەدا کۆمـەڵێ وتـاری ڕەخنەییش دەربارەی بزووتنەوەکە خۆیو دەربارەی بەرهەمە ئەدەبییـەکان بڵاوکرانەوە، بەم پێیـە خـودی بزووتنـەوەی ڕوانگـە بـوارێکی نـوێو فراوانـی لەبـەردەم ڕەخنەشـدا کـردەوە، هـەر بۆیـە (شـێرکۆ بێکـەس) لـەو کاتـەدا وتوویەتی:((هەموو بەرهـەمێکی ئـەدەبی پێویستە دوو پێوانـەی بـۆ بکرێت پێوانەیـەکی سیاسـیو پێوانەیـەکی هونـەری ئـەم دوو پێوانەیـە دوولای یـەك مەسـەلە پێکدەهێنن کـە ئـەویش ڕەخنـە گرتنـی ئەدەبییـە بۆیـە بەیەکـەوە گرێدراون و یەك کار ئەکاتە سەر ئەوی تر)).

لـەدوای سـاڵی (١٩٧٥)یـش ئەگەرچـی تـا ڕادەیـەك ئـەدەبو ڕەخنـەی کوردیش وەك شۆڕشەکەی تووشی جۆرە نوشستییەك بوو بـەڵام خـۆڕاگری و چۆك دانەدانی ئەدیبانو نووسەرانی کـورد نـەك هـەر بـووە هـۆی ئـەوەی کـە بەرهەمی ئەدەبیمان بەردەوام بێت و بە زیندوویی بمێنێتەوە بـەڵکو خولیـای داهێنـانو هـەنگاو نـان بـەرەو پـێش چـوون بووبـوو سـیمای دیـاری سـاڵانی هەشتای ئەدەبی کوردیمان، دیارە ڕەخنەش لەو خولیایە بـێ بـەش نـەبووەو کـەم تـا زۆر نووسـەرانمان لـە پێنـاو گەشـەدان بـە ئەدەبەکـەمان تێڕوانینـی ڕەخنەیی خۆیان بڵاو کردووەتەوە، وەك ئەو بـۆ چـوونەی کـە نووسـەرەکەی دەربـارەی ئـەدەبی ئـەو سـاڵانە دەڵـێ : ((هونـەرو ئـەدەبیش چـەکێکی کاریگەرن لە چەکەکانی خەباتی میللەت بـۆ ئـازادیو بەختـەوەری و بـە هـیچ چەشنێك لە جۆرەکانی دیکەی خەباتی سیاسی جیا ناکرێتەوە بەتایبـەتی لـە قۆناغێکدا وەك قۆناغی ئەمڕۆی بزووتنەوەی نیشتیمانیمان)).

پەخشــــــــان

پەخشان بەشێکە لەئەدەب برتییە لەو دەربڕین و نووسراوانەی کە هەست و سۆزی مرۆڤ نیشان دەدات پەخشانی نوێ بە گشتی بایەخ بە کێش و سەروا نادات.

جۆرەکانی پەخشان:

بەشێوەیەکی گشتی پەخشان دەکرێت بەم جۆرانەوە:

١- **پەخشانی زانستی:** ئەو پەخشانەیە کە باس لە بابەتێکی زانستی دەکات و بایەخ بە هەست‌وسۆز نادات، وەك بابەتەکانی (کیمیا، فیزیا، پزیشکی، بیرکاری....).

٢- **پەخشانی ئەدەبی:** ئەو پەخشانەیە کە زیاتر بایەخ بە هەست‌وسۆز دەدات بۆ ئەوەی کارلە بەرامبەرەکەی بکات و چێژی پێ ببەخشێ، وەکو (وتاری ئەدەبی، چیرۆك، یاداشت، نامە، ژیاننامە، وەرگێرانی ئەدەبی، وتووێژە ئەدەبییەکان....).

وتـــــــار

پێناسەی وتار: هونەرێکی ئەدەبییە نووسەر بە شێوەیەکی کورت و وردو سەرنج ڕاکێش لایەنێکی ژیان باس دەکات و بیروڕای خۆی دەربارەی دەخاتە ڕوو.

خاسیەتەکانی وتار:

١- کورتی، کە دەبێت وتار لە چەند پەڕەیەك تێپەڕ نەکات.

٢- جوانکاری لە دەربڕیندا.

٣- تەکنیك لە نووسیندا، کە هەر نووسەرێك ڕێگایەکی تایبەتی خۆی هەیە بۆ ڕوونکردنەوە و داڕشتنی بابەتەکەی بە زمانی ڕووناکبیری سەردەم.

٤- بابەتی وتار ڕەنگدانەوەی بیرو هەست و سۆزی خودی خاوەنەکەیەتی.

جۆرەکانی وتار:-

وتار وەك بەشەکانی تری ئەدەب بابەتی هەمە چەشنە لەخۆ دەگرێت، لەوانە (وتاری سیاسی، وتاری ئایینی، وتاری ڕەخنەیی، وتاری مێژوویی، وتاری کۆمەڵایەتی.........).

لە قۆناغەکانی پێشووی خوێندندا باس لە سەرەتاو سەرهەڵدانی وتاری کوردی کراوە، لێرەدا لە ڕێڕەوی گەشەسەندنی وتاردا باس لەچەند قۆناغێك دەکەین:

١- قۆناغی یەکەم- سالانی (١٩٣٩- ١٩٥٨)ز:

بەڵگە نەویستە کە هەموو دەم گەشەسەندنو لاوازبوونی بەرهەمی ئەدەبی کوردیمان، پەیوەند بووە بەو بارودۆخە سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابوورییەی ئەو دەمەی بەرهەمەکەی تێدا هاتووەتە ئاراوە.

لە عێراق لە کۆتایی سییەکاندا لە ساڵی (١٩٣٩)دا گۆڤاری (گەلاوێژ)دەرچوو، کەبەدرێژایی (١٠)ساڵ تا (١٩٤٩) بەردەوامبوو. لەماوەی دەرچوونی ئەم گۆڤارەدا هەموو بەشەکانی ئەدەب بە تایبەتی وتار، گەشەسەندنێکی باشی بە خۆوە دیوە لە ڕوخسارو ناوەرۆکدا.

هەر لە ساڵانی دەرچوونی ئەم گۆڤارەدا تەوژمێکی تری وتار دەبینین بەهۆی دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد (١٩٤٦) کە لەو ماوە کورتەی تەمەنی ئەو کۆمارەدا ئەدەب بە گشتی هەنگاوی بەرەو پێش ناوە چەندان گۆڤارو ڕۆژنامەی هەمە چەشنە دەرچوون لەوانە (ڕۆژنامەی کوردستان ١٩٤٦، هەڵاڵە ١٩٤٦، گڕوگاڵی منداڵانی کورد ١٩٤٦،......).

پاشان لە ساڵانی چلو پەنجاکاندا لە عێراقدا پێش ڕوودانی شۆڕشی (تەمموزی ١٩٥٨) چەندین ڕۆژنامەو گۆڤاری تر هاتنە ئاراوە کە بەهۆیانەوە وتار هەنگاوی بەرچاوی ناوە، لەوانە (ڕووناهی ١٩٤١، نزار ١٩٤٨، هـ

١٩٥٧،.....) له وتار نووسه دیارەکانی ئەم قۆناغە (برایم ئەحمەد، حوزنی موکریانی، عەبدولڕەحمانی زەبیحی، جەلادەت بەدرخان، عەلائەدین سوجادی، روقیەی قادری، سوڵتان خانمی فەتاحی قازی،.....).

گرنگترین خاسییەتەکانی وتار لەم قۆناغەدا :

١- زمانی وتارەکان گەشەیان بەخۆیانەوە بینی چونکە زیاتر بەرەو کوردی پەتی دەبران(هەرچەندە هەندیك جار دەقاو دەق وشەی عەرەبی لە نووسیندا بەکارهێنراوە).

٢- نیشانەکانی خاڵبەندی زیاتر بایەخی پێدراوە.

٣- بەهۆی سەرهەڵدانی وتار نووسی ژنەوە کە هاندانی ئافرەتی کورد بۆ خوێندن و خوێندەواری بابەتی سەرەکی ناوەڕۆکی وتارەکانیان بووە.

٤- زۆر وتاری وەرگێڕدراو لەزمانەکانی دیکەوە دەکرانە کوردی ناوەڕۆکی وتاری کوردییان پێ دەوڵەمەندتر دەکرا.

ئەم پارچەیەی خوارەوە نموونەی وتارێکی ئەدەبییە کە لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا بە خامەی (محەمەد ئەحمەد تەها - کامەران موکری) لە ساڵی (١٩٤٦) دا بڵاو کراوەتەوە بە ناوونیشانی (شەونمی بەری بەیان).

شەونمی بەری بەیان

((بەری بەیان بوو، هێشتا جیهان پەردەی دەستی لانەدابوو، ڕووم کردە باخێك. ئەم هەموو گوڵ و گوڵزارانە ئامادەبوون بۆ هاتنی بلبل دەست لە ملیان کات. دڵۆپی شەونم بریسکەی ئەهات، بە چەشنی فنجانی زیوی سەر ژێر پیاڵەی ئاڵتون. کاتێکم زانی بلبل بە ناڵینەوە دەرکەوت، کەچاوی کەوت بە گوڵ گەشاوە. ئەوەو قەترەی شەونمی زێڕینی لەسەر لێویەتی، تۆزێ دڵی هاتەوە جێی خۆی و دەستی کرد بە خوێندن و خەریك بوو دەم بەرێ دڵۆپێ لەو ئاورنگەی سەرلێوی گوڵ بخواتەوە. خەوی لێکەوت...)).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

٢- قۆناغی دووەم- ساڵانی (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز:

لـەم ســاڵانەدا زۆر گۆڕانكــاری سیاســی و كۆمەڵایــەتی و ئــابووری و ڕووناكبیری ڕوویانـدا، كـە كاریگەرییـەكی قووڵیـان لەسـەر ئـەدەبی كـوردی دروستكرد.

لـەدووای شۆڕشـی(١٤ ی تـەممووزی ١٩٥٨) چـونكە ڕژێمێكـی نـوێ دامـەزرا، یاساكانی ڕژێمی پێشوو گۆڕان، لەوانە بواری ڕادەربڕین و چاپەمەنی فـراوانتر و ئازادتر بوو، ئەمانە بوونە هۆی بەرەو پێش چوونی وتار لـەم قۆناغـەدا، بـە تایبـەتی بـەهۆی ئـەو گۆڤـار و ڕۆژنامانـەی كـەبلاو دەكرانـەوە لەوانـە (شەفەق١٩٥٨، ڕای گەل١٩٥٩، بلێسە١٩٥٩، ڕۆژی نوێ١٩٦٠......).

بەڵام لە سەرەتای ساڵانی شەستدا بەهۆی هەڵگیرسـانی شۆڕشـی ئـەیلوول و تێكچوونی بارودۆخی سیاسی كوردستان بابەتی وتار بـەرەو لاوازی وسـستی ڕۆیشتووە.

لـە ناوەڕاسـتی شەسـتەكان و دوواتـر بـەهۆی دەرچـوونی چـەند ڕۆژنامـەو گۆڤارێـك بـوار بـۆ گەشەسـەندنی وتـار ژیایـەوە، لەوانـە ڕۆژنامـەی (برایـی، برایەتی١٩٦٧، گۆڤاری سلێمانی ١٩٦٨) .

لە نووسەرە ناودارەكانی وتـار لـەم قۆناغـەدا (دكتـۆر عیـزەدین مـسـتـەفــا، شێخ محمدی خاڵ، مارف بەرزنجی، مارف خـەزنەدار، گۆران، ڕەمـزی قـەزاز، ئەبو زەید مستەفا سندی....)

گرنگترین خاسیەتەكانی وتار لەم قۆناغەدا:

١-زمانی وتـار پوخـت تـر بـوو لـەڕووی وشـەو زاراوە دەوڵەمەنـد تـر بـوون، بەتایبەتی كە زمانی نووسینی وتـار بـە دیـالێكتی كرمـانجی خـواروو بـوو موتوربە كراوە بە وشەو زاراوەی دیالێكتەكانی دیكە.

٢- هەوڵ دراوە رێنووسێکی راست و درووست پەیڕەو بکرێت شێوازی هونەرییەکەشی بەرز و پڕ لە جوانکاری بێت.

٣- لەڕووی ناوەڕۆکەوە بابەتی سیاسی بۆخۆی سەرەکیترین بابەتی وتار بووە، کە باسی بیری ئازادیخوازی و پێشکەوتن خوازی کراوە. زیاتریش جەخت لەسەر بیروباوەڕی نەتەوەیی و مافەکانی کورد و یەکگرتنەوەی کوردستان کراوە.

٤- لەپاڵ گەشەسەندنی وتاری سیاسی، وتاری کۆمەڵایەتی و مێژوویی ئاسۆی فراوانتریان لەبەردەم کرایەوە بە تایبەتی باسی ئەو بابەتانە کراوە کە پەیوەندیان بە نەتەوەی کوردەوە هەبووە.

٥- لەم قۆناغەش زۆر وتار لە زمانەکانی بێگانەوە وەرگێڕدراون بۆ سەر زمانی کوردی لەهەموو بوارەکانی ئەدەبی و رووناکبیری.

نموونەی وتارێکی ئەم قۆناغە کە بە خامەی (ڕەمزی قەزاز) نووسراوە لە ساڵی (١٩٦٧)و لە ژمارە (٢٩)ی (برایی)دا بڵاوی کردووەتەوە و نووسیوویەتی:

((... ئەم گرانییە ئێستا بلاوبووەتەوە بە وڵاتا، گرانییەکی ڕاستەقینە و تەواو نییە، بەڵکو گرانییەکی دروستکراوە لەلایەن چەند جامبازێکی دڵ ڕەقی بێ بە زەییەوە، ئەمانە وەك زەروو وانە، هەمیشە خەریکی مژینی خوێنی چینی هەژار و کرێکارن، ئەمانە لەسەر لاشەی چینی هەژارو کرێکار بناغەی سامان و کۆشك و تەلاریان دادەنێن و ئەبیەن بە ئاسمانا، هەموو بیرو باوەڕ و ئامانجیان لە ژیانا پارە کۆکردنەوەو دەستکەوتی خۆیانە...)).

تەنها بۆ خوێندنەوەیە

٣- قۆناغی سێیەم - ساڵانی (١٩٧٠- ١٩٩١)ز:

لــە دوای دەرچــوونی بــەیانی (١١ی ئــازاری ١٩٧٠)و تارادەیــەك سـەربەخۆیی كوردسـتان بـۆ چـەند سـاڵانێكی كـەم هـەنگاوێكی تـری بـەم بزووتنەوەی ئەدەبی داوەو گەلێك یانەو كۆمەڵە دەركەوتن كە هەر یەكێكیان بۆ گەیاندنی بیری خۆیان چەند گۆڤـارو ڕۆژنامـەیان دەركـرد كـە ئەمـە خـۆی لەخۆیدا هەنگاوێكی تر وتاری بەرەو پێش برد. هەروەك ئەم بارودۆخـە بـووە هـۆی ئـەوەی بزووتنەوەیـەكی ڕۆشـنبیری و هۆشـیاری لـەناو نووسـەران و جـەماوەردا خوڵقانـد و گـەلێك ڕۆژنامـە و گۆڤـاری ئـەدەبی و زانسـتی و ڕووناكبیری هاتنە مەیدانەوە لەوانە (زانیاری ١٩٧٠)، نووسەری كـورد ١٩٧١، گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد ١٩٧٣، گۆڤاری ڕۆژی كوردستان ١٩٧١....).

بێگومان ئەم ڕووە گەشەی بەرەو پێش چوونی وتار تـا سـاڵی (١٩٧٤)ی خایاند بەڵام ڕۆژانی هەڵگیرسـاندنەوەی شـۆڕش لەسـاڵی (١٩٧٤)داو نـسكۆی شـۆڕش لەسـاڵی (١٩٧٥) داو چـەند سـاڵێكی دوای ئـەو ڕووداوە بـۆ خۆیـان چەشنە ناستەنگێكیان لەبەردەم ئەدەبی كـوردی بەگـشتیو هونـەری وتـاردا دروستكرد، بەتایبەتی كاتێ ڕاگەیاندنی كوردی لـەو چـەند سـاڵەدا ئـەو ڕووە گەشەی پێشووی نەماو كەوتە ژێر فشارەوە.

لەگـەڵ هـەموو ئەمانەشـدا نووسـەرانی كـورد لـە شـارەكاندا، لەوچـەند ژمارە كەمەی ئەو گۆڤارو ڕۆژنامانەی كە لـەو سـەردەمەدا دەردەچوون وەك (هاوكاری، بەیان، ڕۆشنبیری نوێ)توانییان وتار بەرەو پێش بەرن هەر لـەپاڵ ئەمەدا نووسەرانی شاخیش لە بڵاوكراوەكانی ناو شۆڕشدا چالاكانە بایـەخیا بە وتار داوە بەتایبەتی وتاری سیاسی لە بڵاوكراوەكانی شاخ وەك (نووسە كوردستان ١٩٨١، گزنگ ١٩٨٣، هەڵمەت ١٩٨٥، قەنـدیل ١٩٨٧، هەڵو

ئەدەب ١٩٨٨، بانگ ١٩٨٩،.....)لە دەنگە دیارەکان و قەڵەم ڕەوانەکانی وتار لەم ساڵانەدا (تەها بەرواری، مستەفا نەریمان، عەبدولرەحمان مزوری، جەمال خەزنەدار، عەلی سەیدۆ گەورانی سەلاح شوان،....).

هەروەها ساڵانی هەشتای سەدەی ڕابردوو نووسەرانی کورد لە ڕێگای بەرهەمە ئەدەبییەکانەوە بەرگرییان لە دژی سیاسەتی توانەوەی نەتەوەکەیان دەکرد، هەر بۆیە وتارەکانی ئەو ساڵانە بۆخۆیان دەبوونە بنەماو پێك هێنەرێکی پتەوی ئەدەبی کوردی.

گرنگترین خاسیەتەکانی وتار لەم قۆناغەدا :

١- لە سەرەتای ساڵانی حەفتاکان زمانی وتار گەشەیەکی زۆر دیاری بەخۆیەوە دی کە لە قۆناغەکانی پێشووتر بەو رادەیە نەبینرابوو.

بە تایبەتی کە بەرنامەی خوێندن لە قۆناغەکانی ناوەندی و ئامادەیی بوون بە کوردی، ئەمەش وای کرد کە کۆمەڵێك وشەو زاراوەی نوێ بێتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردییەوە و دەوڵەمەندتری بکات.

٢- لە دووای نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول لە ساڵی(١٩٧٥) دیاردەیەك کە بە ئاشکرا هەستی پێ دەکرێت بە تایبەتی لە بڵاوکراوەکانی ناو شاردا بریتی بوو لە دەربڕینی ناڕاستەوخۆ واتە پەنابردنە بەر بەکارهێنانی هێماو نیشانە، ئەمە لە کاتێکدا لەسەرەتای حەفتاکاندا نووسەران بێ ترس و سل کردنەوە هەست و سۆزو بیری خۆیان دەردەبڕی چونکە بارودۆخەکە ئازادی و سەریەستی بۆ نووسەران درووست کردبوو.

٣- لەم قۆناغەدا وتار وەك هۆیەك بۆ پاراستنی زمانی كوردی بەكار دەهێنرا چونكە رژێمی دوژمن بەنەتەوەی كورد، هەوڵی شێواندن و لەناوبردنی زمانی كوردی دەدا.

٤- لە دووای نسكۆی (١٩٧٥) جیاوازی كەوتە نێوان نووسەرانی شارو شاخ لە خستنە ڕووی بابەتەكاندا چونكە ئەو سەربەستییەی نووسەرانی شاخ هەیانبوو هەرگیز نووسەرانی شار نەیانبوو.

لەبەرئەوە وتار لە رۆژنامەو گۆڤارەكانی ناو شاردا پاشەكشەی كرد بەرامبەر ئەوە لەبڵاوكراوەكانی شاخ واتا ناو شۆڕش بایەخی زۆری پێدەدراو زیاتر گەشەی دەكرد لەبەرئەوە نووسەرانی شار هەوڵیان دەدا لە ڕێگەی وتارە كۆمەڵایەتی و و مێژوویی و رۆشەنبیرییە گشتییەكاندا بیرو بۆچوون و هەست و سۆزی نەتەوایەتیان پیشان بدەن.

وەك لەم دەقەی (سەبری بۆتانی)دا نووسراوە كە ساڵی (١٩٨٣)دا بڵاوكراوەتەوە:-

((ئەدەبا كوردی ژ ستڕانا زمانێ كوردی ڤە دەست پێكریە. لێ مخابن نەهاتییە نڤیساندن... ئەزڤێ دبێژم چكۆ بێگومان ئەگەر سترانەك تەنێ ژی بەری چەند هزار ساڵەكا بهاتا نڤیساندن مەو بیانیا ژی دێ بگۆتا ژهنگێ ڤە پەیدا بوویە. ڤێجا گەرەكە باشتر بهێتە زانین كو ستڕانا كوردی شعرە، سەرهاتییە، چیرۆكە، پەسنە ڕێزگرتنە، بیروباوەڕە، شیرەتە، ئەڤینە، ئۆڵو ئایینە، كورت و كرمانجی شێن و شادی وفەلسەفا ژینا میللەتێ مەیە......)).

تەنها بۆ خوێندنەوە

فەرهەنگۆك

لێ مخابن	: بەڵام بەداخەوە
چکۆ	: چونکە
دێ بگۆتا	: دەمانگوت
ژهنگێ ڤە	: لەو کاتەوە
پەسنە	: وەسفە
شیرەتە	: ئامۆژگارییە

چیرۆکی کوردی لە جەنگی دووەمی جیهانییەوە

چیرۆکی هونەری وەك بابەتێکی ئەدەبی تازەی بێگانە هاتە ناو ئـەدەبی کوردی یەوە، لە بنەڕەتدا هونەرێکی ئەورۆپییە پێویستی ژیان وای کـردووەو وەکو ڕوخسارێکی هونەری لەناو هـەموو نەتـەوەکانی جیهانـدا بڵاوبێتەوەلـە کۆمەڵگای کوردیش وەزعی لەباری تایبەتی خۆی بۆ هەڵکـەوت ئینجـا سـەری هەڵداو پێگەیشت، ئاشکراشە هەموو داهێنانێکی نـوێ سـادەو سـاکار دەسـت پێدەکات ئینجا قۆناغ لە دوای قۆناغ گەشـەدەکات و پێشدەکەوێت، دەبێـت ئەو ڕاستییەش بزانین کە بێ ئەو سەرەتایە ئەوەی ئێستاهەیە نەدەبوو دوای ئـەوەی لەقۆناغـەکانی پێـشووی خوێنـدن باسـی سـەرەتاو سـەرهەڵدانو دەرکـەوتنی چـیرۆکی هونـەری کوردیمـان کـرد ئـەوا لەجـەنگی دووەمـی جیهانییەوە چیرۆکی هونەری کوردی بە پێی چەند قۆناغێکی مێژوویی دابەش دەکەین بەم شێوەیەی خوارەوە.

١- چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی ١٩٣٩ تا ساڵی ١٩٥٨

٢- چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی ١٩٥٨ تا ساڵی ١٩٧٠

٣- چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی١٩٧٠ تا ساڵی ١٩٩١

١- چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی(١٩٣٩ - ١٩٥٨)ز

دەتوانین ئەم قۆناغە ناو بنێین بە قۆناغی گەشەسەندنی چیرۆکی هونەری کوردی، چونکە لەم قۆناغەدا هونەری نووسینی چیرۆکی کورت نەشونمای کرد کە لێرەدا دەرچوونی چەند گۆڤارو ڕۆژنامەیەك ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لە گەشەسەندنی وەکو گۆڤارەکانی گەلاوێژ، دەنگی گێتی تازە لە بەغدا هاوارو ڕۆژا نوو لە شام "شەفەق" لە کەرکوك، ڕۆژنامەی "ژین" و "ژیان" لە سلێمانی لێرەدا باسی چیرۆکی کوردی دەکەین لە گۆڤاری گەلاوێژ و گۆڤاری هاوار....

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری گەلاوێژ(١٩٣٩-١٩٤٩)ز

یەکێك لەو هونەرە ئەدەبییانەی گۆڤاری گەلاوێژ لە (١٩٣٩- تا ١٩٤٩) ڕۆڵێکی ئاشکراو دیاری لە جێگیر بوون و ڕەگ داکوتانیدا هەبووە چیرۆکی هونەری کوردییە. (گەلاوێژ) هەرلە یەکەم ژمارەیەوە گۆشەیەکی تایبەتی بۆ چیرۆك داناوە ناوی (چیرۆکی ئەم مانگە)ی لێناوە کە لەسەرجەم ژمارەکانی ئەم گۆشەیە دەبینرێت تا دواژمارەی کە ژمارە (١١٦)یە چونکە بەبەشێکی سەرەکی ئەدەبی نوێیان زانیوە، هەر لەم گۆڤارەدا ئاوڕ دانەوە لە چیرۆکی وەرگێڕاو کارێکی زۆر بەجێ بووە بۆ چاوکردنەوەی لاوەکانی ئەوساش بە کەڵك بووە بەتایبەتی چیرۆکە وەرگێڕاوەکان هی ئەو نووسەرانە بوون کە ناوبانگیان هەبووە لە جیهاندا.... سەرنجی خوێنەرو نووسەرانی کوردیان ڕادەکێشا بۆئەم ناوانە (بەلزاك، مەکسیم گۆرکی، چیخۆف، مۆپاسان، ئەندرسن، تۆلستۆی، جبران خلیل جبران، توفیق حکیم...هتد) چیرۆکەکانیش زیاتر لە زمانی ئینگلیزی وەردەگێڕدران هەندێکیشیان لە زمانی عەرەبییەوە.

بابەتێکی دیاری ناوەرۆکی چیرۆکەکانی ئەم قۆناغە ناکۆکیو ململانێی نێوان دووچینی سەرەکی کۆمەڵ بوون، دەرەبەگو ئاغاکان لەلایەکو جوتیارو ڕەشو ڕووتی کوردستان لەلایەکی ترەوە کە وێنەی ژیانی پڕ مەینەتی ئەو ڕۆژانەی شەڕی دووەمی جیهانی بوون، هەر لە پای ئەو بابەتەدا ڕەخنە گرتن لە نەریتو خووڕەوشتی دوواکەوتووی کۆمەڵایەتی بووە بابەتێکی تری چیرۆک لەو ماوەیەدا. لە چیرۆکەکانی (گەلاوێژ) ئەوەش دەبینرێت کە نووسەرەکان بەتەواوی لایەنگیری جوتیارن هەروەها لە بەشێك لە چیرۆکەکانی (گەلاوێژ) ئافرەت کراوە بە پاڵەوانی چیرۆك، پەنجە بۆ ئەو نیوەی کۆمەڵە درێژکراوە، باسی هەندێك دەردەکانی چەوساندنەوەی ئافرەت کراوە وەك شیربایی، کچ فرۆشتن، مەبەستی نووسەرەکانیان ڕەخنە گرتن بووە لە دواکەوتوویی کۆمەڵگەو لەوانەی دەبنە هۆی ئەم دواکەوتنە.

هەر ئەم چەشنە بایەخدانەی چیرۆکنووسانی کورد بەو کێشەو دیاردە کۆمەڵایەتییانە بووە هۆی ئەوەی کە ڕاستەوخۆ چیرۆکی کوردی بەرەو ڕێبازی ڕیالیزمی هەنگاو بنێت، دیارترین چیرۆك نووسەکانی گەلاوێژ، (شاکر فەتاح، عەلائەدین سجادی، برایم ئەحمەد)بوون.

تەکنیك و زمانی دارشتنی چیرۆکەکان:

ئەگەر چی چیرۆکەکانی سەرەتا چ لە ڕووی زمانەوە بێت کە لە ڕووی تەکنیکییەوە پێشکەوتنی ئەو تۆیان پێوەدیار نییە واتا زمانی نووسینی چیرۆکەکان کوردی پەتی نییە وەکو زمانی نووسینی ئەو سەردەمە، پڕیەتی لە وشەی عەرەبی و فارسی هەروەها لە ڕووی تەکنیکییەوە بەگشتی شێوازی چیرۆکەکان گێڕانەوەی ئاساییەو هیچ کاریگەرییەکی هونەری نوێی چیرۆکی پێوەنییە، زیاتر شێوەی ڕاپۆرت نووسینیان پێوەدیارە یاخود گەلێ چیرۆکنووس تەقەلایان داوە باسێکی فۆلکلۆری یا ئەفسانەیی بێنن بەرگی چیرۆکێکی هونەری بەبەردا بکەن.

لەم قۆناغەدا زمانی چیرۆکەکان بەرەو کوردی پەتی سفت وڕەوان دەڕوات پاك دەبێتەوە لە وشەی بێگانە لە جێگایان وشەی کوردی ڕەسەن یان وشەی گونجاو بەکارهێنراوە. هەروەها شێوەی هونەری نوێ و تازەتر بەکارهاتووە، واتا دەتوانین بڵێین چیرۆکەکانی گەلاوێژ لەڕووی تەکنیکی هونەرییەوە لەچاو پلەی پێش خۆیان بەرەو پیش چوون سیمای هونەری نوێیان پێوەدیارە، ڕستەو وەسفەکان بەسۆزو کاریگەرن و زنجیرەی باسەکان هەر لەسەرەتاوە تا ئەنجام باش بەیەکەوە بەندن و خوێنەر ڕادەکێشن بۆ چێژ لێوەرگرتنیان.

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری هاوار (١٩٤١ - ١٩٤٣)ز

گۆڤـاری (هـاوار) کـە لـە شـام دەردەچـوو لـەم قۆناغـەدا واتـە لـە ساڵانی(١٩٤١ تا ١٩٤٣) بایەخی زۆری داوە بە بڵاوکردنەوەی چیرۆك لە نرخ و بەهای ئەم هونەرە تازەیە باش تێگەیشتووە.

لەسـەر لاپـەڕەکانی ئـەم گۆڤارەشـدا چـەند چیرۆکنووسـی بـە توانـاو بەهرەمەنـد هەڵکـەوتن کـە دیارترینیـان (جـەلادەت بـەدرخان و کامـەران بـەدرخان، قـەدری جـان، ئوسمـان سـەبری ، نـورەدین زازا.... هتـد) بـوون چـیرۆکەکانی گۆڤـاری هـاوار بـە شـێوەی کرمـانجی ژوورو بەشـی بۆتـانی نووسراون، هەندێکیان بە چیرۆکی هونەری دادەنرێن چونکە پلـەی هونـەریان بەرزە هەندێکی تریشیان سیمای حەکایەتی فۆلکلۆری کوردییـان پێوەدیـارە هەندێکی تریشیان لەسەر زمانی گیانداران نووسراون...

لە ڕووی ناوەرۆکەوە زیاتر هەوڵیان داوە مەسەلەی نەتەوایەتیو خەباتی چینایەتی بخەنە ڕوو ڕەخنە لە ناهەمواری ناو کۆمەڵگا بگرن هەروەها دەردی هەژاریو نەخوێندەواری بخەنە ڕوو ئەم گۆڤارەش بایـەخی داوە بـە چـیرۆکی وەرگێـڕاو بەتایبـەتی لـە زمـانی فەڕەنسی و عەرەبییـەوە دەکرانـە کـوردی هەنـدێك جـاریش هـەر چـیرۆکە کوردییـەکان لـە هـەمان ژمـارەدا کـراون بەفەرەنسی کە ئەمەش ئەزموونێکی تازە بووە لە ئەدەبی کوردیدا.

لـەڕووی تەکنیکیـشەوە بەشـی هـەرە زۆری چـیرۆکە نووسـراو و بڵاوکراوەکان لە ئاستێکی هونەری پێشکەوتوودان و تـەواو وتۆکمـەن چـونکە چیرۆکنووسەکان زمانی فەڕەنسی و ئەڵمانی و ئینگلیزییان زانیوە.

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری شەفەق (١٩٥٨)

لـە سـەرەتای سـاڵی ١٩٥٨ لـە شـاری کـەرکووک گۆڤـاری ((شـەفەق)) دەرچوو کە رۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لە پێشخستنی چیرۆکی هونەری کوردی بۆ نموونە:—

گرەوێکی رێکخست بۆ باشترین (٣) سێ چیرۆکی کوردی بۆ ئەم مەبەستەش سێ خەڵاتی تەرخان کرد کە لە ئەنجامدا چیرۆکی (چای شیرین)ی (حسین عارف) پاداشتی یەکەمی وەرگرت کە بەناوی خواستراوی (محمد صدیق عارف) بڵاوکرایەوە، چیرۆکی (چەندم لێ ئەستێنی)ی (مستەفا صالح کەریم) پاداشتی دووەمی پێدرا، چیرۆکی (شەوێکی درێژ)ی (محەمەد ساڵح دیلان)ی شاعیریش پاداشتی سێیەمی پێدرا.

لەم ماوەیەدا چەند چیرۆک نووسێك بۆ یەکەم جار دەستیان دایە بڵاوکردنەوەی چیرۆکی کورت کە لە قۆناغەکانی دواتریش هەر ناویان دەدرەوشێتەوە وەکو (حسێن عارف — محەمەد مەولود (مەم) — شێخ مارف بەرزنجی — جەمال بابان — محەرەم محەمەد ئەمین — کاکەمەم بۆتانی — حەسەنی قزڵچی ... هتد).

لەم قۆناغەدا چەند چیرۆکنوسێك چیرۆکی مام ناوەندی بۆ یەکەمین جار بڵاودەکەنەوەو جێگیری دەکەن لەوانە (جەمال بابان) بە چیرۆکی (خانزاد)و (پەڵە هەورێکی چڵکن)، (جەمال نەبەز)یش بە چیرۆکی (لالۆ کەریم)و (محمد صالح سعید)یش بە چیرۆکی (کاروانی)... کە ئەم چیرۆکانە ماوەی ڕووداوەکانیان زیاترە لە هی چیرۆکی کورتو ژمارەی کەسەکانیشیان زیاترە لە هی چیرۆکی کورت بەڵام ناگەنە چیرۆکی درێژ واتا (ڕۆمان).

دەبێت ئەوەش بزانین کە پێشتر دوو چیرۆکی مامناوەندی نوسراونەتەوە بەڵام لەبەر ئەوەی لەکاتی خۆیدا بە کتێب بڵاو نەکراونەتەوە بۆیە نەیانتوانیوە ئەم چیرۆکە لە کاتی خۆیدا جێگیر بکەن کە چیرۆکەکانیش (لەخەوما)ی (جەمیل صائیب)و (مەسەلەی ویژدان)ی (ئەحمەد موختار جاف)بوون کە یەکەمیان لە ساڵی (١٩٢٥) نوسراوەتەوەو لە ساڵی (١٩٧٥)چاپ کراوە، دووەمیشیان لە ساڵی (١٩٢٩)نوسراوەتەوە و ساڵی (١٩٧٠)چاپکراوە.

٢- چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٥٨- ١٩٧٠) ز

لەم قۆناغەدا بەدوواوە بەهۆی ئاڵۆزبوونی باری سیاسی وڵات وبەرپابوونی شۆڕشی نەتەوەیی ئەیلوول لە ساڵی ١٩٦١ دژی رژێمی قاسم، ئەدەبی کوردی بەسەردەمێکی شەوزەنگ و تاریك تێپەڕی، چونکە بە ئاشکرا بەربەرەکانی چاپەمەنی کوردی دەکرا، ئەم بارودۆخەش کەبەسەر مێژووی نەتەوایەتیماندا هات پەردەی نائومێدی باڵی کێشا بەسەر ئەدەبی کوردیدا چەند ساڵانێکی خایاند، دیارە چیرۆکی کوردیش کپی و سستی و دواکەوتنی بەخۆیەوە بینی، بەڵام ئەم بارودۆخە هەر وا نەمایەوە، لە ناوەڕاستی ساڵانی شەستدا چیرۆکی کوردی تا ڕادەیەك پشووی پیا هاتەوە، چەند گۆڤار و رۆژنامەیەکیش دەرچوون و زەمینەیەکی لەباری بۆ رەخسا کە جارێکی دیکە پێش بکەوێتەوە و هەندێك لە چیرۆکنووسەکانی ئەم قۆناغە(مارف خەزنەدار، جەمال بابان، کاکە مەم بۆتانی، دکتۆر کاوس قەفتان، ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل و هەندێکی تریش).

چیرۆکەکانی ئەم سەردەمە دوو جۆری سەرەکین:

- هەندێکیان زۆر سادەن‌و بابەتەکانیان دوور لە ڕوخساری هونەری خراونەتە بەرچاو، لە جوغزێکی نائومێدی دەخولانەوەو پێشکەوتنیان بەدەست نەهێناوە.

- بەشێکی تریشیان گەشەو پێشکەوتنیان پێوە دیارە، چ لە ڕووی ناوەرۆک‌و ڕووالەتی هونەری‌و ڕەوانی زمانەوە بێت چ لە ڕووی ئەوەی کە مۆرکی کوردەوارییان پێوە دیار بێت، قارەمانەکانیان کەسانی ناو کۆمەڵی کوردەواری بوون، ڕووداوەکانیش ڕووداوی سەردەمەکە بوون، ناوەرۆکی چیرۆك لەم قۆناغەدا بایەخی بە کێشەی سیاسیی و کۆمەلایەتی‌و چینایەتی سەردەمەکە داوە.

لەم قۆناغە بەدواوە چیرۆکنووسەکان هەوڵیان داوەزۆر بە ئاشکرا باسی بابەتە سیاسیەکان بکەن لەبەر ئەوەی چیرۆکنووسەکان زۆربەیان لەگەڵ شۆڕشی کورد و سەر بەبزووتنەوەی نیشتمانی بوون چ بە بیرو باوەڕ بێت یان بەکردار، ڕۆژانەش بە چاوی خۆیان چەوساندنەوەو راوو رووت و زوڵمو ئەشکەنجەدانی گەلەکەیان دەدیت بەدەستی ڕژێمی داگیرکەری کوردستان، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە نرخی هونەری چیرۆکەکان بێتە خوارەوە لە داهێنان بکەوێت، زمانی چیرۆکەکان سادە بن، شێوەو تەکنیکیان لاواز بێت. بە ئاشکراش مەبەست بدەن بە دەستەوە، هەندێك جاریش بارو دۆخی سیاسی پوختی و رەوانی پێشووی لاواز کردووە لە ڕووی دارشتنداچیرۆکەکانی بەرەو چڕکردنەوە بردووە تا رادەیەکیش رەمزییان بەکارهێناوە

٣- چیرۆكی هونەری كوردی لە ساڵی (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

١- ساڵی ١٩٧٠ بە قۆناغێكی نوێ دادەنرێت لە مێژووی گەلی عیراق بە گشتیو گەلی كورد بەتایبەتی لەبەر ئەوەی لەو ساڵەدا بۆ یەكەمین جار حكومەتی عیراق دانی بە مافە رەواكانی گەلی كورد نا، لە رێكەوتنامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ كە لەگەڵ سەركردایەتی شۆڕشی گەلی كورد مۆری كردبوو، ئەمەش بەماوەی گەشەسەندنو ئاڵوگۆڕ دادەنرێت لە هەموو ڕوویەكەوە دیارە ئەمەش زەمینەیەكی لەبارو ڕێگە خۆشكەر بوو بۆ ئەوەی چەندین دەزگای ڕۆشەنبیری كوردی بێتە كایەوە، هەروەها كۆمەڵێك ڕۆژنامەو گۆڤاری جۆراوجۆر بە زمانی كوردی دەربچن وەكو ڕۆژنامەكانی (هاوكاری- برایەتی- بیری نوێ- ژین) هەروها گۆڤاری (بەیانو ڕۆژی كوردستانو رۆشنبیری نوێ) كە هەموو ئەمانەش زەمینەیان بۆ بلاوكردنەوەی كۆمەڵێك چیرۆك لەو گۆڤارو ڕۆژنامانەدا لەگەڵ چاپ كردنی چەندین كۆمەڵە چیرۆك.. كە دواتر بوون بە هۆی گەشەسەندنی زیاتری چیرۆكی كوردی چ لە ڕووی ڕووخسارەوە بێت یان لە ڕووی ناوەڕۆك، خۆ دەرچوونی بەیانی (ڕوانگە) لە بەهاری ساڵی (١٩٧٠) یەكێك بوو لەو هەوڵ و ڕێبازە نوێیانەی كەوای كرد ژمارەیەك چیرۆكنووس پەیدابن جگە لە سازدانی كۆڕی ئەدەبیو زاڵبوونی كەشو هەوایەكی باش بۆ گفت كردن لەسەر باری ڕۆشنبیری گشتی، ڕوانگە چیرۆكی كوردی لە سستیو جوینەوە ڕزگار كرد. قەوانە كۆنەكانی لە ئەدەب وردوخاش كرد زەمینەیەكی نوێی بۆ چیرۆكی كوردی ئامادە كرد، دیوارێكی لە نێوان چیرۆكی كۆنو نوێدا دروست كرد. بە تەكنیكی تازەو بەكارهێنانی دیالۆگ و مەنەلۆگو چڕكردنەوەی گێڕانەوەو بەكارهێنانی تەوژمی هۆش ئاستی چیرۆكی كوردی بەرز كردەوە. لەسەرەتای ساڵانی حەفتادا كۆمەڵێ

چیرۆکنووسی قۆناغەکانی پێشوو بەردەوام بوون بەڵام بە بۆچوونی تازەو کەرەستەی تازەوە بەردەوام بوون، وەك چیرۆکنووسان (حسێن عارف و محەمەد مەولود (مەم)و کاکە مەم بۆتانیو مستەفا سالح کەریم)..هەروەها چەند چیرۆکنووسی تازەش بۆ یەکەمین جار دەستیان بە نووسینی چیرۆك کرد کە دواتر ناوبانگیان پەیدا کردو بەردەوامن تاوەکو ئێستا وەکو (محەمەد موکری و محەمەد فەریق حەسەنو ئەحمەد محەمەد ئیسماعیلو رەئوف بێگەرد و ئەنوەر محەمەد تاهیرو دکتۆر نافیع ئاکرەییو شەعبان مزویری و شێرزاد حەسەن...)

لەم قۆناغەدا دوو ڕووداوی تر کاریگەرییان بەسەر ڕەوتی چیرۆکی کوردییەوە هەبوو کە ئەوانیش شکستی شۆرشی مەزنی ئەیلوول بوو لە ناوەڕاستی سالانی حەفتادا، ڕێك لە ساڵی ١٩٧٥ بە پیلانی دوژمنانی کورد. هەروەها هەڵگیرساندنی شەڕی ١٩٨٠- ١٩٨٨واتە شەڕی درێژ خایەنی هەشت ساڵەی نێوان عیراقو ئێران، بمانەوێو نەمانەوێ ئەم ڕووداوانە کاریگەرییەکی زۆریان بەسەر چیرۆکی کوردیو ئەدەبی کوردی بەگشتی هەبوو، لەساڵی ١٩٧٠ بەدواوە بەشێوەیەکی گشتی بابەتەکانی چیرۆکی کوردی گۆڕان هەرچەندە هەندێ لەو بابەتانەی پێشوو دووبارە دەبنەوە بەڵام لەپاڵ کێشەی کرێکارو خاوەنکاری دەوڵەمەند، گیرو گرفتی شایش بووە هەوێنی چیرۆك.. لەدوایی ساڵی ١٩٧٥ جۆرە چیرۆکێك پەیدابوو کە دەتوانین ناوی بنێین چیرۆکی بەرگری لە مافە ڕەواکانی گەلی کورد چونکە پاش شکستی ١٩٧٥ بوونو مانەوەی کورد کەوتە مەترسی، تاوانی لەناو چوون و جینۆساید بە ئاشکرا بەرامبەر کورد پەیڕەو دەکرا کورد کەوتە بەرامبەر هێزێکی درندەی وەك بەعس کە خاوەن تازەترین چەك بوو، بۆیە

چیرۆکنووسە کوردەکان ئەرکێکی پیرۆزیان کەوتە سەرشان کە ئەویش داکۆکی کردن بوو لە نەتەوەی خۆیانو هاندانی خەڵك بوو بۆ بەرگری کردنو هۆشیارکردنەوەی کورد لەڕووی بیرو باوەڕەوە.... چیرۆکەکانی کاکە مەم بۆتانیو محەمەد موکریو محەمەد فەریق حەسەنو ڕەئووف بێگەردو ڕەئووف حەسەن شاهیدی ئەمانەن، ئەمە لەڕووی ناوەرۆکەوە لە ڕووی ڕووخساریشەوە دەتوانین بڵێین:-

(١) چیرۆکی کوردی لەم قۆناغەدا سوودی لە بەیتو لاوك و داستانی کۆنی فۆلکلۆری وەرگرتووە کەئەمەش ئاوڕدانەوەیەکی پیرۆز و سەرەتایەکی لەبار بوو بۆ چیرۆکنووسانمان کە ئاوڕ لە گەنجینەی (بەیتو لاوکی)کوردی بدەنەوە و بەکاریان بێنن بۆ خستنەڕوو و بەرجەستەکردنی هیوا و خەمەکانی مرۆڤی کوردی هاوچەرخ وەك لە چیرۆکی (لاوکی سوارەی محەمەد فەریق حەسەن) و (بەیتی سمۆ)ی ڕەئووف بێگەردو (هێڵەگ)ی عەبدوڵلا سەراج...

(٢) هەروەها لە چیرۆکی کوردی (جەفەنگ)واتە ڕەمز بە شێوەیەکی فراوانو بەربڵاو بەکار هێنراوە کە شێوەیەکە لە شێوەکانی تەکنیك بۆ جوانکاری بەکاردێت، هەروەها بۆ داپۆشین و شاردنەوەی ئەسڵی مەبەستی چیرۆکنووس بەتایبەتی لەو بارودۆخانە ڕێی دەربڕینی ڕاستەوخۆ لە نووسەران دەگیرێت بەهۆی بارودۆخی سیاسی توندو تیژی داگیرکەران بۆ نموونە (ڕەوە بەراز) ڕەمزی داگیرکەرە یان شەڕخوازییە... (دار بەڕوو) ڕەمزی کوردو خۆڕاگری کوردو ڕەگ داکوتانی ئەوە لە ناو خاکی کوردستان (ئەسپ) زۆر جار ڕەمزی شۆڕشە.

(٣) چیرۆکی کوردی لەم قۆناغەدا سوودی لە هونەری سینەما وەرگرتووە کە ئەمەش چەکێکی تازەی دایە دەست نووسەر، بووە هۆی شکاندنی قاڵب

خۆبەستنەوەی چیرۆکنووس لە کاتێکی دیاریکراو کە ئەمەش لە چیرۆکەکانی (حسێن عارف، شێرزاد حەسەن و محەمەد موکری، ئەحلام مەنسوور، ئەنوەر محەمەد تاهیر، عەبدوڵلا سەراج) دەبینرێت.

(٤) کاریگەری ئەدەبی بێگانە واتە چیرۆکی گەلانی تر زۆر بەئاشکرا دیارە بەسەر چیرۆکەکانی ئەم قۆناغەدا بەتایبەتی چیرۆکەکانی ئەمریکای لاتینیو ئەڵمانیو ڕووسی.. بەشێوەیەکی ئاشکرا لە نیوەی دووەمی سالانی حەفتاو هەشتادا ئەمەش شتێکی ئاسایییە چونکە دەکرێت سوود لە ئەزموونی چیرۆکی گەلانی تر وەربگیرێت بۆ دەوڵەمەند کردنو بەرەو پێش بردنی ئەزموونی چیرۆکی خۆمان.

(٥) لە ڕووی زمانەوە ناکرێت بڵێین کە زمان لای هەموو چیرۆکنووسەکانی ئەم قۆناغە وەکو یەك یا بەیەك ئاست ناو بنرێت بگرە لای چیرۆکنووسیش لە کۆمەڵە چیرۆکێکەوە وەکو ئەوەکەی تر نییە زمان لای هەندێك چیرۆکنووس زۆر سادەو ساکارە درێژە پێدەری زمانی نووسینی چیرۆکە لە قۆناغەکانی پێشوو تر لەگەڵ گۆرانکارییەکی کەم بەلام لای هەندێك چیرۆکنووسی تر زمانی نووسینی چیرۆکەکان جیاواز ترو چڕوپڕ ترو تۆکمەتر بوو، بۆ نموونە چیرۆکنووس (شێرزاد حەسەن) بەئاشکرا خاوەن زمانێکی دەوڵەمەندی تایبەت بە خۆیەتی زمانی شیعر زاڵە بەسەر زمانی چیرۆکەکانی دا کە خوێنەر ڕادەکێشێت وای لێدەکەن چێژ لە خوێندنەوەی چیرۆکەکانی وەربگرن ئەمەش بە ئاشکرا لە هەردوو کۆمەڵە چیرۆکەکانی (تەنیایی) و (گوڵی ڕەش) دیارە کە یەکەمیان لە ساڵی ١٩٨٣ز دووەمیشیان لە ساڵی ١٩٨٩ بڵاوکراونەتەوە...

زمان لای (حسێن عارف)یش زمانێکی کوردی تۆکمەو بە پێزە بەتایبەتی لە کۆمەڵە چیرۆکەکانی (توێشووی سەفەرێکی سەخت) و (گەلەگورگ) کە یەکەمیان لەساڵی ١٩٧٨دا بڵاو کرایەوەو دووەمیان لەساڵی ١٩٨٣ بڵاو کراوەتەوە بەتایبەتی لە کۆمەڵە چیرۆکی (گەلە گورگ) زمان زۆر دەوڵەمەندترو شیرینترو سەرنج ڕاکێشترە لەچاو هەموو چیرۆکەکانی پێشووی.

ڕۆمـــان لە ئەدەبـی کـوردیدا

ڕۆمان واتــە چـیرۆکی درێژ کـە ڕووداوەکـانی زۆر چـڕو پـڕن، مـاوەی ڕووداوەکـانی زۆر دوور و درێـژترن لـە هـی چـیرۆکی کـورت و چـیرۆکی مـام ناوەندی هەروەها ژمارەی کەسەکانیشی زیاترن لە هی چیرۆکی کـورت و مـام ناوەندی پێویستە ئەوەش بووترێت کە تا ئێستاش سـنووری نێوان ڕۆمـان و چیرۆکی درێژ بە وردی دەست نیشان نەکراوە.

ڕۆمان نووسین یەکێکە لـە هونـەرە ئەدەبییـە گرانـەکان لـە سـەدەی حەڤدەهەمەوە لە ئەوروپا سەری هەڵداوە بـەڵام چـەرخی زێڕینـی ڕۆمـان لـە ئـەوروپا سـەدەی نۆزدەهـەم و نیـوەی یەکـەمی سـەدەی بیـستەمە، زۆر لـە ڕەخنەگران ڕۆمان بەداستانی سەدەی تازە ناودەبەن، نووسینی ڕۆمان لە ناو دەوڵەتانی ڕۆژهەڵات زۆر دواکەوتووە لە چاو گـەلانی ڕۆژئـاوا.... لـە کاتێکدا دەیـــان ڕۆماننووســـی نـــاوداری وەك تۆلـــستۆی، هـــەمنگوای، بـــەلزاك، دیستۆفیسکی، گۆرگی.....هتد. لـە ئـەورووپاو لـە هـەموو جیهـان ناوەکانیـان دەدرەوشێتەوە، ڕۆمانەکانیان بەبەردەوامی وەردەگێردرێن بـۆ سـەر زۆربـەی زمانەکانی جیهان ئەوا لێرەو لەوێ تاك و تەرا ناوی ڕۆماننووسـانی عـەرەب و فارس و تورك دەبیسترێت، نووسینی ڕۆمان لەناو کورد دا زۆر دواکەوتوو ترە لە چاو نەتەوەکانی تری عەرەب و فارس و تورك چونکە ئەو بارودۆخـەی کـە بۆ نووسەرێکی عەرەب و فارس و تورك هەڵکەوتووە هەرگیز بـۆ نووسـەرێکی کـورد هەڵناکـەوێت بگـرە زۆر جـاریش نووسـەری کـورد دژایـەتی دەکرێـت و دەرفەتی چـاپکردنیش بـۆ نووسـەری کـورد زۆر دژوار و ئەستەمە، لێرە بـە دواوە زۆر بە کورتی باس لە قۆناغـەکانی دەرکـەوتن و گەشەسـەندنی ڕۆمـان دەکەین بە زمانی کوردی:

سەرەتای ڕۆمان نووسین لە ئەدەبی کوردیدا

بۆ یەکەمین جار نووسینی ڕۆمان بە زمانی کوردی لە ناو کوردەکانی یەکیەتی سۆڤیەتی پێشوو دەستی پێ کردووە، یەکەمین هەوڵیش لەلایەن نووسەری گەورە "عەرەبی شەمۆ" دراوە کە لە ساڵی ١٩٣٥ز ڕۆمانی "شڤانی کورد" بە دیالیکتی کرمانجی ژووروو بە پیتی لاتینی نوسیووەتەوە ئەم ڕۆمانە دواتر کراوە بە ڕووسی و فەرەنسی و ئەرمەنی .... ئینجا دواتر هەر "عەرەبی شەمۆ" ڕۆمانەکانی "کوردی ئەلەگەز" و "بەربانگ" و ئینجا لە شەستەکان "قەڵای دمدم"ی نووسییەوە دوای "عەرەبی شەمۆ" چەند نووسەرێکی کوردی سۆڤیەتی تر دەستیان کردووە بە نووسینی ڕۆمان لەوانە "حاجی جوندی" کە ڕۆمانی "هەوارێ" و "بەهار هات"ی نووسییەوە، "عەلی عەبدولرەحمان" ڕۆمانەکانی "خاتێ خانم" و "گوندی مێرخاسا"ی نووسی، ئەم ڕۆمانانە بەشێکی زۆریان کاریگەرییەکی ئەوتۆیان نەبووە لەسەر ڕەوتی گەشەسەندنی ڕۆمان لەناو کوردستاندا چونکە تا درەنگ نەگەیشتوونەتە بەشەکانی کوردستان. نووسەرانی کورد لەناو بەشەکانی کوردستاندا ئەم ڕۆمانانەیان نەخوێندۆتەوەو چاویان پی نەکەوتوونە.

- ڕۆمانەکان بە شێوە زاری کرمانجی ژووروو بە ڕێنووسی پیتی لاتینی نووسراون، زمانی نووسینیان زۆر سادە و ڕەوانە.
- بیر و باوەڕی سیاسی ئایدلۆژیەتی سۆشیالیزمی سۆڤیەتی پێشوو بەسەر ڕووداوەکان زاڵە.
- شێوەی ڕۆمانەکان گێڕانەوەیە وەکو داستان و چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان چونکە بناغەی نووسینی ڕۆمانەکانی داستان ئەفسانەو حەکایەتی فۆلکلۆری کوردین دوورن لە تەکنیکی تازەو هاوچەرخ.

قۆناغی چەسپاندن

لە کوردستاندا وەکو پێشتر ئاماژەمان پێدا تا سالآنێکی درەنگی سەدەی بیستەم هیچ ڕۆمانێك بە زمانی کوردی نەنووسراوەتەوە بەلآم دواتر دوو هەوڵی لەبەر چاوو دیار هەن کە دەتوانین بیانکەینە بناغەی بنیادی ڕۆمانی کوردی بە هەر بارێکدا تەماشایان بکەین ناتوانین بە دەست پێشکەرییەکی گەورەیان نەزانین ئەو دوو هەوڵەش هەردوو ڕۆمانی "پێشمەرگە"ی ڕەحیمی قازی و "ژانی گەل"ی برایم ئەحمەدن، لە ساڵی ١٩٦٠ز لە شاری بەغدا ڕۆمانی "پێشمەرگە"ی ڕەحیمی قازی چاپکرا، ڕۆمانەکەش ڕووداوەکانی دەربارەی سەردەمی دامەزراندنی "کۆماری کوردستان"ە لە مەهاباد و لە دەوروبەری ساڵی ١٩٤٦ز، نووسەر چونکە خۆی لە ڕووداوەکان بەشداری کردووە و لەناو جەرگەی ڕووداوەکان بووە بۆیە لە خەباتی ئەو سالآنەی کورد دەدوێت، ڕووداوەکان تێکەڵ بە چەند کێشەیەکی تر دەکات بەتایبەتی کێشەی جوتیار لەگەڵ دەرەبەگدا پاشان لە ساڵی ١٩٧٢ز ڕۆمانی "ژانی گەل"ی برایم ئەحمەد هەر لە بەغدا چاپکرا کە نووسەر خۆی دەڵێت لە ساڵی ١٩٥٦ز نووسیویەتییەوە بەلآم لەبەر نەبوونی دەرفەتی گونجاو نەیتوانیوە لە کات و سەردەمی خۆیدا چاپی بکات.

ئەم ڕۆمانە زیاتر لە ڕۆمانی پێشمەرگە دەنگی دایەوە و لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەو کاتە کۆمەڵێك وتار و لێکۆڵینەوەی لەسەر بلآوکرایەوە، پێویستە ئاماژە بەوەش بکرێت کە لە حەفتاکاندا ڕێك لە ساڵی ١٩٧٦ ڕۆمانی ((قەلآی دمدم))ی عەرەبی شەمۆ، لەلایەن شوکر مستەفا لە دیالێکتی کرمانجی ژووروو کرابە دیالێکتی کرمانجی خواروو، کە تێیدا نووسەر ڕووداوی مێژوویی و بابەتی فۆلکلۆری لە شێوەی ڕۆمانێکی هاوچەرخی سەرکەوتوو

دارشتووه. زمانی نووسینی ڕۆمانە کوردییەکان لەم قۆناغەدا زمانێکی تۆکمە و کوردییەکی زۆر ڕەوانە کە خوێنەر بۆ خۆی ڕادەکێشێت. ناوەڕۆکی ئەم ڕۆمانانە سیماو شەقلی خەباتی نەتەوایەتییان پۆشی بوو ڕووداوەکان خۆماڵین و لەناو جەرگەی کۆمەڵی کوردەواری هەڵهێنجراون بەڵام زیاتر کێشەی نەتەوایەتی و خەباتی کورد بۆ سەربەخۆیی زیاتر هەستی پێ دەکرێت. شێوەی نووسین زیاتر گێڕانەوەیە دوورە لە تەکنیکی هاوچەرخ هەروەها دوورە لە تەم و مژ و ئاڵۆزی.

قۆناغی گەشەسەندن

ئەم قۆناغە لە ساڵانی هەشتای سەدەی بیستەم دەست پێ دەکات کە دوو دیاردەی ئاشکرا دەبینرێت:

١) ژمارەی ڕۆمانی خۆماڵی نووسراو بە زمانی کوردی زیاتر دەبینرێت لە چاو قۆناغەکانی پێشوو.

٢) هەروەها ژمارەی ڕۆمانی وەرگێڕاو لە زمانی بێگانە بە شێوەیەکی بەرچاو زیاد دەکات.

ئەم دوو دیاردەیە لەم سەردەمەدا دوو دیاردەی دڵخۆشکەر بوون بۆ ئەوەی ببنە ڕێگا خۆشکەر بۆ گەشەسەندنی ڕۆمان لە زمانی کوردی، چونکە پێشتر ژمارەی ڕۆمان بە زمانی کوردی لە پەنجەکانی دەست تێنەدەپەڕین. بۆ نموونە "حسێن عارف" لە ساڵانی هەشتا هەردوو ڕۆمانی "شار" و "ئەندێشەی مرۆڤێك"ی چاپکرد، "عەزیزی مەلا ڕەش"یش "کوێخا سێوێ" و "غەوارە" خەسرو جاف "کۆردەرە" و "هیچ"ی چاپکرد، عەبدوڵڵا سەراج "هەڵکشان بەرەو لووتکە"ی چاپکرد، دکتۆر نافیع ئاکرەیی "بوهژین"ی چاپکرد. لە شاخیش دوور لە سانسۆری حکومەت "محەمەد موکری"

ڕۆمانەکانی "سەگوەڕ" و "تۆڵە" و "هەرەس"ی بە دوو بەرگ چاپکرد، "حەمە کەریم عارف"یش "کۆچی سوور"ی چاپکرد. لە ئەوروپاش بەتایبەتی لە سوید هەندێك ڕۆمان بە زمانی کوردی چاپکران لەوانە ڕۆمانی "مرنا کاڵەکی ڕەند" و "هاوارا دیجلەیێ" محەمەد ئوزۆن بە دیالیکتی کرمانجی ژووروو.

دیارە ڕووداوی سیاسی و باسی خەباتی ڕەوای کورد، ژیانی پێشمەرگایەتی نێو شاخ و داخی کوردستان بووە هەوێنی چاو هەڵهێنانی ئەم بەرهەمە تازانە. زمانی ڕۆمانەکانیش پاراو ترو پوخت تر و چڕتر کراونەتەوە ئەمە لەپاڵ دیاردەی بایەخدان بە شێوەزاری ناوچەیی جوتیاران لەم ڕۆمانانەدا هەروەها باس لە کێشەی گوند نشینەکان دەکەن وەکو ڕۆمانەکانی عەزیزی مەلای ڕەش. ئەگەر چی لەم قۆناغەشدا شێوازی گێڕانەوە بە زۆربەی ڕۆمانەکانەوە دەبینرێت هەست بەوەش دەکرێت کە ڕۆمان نووسەکان بایەخیان بە تەکنیکی نوێو مۆنۆلۆج داوە سەرکەوتووانەش بە کاریان هێناون.

دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم قۆناغە ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی کە ڕۆمانی کوردی لە قۆناغی نەوەدەکان زۆر زیاتر پێشبکەوێت، گەشەسەندنێکی وا بەخۆیەوە ببینێت کە هەرگیز گەشەسەندنی وای بە خۆیەوە نەبینیبێت.

لەپاڵ ئەم ڕۆمانە کوردییانەدا کۆمەڵێك ڕۆماننووسی کورد هەن کە بە زمانی بێگانە ڕۆمان دەنووسن بە ڕەچەڵەکیش کوردن و ناوبانگی جیهانییان هەیە وەك "یەشار کەمال" کە بە تورکی دەنووسێت و هەندێك لە ڕۆمانەکانی کراون بە کوردی وەك "ئەفسانەی چیای ئاگری" و "حەمەدۆك" بە چوار

بەرگ "کاریتە" و هی تر... (سەلیم بەرەکات) بە عەرەبی دەنوسێت کە کوردێکی سوریایە وەك ڕۆمانەکانی "پەڕ" و "دلشاد" کە کراون بە کوردی یان (ئیبراهیمی یونسی) کە بە فارسی دەنووسێت کە ڕۆمانی "دایکم دوو جار گریا" کراوە بە کوردی ئەم ڕۆمانەی دەربارەی کارەساتی ئەنفالکردنی گەلی کوردە لەلایەن ڕژێمی بەعسی درندە، هەروەها، (عەبدولمەجید لوتفی) کە ئەویش بە زمانی عەرەبی ڕۆمانی دەنووسییەوە وەك ڕۆمانی "پێشبینی لێزانە قەرەجەکان" کە کراوە بە کوردی لەلایەن شوکر مستەفا.

ئەگەر چی ئەم ڕۆمانانە لە ڕووی زمانەوە بە کوردی دانانرێن بەلاّم لە ڕووی ناوەرۆکەوە بەشێکی زۆریان باسی ژیان و خەباتی ڕەوای گەلی کورد دەکەن.

نموونەی شیعری

بابا تاهیری هەمەدانی

(٩٣٧– ١٠١٠)ز

بابا تاهیری هەمەدانی، ناوی تاهیرە، (بابا) یان پێ وتووە چونکە یەکێ بووە لە پیاوە چاکەکانی (ئەهلی هەق)ی ئاینی یارسان.

ساڵی لە دایکبوونی بابا تاهیر ئاشکرا نییە، لە زۆر سەرچاوە باسی کراوە، بەڵام بە پێی سەرچاوە باوەڕ پێکراوەکان لە ماوەی نێوان نیوەی دووەمی سەدەی دەیەم و نیوەی یەکەمی سەدەی یازدەمی زاینی ژیاوە، لە دایك بوون و کۆچی دوایی بە ساڵانی (٩٣٧ز – ١٠١٠ز) دیاری کراوە.

شیعرەکانی بابا تاهیر بە شێوەزاری (لوڕ)ی نووسراوە، کە یەکێکە لەو شێوەزارانەی کە بەشێك لە ئەدەبیاتی کوردی پێنووسراوە، زۆربەی شیعرەکانی بابا تاهیر (دوو بەیتە) کە بریتییە لە چوار نیوەدێڕ، قافیەی نیوەدێڕی (یەکەم و دووەم و چوارەم) وەکو یەکە، بەڵام قافیەی نیوە دێری سێیەم جیاوازە، جگە لە شیعری (دوو بەیتی) نزیکەی (٥) پێنج (غەزەل)یشی هەیە.

بابا تاهیر لە شیعرەکانیدا فەلسەفەیەکی قووڵ و واتایەکی بەرزو جوان دەدرەوشێتەوە.

نموونە لە دوو بەیتەکانی بابا تاهیر:

مەگەر شێر و پلنگی ئەی دڵ ئەی دڵ
بەموو دایم بە جەنگی ئەی دڵ ئەی دڵ
ئەگەر دەستوم ڕەسەد خونت وەرێژوم
بوینم تا چ ڕەنگی ئەی دڵ ئەی دڵ

وشه : واتا

موو : من

بەموو: لەگەڵ من

دەستوم ڕەسەد: بکەویە بەر دەستم

بوینم: ببینم

خونت وەڕێژوم: خوێنت دەرێژم

(دیارە تۆ وەکو شێر و پڵنگی ئەی دڵ، هەمیشە لەگەڵ من لە جەنگ دای، ئەگەر بکەویە بەر دەستم خوێنت دەرێژم، بۆ ئەوەی ببینم ڕەنگت چۆنە).

مەولەوی

(١٨٠٦ — ١٨٨٢)ز

ناوی (عەبدول رەحیمی)ە، کوڕی سەعیدە، لە هۆزی (تاوەگۆزەییە)، لە ساڵی (١٨٠٦ن) لە خاکی جوانڕۆ لە دێی (تاوەگۆز) لە دایکبووە، لە ساڵی (١٨٨٢ن) لە گوندی (سەرشاتە) کۆچی دوایی کردووە. مەولەوی مەلایەکی یەکجار شارەزا بووە، بە تایبەتی لە عەقیدە دەستێکی باڵای هەبووە، لەسەرەتا نازناوی (مەعدومی) ئینجا (مەولەوی) کردۆتە نازناوی خۆی.

لە ڕووی ناوەرۆکەوە سروشتی کوردستان، کاریگەری تەواوی لەسەر شیعرەکانی مەولەوی هەیە، کە شیعری بۆ هەر چوار وەرزی ساڵ و کوێستانەکانی جافایەتی گوتووە، لەگەڵ شیعری دڵداری و ئاینی و لاواندنەوە و..... هتد.

دیارە کە سەرجەم شیعرەکانی بە شێوەزاری (هەورامی) نوسیوە.

مەولەوی جگە لە دیوانەکەی، چەند بەرهەمێکی تری هەیە، بەتایبەتی لەسەر (عیلمی کەلام) کە دەستێکی باڵای لەو زانستە هەبووە وەك: (الفضیلة، العقیدة المرضیة، الفوائح) و هەروەها نامیلکەیەکی بە زمانی فارسی هەیە، کە باسی ئوسولی تەریقەتی نەقشبەندی دەکات.

نموونەیەك لە شیعری مەولەوی

ئەم پارچە شیعرە کە دەربارەی سروشتە، تیایدا وەسفی سەرچاوەی (زەلم) دەکات:

١) وەهاران سەیرەن، سەوزەی دیـــاران
نـم کەوت نە دیدەش، چون شەو بێداران

٢) پـــەی دڵەی مانیای دەروون مەلالان
ســـایە بەستەوە خە یمەی گوڵاڵان

٣) بـــۆی یەخەی سەحەر پەی دەماخ دڵ
مانـۆ وەنـەسیم جێب جـەمین گـــوڵ

٤) چـون دێوانـەی شـۆر ئازیز نەسەردا
شـــە تاو سەرهۆرگرت وەدەشت و دەردا

٥) تـــوولانی چون هیجر خاتـــر پرداران
ڕەوان وێنەی وەصـڵ گەردن بێ گەردان

٦) های جەشنۆی وەش ڕۆح ئەفزای کاوان
ئـای جەشاخەی تاف ساف ســـەرداران

دوو دێری یەکەم بۆ لەبەر کردنە

لێکدانەوەی شیعرەکە :

١- واتە: بەهارە وەختی تەماشایە، سەوزە گیای دەشت و کێوەکان ئاونگ نیشتووەتە سەر چاویان، وەك پیاوانی خوا کە شەو ناخەون، بیر لە خوا دەکەنەوەو فرمێسك لە چاویانا دەدرەوشێتەوە.

٢- (مانیا) واتە (ماندوو) واتە: خێوەتی گوڵاڵەکان سێبەریان بۆ دڵی ماندووی پڕ لە خەفەتەکان کردووە.

٣- (مانۆ) واتە (ئەشوبهێ)، (جێب) واتە (سینگ و بەرۆك): بۆنی بەرە بەیان لە هەوای سینگ و بەرۆکی نازداران دەچێت، لە خۆش کردنی دەماخی دڵدا.

٤- (شۆڕ) واتە (عەشق): مانای ئەم دێرە لەگەڵ دێرەکانی دوای خۆی لێك دەدرێتەوە.

٥- (تووڵانی) واتە (درێژ): لافاوی بەهار سەری خۆی هەڵگرتووە رێگای دەشت و دەری گرتووە، وەك دڵدارێك کە عەشقی یار لە دڵی عاشقی دەردەداران، ساف و مەنگە وەك گەیشتن بە یاری گەردن بێ گەرد.

٦- (وەش) واتە (خۆش)، (شاخە) واتە (هارە): مانای ئەم دێرەش لەگەڵ دێری دوای خۆی لێك دەدرێتەوە.

پرتەوی هەگاری

(١٧٥٦ – ١٨٢٥)ز

ناوی مستەفا بەگی کوڕی عەبدوڵلا بەگی کوڕی محەمەد کوڕی ئێزدین شێرە، بە بنەماڵە لە میرانی ناوچەی هەکارییە.

نازناوی (پرتەوی هەکاری) یان (شاپرتەوی هەکاری) بۆ خۆی داناوە، لە ساڵی (١٧٥٦)ز، لە ناوچەی هەکاری لە دایکبووە، لەگەڵ ئەوەی زانیاری تەواوی لە ژیانی نەماوەتەوە، بەڵام وەك دەرکەوتووە لە ساڵی (١٨٢٥)ز کۆچی دوایی کردووە.

ناوچەی هەکاری وەك ناوەندێکی ڕۆشنبیری دەوڵەمەند کاریگەری هەبووە، بۆ خەملاندنی چێژو خەیاڵی پرتەو، چونکە ناوچەی هەکاری شوێنی لەدایکبوون و ژیانی هەندێ لە زاناو شاعیرە هەڵکەوتووەکانی وەك (عەلی تەرەماخی و عەلی حەریری و فەقێی تەیران و مەلایی باتەیی و ئەحمەدی خانی) و گەلێکی تر بوون، هەر بۆیە بەناوەندێکی گەورەی خوێندەواری و ڕۆشنبیری لە کوردستانی باکووردا دەرکردووە.

لە ڕووی ڕووخسارەوە، وەکو هەموو شاعیرە کلاسیکەکانی تری ئەدەبی کوردی، شیعرەکانی لە (غەزەل و قەسیدە) پێکهاتووە، جگە لەمانە کۆمەلێك چوارین و پێنجین و موستەزادی هەیە.

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە، موناجات و ستایشی پێغەمبەر و دڵداری و وەسفی خۆشەویست و سروشت، هەموو لایەنێکی شیعرەکانی گرتۆتەوە.

شیعرەکانی بە زاری کرمانجی سەروو نوسراوە، کە یەکێکە لەو زارانەی بەشێکی زۆری ئەدەبیاتی کوردی پێنووسراوە لە کۆن و ئێستادا.

ئیرۆکە م تالیع سەحەرێ دلبەری سەلما
مەشیا ب خرامان
مەستانە وەش، کە چ کولەه و قامەتی ڕەعنا
شەنگا شەبی ڕیحان
ئەڤ شیوەو ئەڤ عیشوەو ئەڤ ناز و نەزاکەت
ئەسلن م نەدی بوون
یا ڕەب ژ هەمی دەردە و بەلا و ئافاتی دنیا
حافز کو ب یەزدان

(هەمووی بۆ لەبەرگردنە)

لێکدانەوەی شیعرەکە :

١- ئیرۆکە: ئەمرۆکە، م: من، تالیع: بەخت، مەشیا: رۆیشت، واتە (ئەمرۆ بەیانی زوو، بەختم وا دەرچوو، کە دولبەری سەلما رۆیشت بە خەرامان).

٢- وەش: رۆیشت، کە: کو، کو لەه: بەرز و قیتو قۆز، واتە (ڕۆیشتنێکی بە لەنجەولارو (سەرخۆشانە) و بەرزو قیت، بەژن و بالای وەکو شەنگەبی ناسك لە شێوەی ڕێحان).

٣- ئەڤ: ئەم، واتە(ئەم شێوە رۆیشتنەو ئەم عیشوەتەو ئەم نازە و نەزاکەتە هەرگیز هاوتای نییە، من نەم دیوە.

٤- خوایە لە هەموو دەرد و بەلاو ئافاتی دونیا بیپارێزی، لەبەر خاتری ناوی خۆت (یەزدان).

حەمدی

(١٨٧٨ – ١٩٣٦)ز

ناوی ئەحمەدە کوری فەتاح بەگی حاجی ئیبراهیم بەگی مەحمود بەگی ساحێبقرانە، لە ساڵی ١٨٧٨ز لە شاری سلێمانی لەدایکبووە، لە شەوی (١٢)ی تشرینی دووەمی ساڵی (١٩٣٦)ز کۆچی دوایی کردووە لە گردی سەیوان لە شاری سلێمانی نێژراوە.

شیعرەکانی حەمدی بەزاری کرمانجی خواروو نووسراوە وەك هەر شاعیرێکی کلاسیکی کوردی، کێشی عەرووزی عەرەبی، یەك سەروای بەکارهێناوە، بنیاتی شیعرەکانی جگە لە قەسیدەو غەزەل، گەلێ تەرجیع بەندە و تەرکیب بەند و چوارینی هەیە.

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە شیعری (نیشتمانپەروەری و ئاینی و دڵداری و وەسفی سروشتی کوردستان)ی هەیە. حەمدی خاوەن بیرو باوەرێکی کوردانەی بەرزبووە، هەر بۆیە شیعرەکانی ڕاستگۆیانە لە دڵ و دەروونێکی پاکەوە هەڵقوڵاوە.

نموونەیەك لە شیعری حەمدی کە لە ساڵی ١٩٢٧ وتویەتی:

کوردستان

ئەی وەطەن ڕۆم و عەجەم موشتاقی کوردستانتە
ئیفتخاری میللەتی کورد شەوکەتی عینوانتــە
بەستە سەربەرزی ئێواران، سبەینان مانگ و ڕۆژ
وەك نیشانی ئیفتخاری سنگ و نەجمەی شانتە
بەرق ئەدا و ئەرژێ وەکو ئەمواجی گەوهەر چەشمەکان
ئـاوە یـا ڕۆحـی ڕەوانی چەشــمەی حەیـوانتـە
ئاوە یا نوورە لە عەکسی خۆر کە ئەبریسکێتەوە
ئەهلی حیکمەت وا ئەزانێ دورڕەکانی (کان) تە
گوڵگوڵی سوور و سپی خاڵخاڵی خاکی ڕەش ئەڵێ
بۆ درەیی و روخسار و سورمەی رشتنی چاوانتە
عاشقی ڕەنگی خەزانی تۆیە بۆیە دێ بەهار
فەسڵی هاوین گەرمە مەیلی بەفرەکەی زستانتە

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

(کان) واتە مەنجەم، ئەو شوێنەی کانزای لێ دەردێت.

بەشی ڕەوانبێژی

د. عزیز گەردی

پێداچوونەوەی زانستی

سادق ئەحمەد عوسمان
محسن احمد کریم
فاروق نورالدین ئاغۆك

ژمارەی لاپەڕە	ناوەڕۆکی بابەتەکانی بەشی ڕەوانبێژی	ژ
١٩٩	ڕەوانبێژی	١
١٩٩	لێکچواندن	٢
٢٠٥	خواستن	٣
٢٠٩	ڕەگەزدۆزی	٤
٢١٤	دژیەک	٥
٢١٧	جوانی بایس	٦
٢١٩	تێهەڵکێش	٧
٢٢٢	سەرچاوەکان	٨

ڕەوانبێژی

ڕەوانبێژی ئەوەیە قسەو هۆنراوە ڕەوان و جوان و کاریگەر بێ و لەگەڵ باری و دۆخی گوێگر و هەڵوێستی قسەکردنەکە بگونجێت بۆ ئەوەی مەبەستەکەی بە ڕوونی لە خوێنەر بگەیەنێ و چێژی پێ ببەخشێت و کاری تێ بکات. ئەمەش بە هەڵبژاردنی وشەی لەبارو داڕشتنی تۆکمە و ڕێکخستنی ژیربێژییانە دێتە دی.

زانستی ڕەوانبێژی لەو هونەر و دەستوور و بنەمایانە دەکۆڵێتەوە کە دەبن بە مایەی ڕەوانی و جوانی کاریگەری قسەو پاراستنی لە لێڵی و شل و شێواوی.

لێرەدا باسی بەشێکی کەم لە بابەتەکانی ڕەوانبێژی دەکەین:

لێکچواندن

ئ- پێناسەی لێکچواندن: لێکچواندن لەسەر بنەمای بەراورد هاتووە. بۆ ڕوون کردنەوەو چەسپاندنی سیفەتی شتێك، ئەو شتە لەگەڵ شتێکی تر بەراورد دەکرێت کە سیفەتە مەبەستەکەی تێدا زاڵە، بۆ ئەوەی سیفەتەکە بەم بەراوردە ڕوون بێتەوەو بەزێدەڕەویی دەربکەوێت. ئەو شتەی بابەتی باسەکەیە پێی دەگوترێ (لێچوو) و ئەوەی بۆ بەراورد و ڕوونکردنەوە ناوبراوە پێی دەگوترێت (لەوچوو). سیفەتی هاوبەشی نێوان ئەم دوو بنەڕەتە پێی دەگوترێت (ڕووی لێکچوون) و دەشێ ئامرازێکیش هەبێت دوو بنەڕەتەکە بەیەکەوە ببەستێت پێی دەگوترێت (ئەوزاری لێکچواندن).

نموونەیەك:

دڵم هەروەك سەماوەر پڕ لە جۆشە

خەریکی سۆز و گریان و خرۆشە

لەم دێڕەدا. لێکچواندن لە نیوەی یەکەمدایە. (ناری) دەیەوێ باسی دڵی پڕ جۆش و خرۆشی خۆی بکات. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم جۆش و خرۆشە دڵی خۆی لەگەڵ سەماوەر بەراورد کردووە کە هەمیشە لە کوڵ و جۆشدایە. بابەتی باسەکە دڵی شاعیرە، ئەمە (لێچوو)ە، سەماوەر بۆ ڕوون کردنەوەی سۆز و خرۆشی دڵی شاعیر هاتووە، ئەمە (لەوچوو)ە. سیفەتی هاوبەشەکە جۆش و خرۆشە، ئەمە (ڕووی لێکچوون)ە (هەروەك)یش ئەوزاری لێکچواندنەکەیە.

ب- بنەڕەتەکانی لێکچواندن:

لێکچواندن بە گشتی لە چوار بنەڕەت پێك دێت:

١- (لێچوو) ئەمە بابەتی باسەکەیە. لە هەموو بنەڕەتەکان لە پێشترە، چونکە باس باسی ئەمە. ئەوانی تر بۆ خزمەتی ئەم هاتوون.

٢- (لەوچوو) ئەمە بۆ ڕوونکردنەوەی لایەنێکی (لێچوو) دێت کە بەراوردەکەی لەسەر بنیات دەنرێت.

ئەم دوو بنەڕەتە (لێچوو و لەوچوو) بنەڕەتی بنچینەیین لە لێکچواندندا. بەبێ ئەم دووە لێکچواندن دروست نابێت هەر کام لەم دووە لابدرێت لێکچواندنەکە نامێنێت.

٣- (ڕووی لێکچوون) سیفەت و لایەنی هاوبەشی نێوان هەردوو بنەڕەتە بنچینەییەکەیە ئەم سیفەتە لە لێکچواندنی ئاساییدا، لە (لێچوو) بێ هێز و لە (لەوچوو) بە هێزە.

٤- (ئەوزار) ئەو وشەیە کە دەوری بەیەکەوە بەستنی هەردوو بنەڕەتی بنچینەیی لێکچواندن (لێچوو و لەوچوو) دەگێڕێ. ئەمە هەندێ نموونەی ئەوزاری لێکچواندنن: (وەك ، وەکو ، هەروەك ، لەو دەکا ، لەو دەچێ ، ئاسا، چون ، وێنەی ، چەشنی...)

ئەم دوو بنەڕەتەی دواوە (ڕووی لێکچوون و ئەوزار) بنەڕەتی بنچینەیی نین، بۆیە دەشێ باس بکرێن و دەشێ فڕێ بدرێن.

نموونە:

دڵم زنجیر ئەکەم ئەمما لە یاری دڵڕوبا چ بکەم؟

ڕەگم وشکە وەکو پووشە، لە قووەی کارەبا چ بکەم؟

(قانیع)

لێکچواندن لە نیوەی دووەمدایە ((ڕەگم وشکە وەکو پووشە..)) قانیع ڕەگی خۆی لە وشکایەتیدا بە پووش چواندووە. بنەڕەتەکانی لێکچواندنەکە ئەمانەن:

١- ڕەگی شاعیر: لێچووە

٢- پووش: لەوچووە

٣- وشکایەتی: ڕووی لێکچوونە

٤- وەکوو: ئەوزاری لێکچواندنە

پ- بنەڕەتە باسکراوەکانی لێکچواندن:

- بۆی هەیە هەر چوار بنەڕەتەکەی لێکچواندن هاتبن وەکو دوو نموونەکەی سەرەوە.
- بۆی هەیە سێ بنەڕەت هاتبن ئەمەش دوو جۆرە:

ئـ- بۆی هەیە سێ بنەڕەتە باسکراوەکان (لێچوو و لەوچوو و ئەوزار) بن و ڕووی لێکچوون نەهاتبێ. نموونە:

قەسەم بەو شەربەتی دیداری پاکت

شەرابم عەینی زەهری مارە بێ تۆ

(نالی)

لە نیوەی دووەمدا، لێکچواندنەکە بریتییە لە (شەرابم عەینی زەهری مارە) بەبێ یار شەرابی خۆی بە زەهری مار چواندووە. لەم لێکچواندنەدا، تەنیا سێ بنەڕەت هاتوون.

١- شەرابی شاعیر: لێچووە

٢- زەهری مار: لەوچووە

٣- عەینی: ئەوزارە

(ڕووی لێکچواندن) کە کوشندەییە، نەهاتووە چونکە خوێنەر خۆی دەیزانێت.

ب- بۆی هەیە سێ بنەڕەتە باسکراوەکان (لێچوو و لەوچوو و ڕووی لێکچوون) بن و ئەوزاری لێکچواندن نەهاتبێ، نموونە:

کوڕ ئایینەیێ جەمالێ زاتـــــن

کەچ مەظهەرێ پورتەوا صیفاتن

(خانی)

لە نیوەی یەکەمدا، لێکچواندن لە (کوڕ ئایینەیێ جەمالێ ذاتن) دایە خانی (کوڕی) بە (ئاوێنە) چواندووە کە جوانی زات پێشان دەدەن.

١- کوڕ: لێچووە

٢- ئایینە: لەوچووە

٣- جەمالی زات پێشاندان: ڕووی لێکچوونە

(ئەوزار) نەهاتووە

- بۆی هەیە تەنیا دوو بنەڕەتە بنچینەییەکە(لێچو ولەوچوو) هاتبن و دوو بنەڕەتە نابنچینەییەکە (رووی لێکچوون و ئەوزار) نەهاتبن وەك:

دەمێك بوو چاوەڕێ ی بەفرێکی وا بووم مژدە بێ بـاری
سەرم بەفرە کەچی هێشتا شەڕە تۆپەڵمە بۆ یـــــاری

(پیرەمێرد)

لێکچواندن لە(سەری شاعیرە) کە بە(بەفر)ی چواندووە.

سەرم: لێچووە

بەفر: لەوچووە

ئەوزار و ڕووی لێکچوون نەهاتووە.

پرسیار

لەم دێڕە شیعرانەی خوارەوەدا، لێکچواندن دەربێنەو بنەڕەتەکانی لەیەک جیا بکەرەوە:

١- ئەمن کێوم، سەرم شاخە، هەناسەم
نەسیمە، چاوەکانم، مێزەرم، تەم

(حاجی قادری کۆیی)

٢- قەلبێ مە شوبهێ زێر ژ فەیزاتە جەلا گرت
ما رووسیە هەو سیفەت رەنگی سەدا گرت (جزیری)

٣- دێ بەتاو ئەشکی دوو چاوم هەروەکوو دیجلەو فورات
مەزرەعەی غەم سەوزە، تێراوە لەبەر ئەم دوو شتە

(کوردی)

٤- تاکەی چون مەجنوون وێڵی هەردان بم؟
تاکەی خەمزەدەی باری هیجران بم؟

(مەولەوی)

٥- لارو لەنجەت، بەستەیە، مۆسیقایە، گۆرانی یە
بەژن و بالاکەت نموونەی هەیکەلی یۆنانی یە.

(هەردی)

٦- ئەیلوفەڕ دل، تو دل ئافتابی
تەن شبهی کەتان، تو ماهتابی

(خانی)

خواستن

ێ- پێناسەی خواستن: خواستن ئەو لێکچواندنەیە کە تەنیا یەکێ لە دوو بنەڕەتە بنچینەکەی هاتبێ و ئەوی تر نەهاتبێ.

نموونە:

ئیلاهی! نەرگزا مەی مەست و نازك
ژدەستی خوار و بەدخواهان بپارێز

(جزیری)

(ئیلاهی: خودایە، مە = ئێمە، ژ: لە ، خوار: لارو خراپ، بەدخواه: بەد نیان) خواستن لە وشەی (نەرگز) دایە. مانای وشەکە جۆرە گوڵێکە. جزیری یارەکەی خۆی بە (نەرگز) چواندووە (یار) (لێچووە)، (نەرگز) (لەوچووە) (مەست و نازك) (ڕووی لێکچوونە) (ئەوزار) نەهاتووە. بەڵام لەو لێکچواندنەدا دیارە (جزیری) لە دوو بنەڕەتە بنچینەییەکە (یار ، نەرگز) تەنیا یەکێکی هێناوە (لەوچوو – نەرگز). ئەوی تری فڕێ داوە (لێچو – یار) لەم دێڕە شیعرەدا (نەرگز) بۆیار بەکارهاتووە.

نموونەیەکی تر:

وانەزانی دەستی غەم یادت لە دڵدا دەرئەکا
ئەشکی خوێنینم دەلیلە بۆ کەسێ باوەڕ نەکا

(هەردی)

لەم دێڕە شیعرەدا خواستن لە (دەستی غەم) دایە. لەبەر وشەی (دەست) یەکسەر بیرمان بۆ ئەوە دەچێت کە (غەم) بە (مرۆڤ) چوێنراوە. غەم (لێچووە). مرۆڤ (لەوچووە). ئەمە دوو بنەڕەتە بنچینەییەکەی لێکچواندنن. لەم دووەدا تەنیا (لێچوو – غەم) هاتووە، (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتووە.

ب. جۆرە سەرەکییەکانی خواستن:

خواستن لە رووی دەرکەوتنی یەکێ لە دوو بنەڕەتە بنچینەییەکەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

١- خواستنی ئاشکرا: ئەو خواستنەیەکە لە دوو بنەڕەتە بنچینەییەکەی لێکچواندن تەنیا (لەوچوو) هاتبێت و (لێچوو) فڕێ درا بێت.

نموونە:

هەرچەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین
ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگریـــــــن

(گۆران)

خواستن لە وشەی (ئاڵتون) دایە. لەبەر وشەی (دار) دەزانین مەبەست لە وشەی (ئاڵتوون) ئاڵتوونی ڕاستەقینە نییە، بەڵکو گەڵای زەردە. واتە گۆران گەڵای زەردی بە ئاڵتوون چواندووە: گەڵای زەرد (لێچووە) ئاڵتوون (لەوچووە). لەم دووە (لێچوو- گەڵای زەرد) فڕێ دراوە و تەنیا (لەوچوو - ئاڵتوون) باس کراوە. ئەم جۆرە خواستنە، کە (لەوچوو) هاتبێ و (لێچوو) فڕێدرابێ پێی دەگوترێ (خواستنی ئاشکرا).

٢- خواستنی درکاو:

تا نەگریا ئاسمان و تەم وڵاتی دانەگـــــــرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچە وا نەبوو

(نالی)

(چەمەن ئارا: ڕازێنەرەوەی چەمەن، وانەبوو: نەکرایەوە)

لە نیوەی یەکەمدا خواستن لە (تا نەگریا ئاسمان) دایە. لەبەر وشەی نەگریا (نەگریا) دەزانین (ئاسمان) بە (مرۆڤ) چوێنراوە. ئاسمان (لێچووە)، مرۆڤ

(لەوچووە). لێرەدا تەنیا (لێچوو – ئاسمان) هاتووە و (لەوچوو – مرۆڤ) فڕێ دراوە، ئەوەندە هەیە (گریان)ی مرۆڤ دراوە بە ئاسمان کە نیشانەی خواستنەکەیە.

لە نیوەی دووەمدا، خواستن لە (لێوی غونچە وانەبوو) دایە لەبەر وشەی (لێو) دەزانین (غونچە) بە (مرۆڤ چوێنراوە). غونچە (لێچووە). لێرەدا تەنیا (لێچوو – غونچە) هاتووەو (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتووە. (لێو) نیشانەی خواستنە.

ئەم جۆرە خواستنە کە (لێچوو) بگوترێ و (لەوچوو) فڕێ بدرێ پێی دەگوترێ (خواستنی درکاو).

پرسیار

لەم دێرە شیعرانەدا خواستن دەربێنەو بنچینەکەی ڕوون بکەوەو جۆرەکەی دیاری بکە:

١- لایدا سەرپۆش و پەرچەمی بای شەماڵ

مانگێك هاتە دەر پڕ لەخەت و خـــاڵ!!

(حەمدی)

٢- شێر لەبێشە دەرپەڕی دەست بەخە نجەر

روو بەڕوو ئەیدا لە زومرەی دوژمنـــــان

(سالم)

٣- ئەو هەردوو نیهاڵ عەرعەرا شەنگ

روو نیشتنی میساڵ غونچە دڵتەنگ

(خانی)

٤- رۆژتە ئەی بادی ئەورۆزی لەبنی بەفری گـــــران

کانی پێی سڕ بوو، چناریش دەستی چوو، پە نجەی تەزی

(حاجی)

٥- ئەڵێن ساڵ دوانزە مانگە

من مانگم دی چواردە ســـاڵە

(پیرەمێرد)

٦- چاوەکەم ئەمرۆ لەگوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نـــواند

نەك نمەك گیربم بە مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند

(وەفایی)

ڕەگەزدۆزی

ئـ- پێناسـەی ڕەگـەزدۆزی: ڕەگـەزدۆزی ئەوەیـە دوو وشـە یـان زیـاتر لـە شێوەدا، واتە لە دەنگەکان وەکو یەك وا بن یـان لەیەکـەوە نزیـك بـن، بـەڵام مانایان جیا بێ. ئەگەر یەك مانایان هەبێ ڕەگەزدۆزی دروست نابێت.

نموونە:

ئەگەر خاڵت بڵێم مشکی خەتـای
عەزیز من ئەمەم عەینی خەتـایە

(حاجی)

لە کۆتایی هەردوو نیوە دێڕدا، وشەی (خەتا) هاتووە، هەردوو وشەکە لە شـکڵدا یـەك شـتن بـەڵام لـە مانـادا جیـان. یەکـەمیان (خـەتا) شـوێنێکە لـە تورکستانی چین، کەچی دووەم بەمانای گوناه و تاوان هاتووە.

نموونەیەکی تر:

بە ئاه و گریان دیسان هاتەوە هەوری نیسان
جگەر پڕئاو و ئاور وەك عاشقی بێ قـــەرار

(وەفایی)

لەم دێڕەدا ڕەگەزدۆزی لە وشەکانی (ئـاو) و (ئـاور – ئـاگر) دایـە. ئـەم دوو وشەیە هەر چـەندە لـە شـکڵدا کـت ومـت وەکـوو یـەك نـین بـەڵام لەیـەك نزیکن. جیاوازییان تەنیا ئەوەیە کە وشەی (ئاور) یەك دەنگ (ر)ی کۆتایی لە وشەی (ئاو) زیاترە.

ب- جۆره سەرەكییەكانی ڕەگەزدۆزی: ڕەگەزدۆزی دوو جۆری سەرەكی هەیە كە ئەمانەن:

ڕەگەزدۆزی تەواو و ڕەگەزدۆزی ناتەواو.

١- ڕەگەزدۆزی تەواو:

ئەوەیە ئەو وشانەی ڕەگەزدۆزی دەیانگرێتەوە، لە شكڵدا كت و مت و بێ جیاوازی وەكو یەك وابن. واتە لەم خاڵانەی خوارەوە وەكوو یەك بن:

- ژمارەی دەنگەكان
- جۆری دەنگەكان
- ڕیزی دەنگەكان

نموونە:

ئەوەی ڕێگەی لەكوردەكان گۆڕی
لەعنەتی خوا لە ئەلحەمدو گۆڕی

(مەلای گەورە)

رەگەز دۆزی تەواو لەنێوان وشەی(گۆڕی) ی كۆتایی نیوەی یەكەم و (گۆڕی)كۆتایی نیوەی دووەمدایە، ئەم دوو وشەیە روخساریان وەكوو یەك وایە، بەڵام مانایان جیاوازە؟ یەكەمیان واتە ڕێگە لێ گۆڕین كە كارە، بەڵام دووەمیان ناوە واتە(قەبر).....

٢- ڕەگەزدۆزی ناتەواو:

ئەوەیە ئەو وشانەی ڕەگەزدۆزی دەیانگرێتەوە لەشکلدا کت و مت وەکو یەک نەبن، جیاوازییان هەبێ بەڵام لەیەکەوە نزیك بن.

جیاوازییەکە دەبێ تەنیا لە یەکێ لەم خاڵانە بێت:

- ژمارەی دەنگەکان
- جۆری دەنگەکان
- ڕیزی دەنگەکان

بۆی هەیە وشەکان لە ژمارەی دەنگەکانەوە جیاوازبن، واتە یەکێ لە وشەکان دەنگێك یان ئەگەر وشەکە درێژ بوو، دوو دەنگ لەوەی دی زیاتر بێ. زیادەکەش لەواتە لە سەرەتا یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی وشەکە هاتبێت. نموونە:

مەعشووق تویی ب فەخر و نازی
عاشق تویی لێك بێ نیـــــازی

(خانی)

ڕەگەزدۆزی لە وشەکانی (ناز) و (نیاز) دایە، دووەمیان (نیاز) یەك دەنگ (یـ) لە یەکەمیان (ناز) زیاترە و دەنگە زیادەکە کەوتۆتە ناوەڕاستی وشەکەوە (ـ یـ ـ).

- یان وادەبێ وشەکان لە جۆری دەنگێك جیاوازبن، جا ئەو دەنگەی گۆڕاوە چ لە سەرەتا، یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی بێ.

نموونە:

پیری بە تەنیا ڕەحمەتە
پیری و هەژاری زەحمەتە (حەمدی)

- له دێره شیعره‌که‌دا ره‌گه‌ز دۆزی ناته‌واو له‌نێوان ووشـه‌کانی (ره‌حمه‌تـه) و (زه‌حمه‌ته) دا هه‌یه چونکه ده‌نگی یه‌که‌میان جیایه.
- بۆی هه‌یه وشه‌کان له ڕیزبوونی ده‌نگه‌کان جیابن. نموونه:

یه‌ك زێده شیرین زیاده مه‌حبـــوب

یه‌ك ڕووحی قولووب حووری مه‌قلوب

(خانی)

له نیوه‌ی دووه‌مدا، ڕه‌گه‌زدۆزی له وشه‌کانی (ڕووح) و (حوور) دایه. ئه‌م دوو وشـه‌یه لـه ژمـاره جـۆری ده‌نگـه‌کان وه‌کـوو یـه‌کن، بـه‌ڵام ڕیـزی ده‌نگـه‌کان گۆڕاوه.

	١	٢	٣
یه‌که‌م	ر	وو	ح
دووه‌م	ح	وو	ر

پرسیار

لەم دێڕە شیعرانەی خوارەوەدا، ڕەگەزدۆزی دەربێنەو جۆرەکەی بنووسەو دیاری بکە:

١- ئەی خامە تەژی گەلەك درێژ کر
ئەڤ نامە بەسە تە پڕ قرێژ کر

(خانی)

٢- ئێمە هەر چەندە کە قەومێکی زۆرین
بەڵام چونکە قەومێکی خۆخۆرین
بۆیە دائیما والەژێر دەستی زۆرین

(بێ کەس)

٣- با نەچێتە لای رەقیبان، یار ئەنیسی خانە بێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولانەبێ لەولانەبێ

(زێوەر)

٤- شکانیان کەمانچەی دەستم
بەڵام زوو فریاکەوت هەستم

(کامەران موکری)

٥- گوڵ لەناو باخا پێکەنی تا رۆژ هەڵات
گوڵ لەناو ماڵی منا پێ ی پێکەنی تا رۆژهەڵات

(حەریق)

٦- قژ کاڵی، لێو ئاڵی، پرشنگی نیگا کاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ

(گۆران)

دژیەك

ئـ- پێناسەی دژیەك: دژیەك ئەوەیە دوو وشە دژو پێچەوانەی یەكتربن. وەكوو: گەورەو بچووك، پاك و ناپاك، مردن و ژیان، بەهێز و بێ هێز.....نموونە:

مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەكەی تا نەكەی زیان

(برایم ئەحمەد)

(لەم دێرە شیعرەدا دژە یەك لەنێوان ئەم وشانە دا هەیە

مردن × ژیان

قازانج × زیان

ئەكەی × نەكەی

ب- جۆرە سەرەكییەكانی دژیەك: دژیەك دوو جۆری سەرەكی هەیە:

ئـ- دژیەكی ئەرێ: ئەوەیە وشەكان هەریەكە لە رەگەزێكی سەربەخۆ بن، لە مانادا دژو پێچەوانەی یەكتر بن وەكوو (خەندەو گریان، تاڵ و شیرین، سەركەوتن و ژێركەوتن.......هتد) وەكوو:

چ رووناكی بێ، چ تاریكی، چ نزمی بێ یا بەرزی
بە خۆشی بێ وەیا تاڵی هەمووی ئەڕوا لەسەر ئەرزی

(پیرەمێرد)

دژە یەكی ئەرێ لەم دێرە شیعرەدا ئەمانەیە:

رووناكی × تاریكی

نزمی × بەرزی

خۆشی × تاڵی

ب- دژیەکی نەرێ: ئەوەیە دوو وشەکە بە نەفی یان نەهی بووبن بە دژیەک وەکوو پاك × ناپاك ، مەرد × نامەرد ، برۆ × مەڕۆ ، بەهێز × بێ هێز...

نموونە :

ئەی کوردی جەفا دیدە بەسە قەیدی ئەسارەت
نادان بە کوتەك حاڵی دەبێ، دانا ئیشــارەت

(قانیع)

دژیەك لە نێوان (دانا × نادان) دایە. کە هەردوو وشەکە لەیەك ڕەگەزن بەڵام بە نەفی بوونەتە دژیەك.

پرسیار

لەم دێڕە شیعرانەدا چی دژیەك هەیە دەری بێنەو جۆرەکەی دیاری بکە:

١- گەلێکم ڕۆژگاری تاڵ و شیرین رابوارد ئاخۆ
مەرگ مەودا دەدا ببینم سەردەمێکی تـــــر

(هێمن)

٢- ئەوەی ڕزقی موقەڕەڕە بۆخۆی دێ
سەد دەفعە بخوازێ یـــا نەخوازێ

(حاجی)

٣- یارم لە ئەندەروون هات دەستی رەقیب لەدەستا
غەمناك و شادمانم، رەحمەت عەزابی هێنـــــا

(سالم)

٤- نێرگزێن شەنگ و مەستن چەپ و راست
ساقیان جام و دەستن چەپ و راست

(جزیری)

٥- دژمن ل مەشانە دۆست غەمگین
فەرزە مرنا چەکۆ و تـــاجدین

(خانی)

٦- ئەگەر دۆستم، ئەگەر دوژمن بزانم
ئەوەندەم تێگەیێنە کامەیـــــانم

(مەدهۆش)

جوانی بایس

ئەوەیە دیاردەیەك هۆی دروست و راستەقینەی خۆی هەبێ، بەلاَم ئەو هۆیە بخرێتە لاوە بۆ جوانکردن و رازاندنەوەی شیعرەکە هۆیەکی تری هونەرمەندانەی بۆ درووست بکرێ کە زۆر دوور بێت لە هۆیە درووست و راستەقینەکەی خۆی.

وەکوو لەم هۆنراوەیەی (هەردی) هاتووە

مانگی ئەو بۆیە هەموو شەو زیاد ئەکاو ئەشنێتەوە

تـــا جوانی خۆی وەکوو ڕووی تـــــۆ بڕازێنێتەوە.

کاتێ گەییە چواردەمین شەو تێ ئەگا نـــاگا بە ڕووت

جا لە داخا وردە وردە گز ئەبێ و ئەتوێتـــــەوە

(هەردی)

لێرەدا شاعیر زۆر وەستایانە دەیەوێت بە خۆشەویستەکەی بلێت کە کەس لەو جوانتر نی یە دێت مانگی یەك شەوە لە زیادکردنی بەردەوامی دەباتەوە سەر ئەوەی کە دەیەوێت خۆی وەکوو رووی یارەکەی بڕازێنێتەوە، بەلاَم کە لە شەوی چواردە دەبێتە مانگی تابان ئەو کاتە تێ دەگا کە هێشتا لە جوانی دا نەگەیشتۆتە یارەکەی، بۆیە لە داخ و خەفەتا وردە وردە بەرەو نەمان دەچێت کە ئەمەش هۆی راستەقینەی نی یە تەنها بۆ جوانکردنی شیعرەکە بەکاری هێناوە.

پرسیار:

لەم دێڕە شیعرەنەدا جوانی بایس دەربێنەو دیاردەکە دەست نیشان بکە و هۆیە جوان دروست کراوەکە ڕوون بکەوە:

١- لە خەوفی تەلعەتی، ڕۆژ هەروەکو شێت
بەڕوو زەردی هەڵات و کەوتە کێـــوان

(نالی)

٢- شەماڵ لە ترسی شنەی نسێی سەخت
پەنای بۆ باسك و پێدەشت هێناوە

(دیلان)

٣- نارنج و تورنج شوبهی زینێ
زەربوییێ ل عیللەتا نەڤینێ

(خاذ)

٤- لە لێواری حەوزا گوڵاڵەو بەییـــوون
ساوان، نەلەرزن، لە تاو نقووم بوون

(گۆران)

٥- پەڵەی گوڵاڵە لە ترسی چنـــوور
ناو جەرگی سووتاو ڕەش هەڵگەڕاوە

(دیلان)

٦- خوێنی پاکی لاوی کوردانە ڕژاوە کێو و کـــەژ
بۆیە وا ئێستاکە سوورە، ڕەنگی گوڵناری هەیە!!

(هەردی)

تێهەڵکێش

پێناسەی تێهەڵکێش: ئەوەیە شاعیر یان نووسەر، نیو دێڕ، یان دێڕێک یان سەراپای هۆنراوەیەک، یان پەندێک، یان ئایەتێک، یان فەرموودەیەک، یان قسەیەکی نەستەق بێ دەستکاری وەربگرێت و لەناو دووکەوانە بیخاتە ناو بەرهەمەکەی خۆیەوە، جاناوی خاوەنەکەی ببات یان نەبات: نموونە:

بۆ فەلەک ناکەم تەنەزووڵ هەروەکو نووری ئەڵێ
(من بە چەرخی ئاسمان سپڵە ئیستیهزا ئەکەم)

(کەمالی)

لێرەدا دیارە (کەمالی) نیو دێرە شیعری (شێخ نووری شێخ ساڵح)ی تێهەڵکێشی شیعرەکەی خۆی کردووە. ناوی (نووری)شی لە پێشەوە هێناوە.

نموونەیەکی تر:

دەمێ کۆچبارەکەت ناچێ لە یادم
دەبێ وەك کوشتمت بشپرسی دادم
((کەبارگەت بۆ هەوار تێك نا عەزیزم
شکا ئەستوندەگی تاولی مرادم))

(هەژار)

(هەژار) دێرە شیعرێکی هێمنی تێهەڵکێش کردووە بێ ئەوەی لە شیعرەکەیدا ناوی خاوەنەکەی بێنێ چونکە دێرە شیعرەکەی هێمن زۆر بەناوبانگەو خوێنەری شیعرەکانی هێمن دەیناسێتەوە.

نموونەیەکی تر:

بۆچی فەرموویەتی نەبیی ئەمین

((اطلبوا العلم ولو بالصیـــــن))

(حاجی)

لەم دێڕەدا (حاجی) فەرموودەیەکی پێغەمبەری بەدەقی خۆی تێهەڵکێش کردووە، بۆ ئەوەی دەستکاری بکا، یان بیکابە کوردی.

تێبینی: هەموو پێنج خشتەکییەکانی شاعیرێك لەسەر شیعری شاعیرێکی تری دەکا بەر ئەم هونەرە دەکەوێت.

پرسیار

١- قەدری میللەتتان بە جارێ شکـــان
نە حەیاتـان ما، نە ناوونیشـــان
باری تەعنەتـان وا هاتە سەرشـــان
((وەفدی کوردستـان، میللەت فرۆشان
هەرزە وەکیلی شاری خامۆشــــان))

(بێکەس)

٢- گوڵ لەسەر لقی خۆیا رەنگینـــە
((بەردیش لە جێگای خۆی سەنگینە))

(پیرەمێرد)

٣- رۆژێ فەرمووت (لیس للانسان الا ما سعـی)
هیچ کەسیش هێزی فەلاح ئیش کێڵانی نییە

(دڵدار)

٤- لە دوو ئاوان کە یەکدەگـــری دوو میسرەعی بەیتی مەولـــەوی
(سیروانی ئەم چەم تـا نجەڕۆی ئەوچەم بدەن بە یەکدا ئەم چەم بۆ ئەو چەم)

(پیرەمێرد)

٥- سەیری کە ئەڵێ ی خوێنی رژاوی گەشی تۆیە
(سیروانی سروشکم کە ئەکا هاژە لـــەسەردا)

عەلی کەمال باپیر(کەمالی)

٦- تـا نەتناسی ئایەت و سەعاتی ئەوقاتی دوعا
فائیدەی چــــــی (ربنا انزل علینا مائده)

(صابری)

سەرچاوەکان

١-	محمد عارفێ جزیری	سگڤان عبدالحکیم	١٩٨٤- بغداد
٢-	گۆڤاری سلێمانی ژ (٩)ی ساڵی ١٩٦٩	د. شوکریە رەسول	١٩٨٩ - هەولێر
٣-	المدخل لدراسه الادب الکردی المدون باللهجه الشمالیه - جزء الاول	تحسین ابراهیم الدوسکی	١٩٩٣
٥-	ڕۆلی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا	نامەی ماجستێر - هیمداد حسین بکر	١٩٩٥
٦-	هونەرەکانی ئەدەب لە ڕۆژنامەگەری نیهێنی کوردیدا (١٩٦١ - ١٩٩١)	نامەی ماجستێر - نەوازد علی ئەحمەد	٢٠٠٠ سلێمانی
٧-	مێژووی پەخشانی کوردی تا ساڵی (١٩٨٠)	عەلادین سجادی	٢٠٠٠ هەولێر
٨-	ئەدەبی ڕۆژنامەنووسی سەردەمی کۆماری کوردستانی (١٩٤٣ - ١٩٤٧)	نامەی دکتۆرا - هیمداد حسین بکر	٢٠٠١
٩-	(گۆڤاری دەنگی گێتی تازە) سەرهەڵدان و دەوری لە پێش خستنی زمان و هونەرەکانی ئەدەب و وەرگێراندا	پ. د. شوکریە رەسول	٢٠٠٣ سلێمانی
١٠-	ڕۆژنامەی (برایی - برایەتی ١٩٦٧ - ١٩٧٤)و ڕۆلی لە پێشخستنی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردیدا	نامەی ماجستێر - ئاریان ابراهیم احمد	٢٠٠٤ سلێمانی
١١-	چیرۆکی هونەریی کوردی	حسین عارف	١٩٧٧ بەغدا
١٢-	لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی	عومەر مەرعوف	١٩٧٨ بەغدا

	کوردی	بەرزنجی	
١٣-	چیرۆکی نوێی کوردی	حەسەن جاف	١٩٨٥ ـ بەغدا
١٤-	بینای هونەری لە کورتە چیرۆکی کوریدا	ئەحلام مەنسور	١٩٩٩ـ سلێمانی
١٥-	گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ واقیع	عەتا قەرەداغی	سلێمانی ـ ٢٠٠٤
١٦-	ڕۆلی گۆڤاری گەلاوێژ لە گەشەسەندن و پێشخستنی ئەدەبی کوردیدا	محەمەد دلێر ئەمین محەمەدد	سلێمانی ـ ٢٠٠٤
١٧-	الروایه الکوردیه	عبدالرحمن پاشا	اربیل ـ ٢٠٠١
١٨-	خۆشخوانی	عەلائەدین سوجادی	بەغدا ـ ١٩٧٨
١٩-	ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا	عەزیز گەردی	ب١ بەغدا ـ ١٩٧٥
٢٠-	ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا	عەزیز گەردی	ب٢ هەولێر ـ ١٩٧٥
٢١-	ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا	عەزیز گەردی	ب٣ سلێمانی ـ ١٩٧٩
٢٢-	ڕەوانبێژی	عەزیز گەردی	هەولێر ـ ١٩٩٢
٢٣-	دیوانی مەولەوی		
٢٤-	مێژووی ئەدەبی کوردی	د. مارف خەزنەدار	

بەشی خوێندنەوە

ژ	ناوەرۆكی بەشی خوێندنەوە	ژمارەی لاپەڕە
١	شێخ سەعیدی پیران	٢٢٦
٢	میر شەرەفخانی بەتلیسی	٢٢٨
٣	قاسم ئەمین و ئازادكردنی ئافرەت	٢٣٠
٤	ئیبن سینا	٢٣٥
٥	تاگوور	٢٣٨
٦	مەلا محەمەدی كۆیە	٢٤٢
٧	شێخ محەمەد عەبدە	٢٤٥
٨	خەملی پەمۆو تكای شێخ	٢٤٨
٩	قەلای دمدم	٢٥٦
١٠	كۆماری ئەفلاتوون	٢٥٩
١١	سەرچاوەكان	٢٦١

شێخ سەعیدی پیران

١٨٦٨ — ١٩٢٥

شێخ سەعید کوڕی شێخ مەحموودی ((کلّدار))ە، لە بنەماڵەیەکی ئایینی بووە، لە گوندی ((پیران)) کە کەوتۆتە ژووروی ((دیاربەکر))ەوە هاتۆتە دنیاوە، کلّدار لە قەبی بنەماڵەی بابی بووە، پیاوێکی زاناو نیشتمانپەروەربووە لەگەڵ لاوە خزمەتی خۆی کردووە یەکێك لەبەر ئەوە کە خەلیفەی ((مەولانا خالد)) بووە تەریقەتی ((نەقشبەندی)) لە ناوچەی کوردستانی تورکیادا بلاوکردۆتەوە، لەم ڕووەوە خۆیشی بووە بە شێخێکی پایەبەرزو تا دوانزە هەزار مریدو پەیڕەوی کەری هەبوو، لەوانە بووە بە تەواوی بەسەر ئەو ولاتانەدا زاڵ بووە.

یەکێ باری عیلمیو زانایی وەکو چۆن شێخێکی بەرزبووە زاناو عالمێکی بەرزتر بووە، گەلێ ئیجازەی تەدریسی داوە بە فەقیەکانی لەمانە دوانزە عالمی هەرە گەورە لەو لاتەدا دەستنێژو ((مجاز))ی ئەم بوون.

یەکێ لەباری نیشتمانیدا لە باوەڕی شێخ سەعیددا حکومەتی ئەو سەردەمەی عوسمانی لە ڕێگای شەریعەتی ئیسلامەوە نەچووە بەڕێوە، ئەمیش بۆهاتنەوە سەرڕێ ئەو حکومەتەو بۆ کەمکردنەوەی ئەو سەرانەو پیتاکانە کە حکومەت خستبوونیە سەر دانیشتوانی ولات هەستا، نیشتمانپەروەرانی تری کورد دایانە پاڵی، شۆرشی ١٩٢٥– ١٩٢٠ی کوردی لە ولاتی تورکیادا پەیدابوو، لە ئەنجاما بەهۆی هەندێ کەمو کووڕیەوە کە پەیدابوو سەرنەکەوتن، شێخ سەعید گیراو لەلایەن تورکەکانەوە خنکێنرا.

ئەم پیاوە توانی لەو ماوەکەمەی ژیانیا پێشەواییەکی مێژوویی بۆ نەتەوەکەی خۆی لەو ولاتەدا بگرێتە دەست. لەپایەی زانیاریو ئەدەبیو

هونەریدا یەکەم کەسێ بووە لەو ناوچەیەدا هۆنراوە کوردیو فارسیو عەرەبیەکانی سۆزێکی ئەدا بە مەردم. پیاوێکی بەسامان بووە. لە نان بدەییو دیوەخانداری دا بەسە بۆ ئەو کە پێشرەوی شۆرشێك بووە. ناوبانگو ((طريقة))ی مەولانا خالد لە شێخ سەعیدی پیرانەوە لەو ناوەدا دەنگو ئاوازی پەیداکرد. کۆڕی مەدرەسەو خانەقاکەی وەکو پوورەی هەنگ وابوو، لە دوولاوە بۆ وەرگرتنی زانیاری رێگای ((طريق))و شەریعەت رووی تێکراوە. ئەو دوو رێگایە بوو کە لە ئەنجاما ڕچەی شکاند بۆ شۆرشی نەتەوایەتی. ئەم سێ رێچکەیە کە شێخ سەعیدی پیران گرتبووی بوون بەسێ شارێگە کە مریدانو پەیڕەوی کەرەکانی هەرسێ رێگاکە لە پاش خوێشی لەسەری برۆنو شوێن ماڵەگەورە هەر کوێر نەبێتەوەو هەر ئاوەدان بێ.

میر شەرەفخانی کوڕی میر شمس الدین بدلیسی ڕۆژکی

شـەرەفخان لـە ڕۆژی بیـستەمی زیلعقـدەی سـاڵی ٩٤٩ کۆچـی داو ١٥٤١ زایین لە شارۆچکەی (کرهرود) لە نزیك شاری (قوم) لە ماڵی قازییەکی قـومی (کەدەچنەوە سەر قازی شریحی کوفی) لە دایك بـووە دایکـی کـچی میرخـان بووە.

لە (٩) ساڵیدا دەگەڵ شازادان لە کۆشـکی شـاهی تۆماسـبی سـەفەوی بـۆ ماوەی سێ ساڵان خوێندوویە..... لە ١٢ ساڵیدا لەسەر داواکاری هۆزەکەیان کـراوە بـەمیر چـونکی بـاوکی گوشـەگیریی هەڵبـژاردووە...... ناردراوەتـە سەرسـالیان‌و مەحموود ئاباد لـەلای شیروانانەوە ..... پاش ماوەیەك چۆتە لای خاڵی کە مەحەمەد بەگی حاکمی هەمـەدان بـووە وە لـە هەمـەدان ژیـاوە وکچی خاڵی مارە کردووە. سێ ساڵیش لە هەمەدان ماوە.

لە هەرای سوڵتان بایەزیدا کە پەنای بەشـای ئێـران هێنـا بـاوکی کرایـەوە میرو گروهرودیان دایە.... دوای چەند ساڵێك دیسان باوك بۆ کوڕ دەسـتی لـە میرایـەتی بـەردا. شـەرەفخان بـۆ مـاوەی دوو سـاڵ هەمیـشە وەك یـاوەرو ڕاوێژکارێك لەگەڵ شادا بوو لێی جیـا نـەدەبوو.... بـە لەشـکر ناردیانـە سـەر ئەحمەدی خـانی (بیـە)وە بەسـەر وڵاتەکـەی ڕادەگەیشت. سـولتان هـاشمی حاکمی گەیلان بە ١٨هەزار سوارەوە هێرشی بـردە سـەر شـەرەفخان کـە لـە چوارسەدو پەنجا سوار پتری نەبو. لەشـکری گـەیلانی شکاندو سـێ منـارەی لەسـەریان بـەرزکردەوەو گـەیلانی گـرتو لـە پاشـان لەسـەر خواسـتی خـۆی هاتەوە قزوین.... دیسان لەسەر خواستی خۆی ناردویانەتـە وڵاتـی شـیروان‌و ناوچەکانی، تەرکاتو — ئەرش — و — ئاق داش — و — قەبالـەو — و بـاکۆ — و کەناراوی دراوەتێ کە خۆی‌و هۆزەکەی پێی بژین. لـە پـاش هەشـت مـانگ

لەوێ بووە شاە تۆماسب مردوەو اسماعیل میرزا ناردوویە بردوویەتییە قەزوینو کردویە بە میری کوردستانو لوڕستانو گۆرانو هەر کوردێك کاری بە شای ئێران بووە لە رێگەی میرشەرەفەوە دەبوایە پێی بگا.

دوایی شایان لێی ڕەنجاندووە و ناردوویەتییە سەر نەخچەوان...... سالێكو وچوار مانگ حاکمی نەخچەوان بوو سولتان مرادی سێیەم بە هۆی خوسرەو پاشای میری میرانی وان عەفونامەی بۆناردووەو هاتۆتەوە بدلیس جێگەی باوباپیرانی. ناوچەی موشو چەند جێگەیەکی تری بۆ خراوەتە سەر بدلیسو سالانە ٤١٠ هەزار ئاقچەی داهات بوو.

خۆی دەڵێ: ئەمرۆکە دوامین رۆژی مانگی قوربانی ساڵی ١٠٠٥ کۆچی و ١٥٩٦زاییزنییە لە سایەی سەری سولتان مەحەمەد خانەوە فەرمانڕەوای بدلیسمو کاروباری خۆم داوەتە دەست شەمسەددینی کوڕم میرشەرەفخان لە ساڵی ١٠٠٥ کۆچی ١٥٩٦ زاییزیدا تەواوبوو لە دانانی پەرتووکی شەرەفنامە" ئەوەی کە باسی میرەکانی کورد دەکات.

قاسم ئەمین و ئازادکردنی ئافرەت

ساڵێك لە ساڵان هەشتی ئازار هاتەوە..... سەرنووسەری ئەو ڕۆژنامەیەی ئیشم تێدا دەکرد وتی:

هیچت بۆ هەشتی ئازار نەنووسیوە؟ ناتەوێ لە ڕۆژی ژنانی جیهاندا شتێك بنووسێت.

وتم: بەڵێ، ڕۆژی ژنان وادێت، دیارە لەناو ژنانی جیهاندا ژنانی عێراقیش جەژن دەگێڕن. ڕۆژنامەکەمان بە عەرەبی دەنووسرا، لەبەر ئەوە بۆ باسێك گەڕان کە بۆ خوێندەواری عەرەب بێتو لە باسی ژنان بە دەرنەبێتو لە جەمسەرێکەوە بە کوردیشەوە ببەسترێتەوە. دوو وێنەم هات بەبیردا، بە خامە دوو نەخشەم بۆ کێشان، باڵێرەدا نەخشەی وێنەی یەکەمیان بکەم بە کوردی.

دوو وێنەی موناسەبەت

(١)

قاسم ئەمین......

لە بیرەوەریی ئەودا دەچمە سەر چیرۆکی - تۆو خاكو با - ئەو چیرۆکەی بەرەو گەلێك کەسیتری راکێشام، گەلێك کەسی وا کە تاڵی بیرێکی وا کە بەم خاکەوە بەسترابێت پێکەوەی گرێداوین.... ئەو تاڵە تا دێت بە هێزتر دەبێتو پێچ دەخواتو پتەو دەبێتو منو ئەوان لە جوغزێکی وا گەورەدا کۆدەکاتەوە، کە هەموومان هەر سەربەوینو ئەو جوغزەش زۆر فراوانە......

ئەو پیاوە یەکێکە لەوانەی لە خاکی پاکی ئێمەدا لە دایك بووە، ڕەشەبایەکی تیژهاتووە... نازانم ڕەشەبای شەڕبوو، یا هەر هەوڵدانو ئاوارەییە کۆنەکەی ئادەمیزاد بووە بە دوای پاروو ناندا، یاشتێکیتر بووە؟

هەر چۆنێك بووبێت، هەر ڕەشەبایەکی باڵدار بووە، یا ئەو تۆوە خۆی باڵداربوو لە ناوجەرگەی شاری سلێمانیدا، بەسەر گەلێك لووتکەی بەرزدا فڕیوەو بەمەلەوانی بەسەر گەلێك دەریادا ڕۆیشتووەو ڕێگەی بڕیوەو گەیشتۆتە کەنار ڕووباری نیل، وەك پێشینان وتویانە:

(دەوەن ببێت بە دار، لەبنیدا بحەوێنەوە فەقیرو هەژار).

بەڵێ، درەختێك بوو، سێبەری زۆری زۆر دوور دەڕۆیشتو لەگەڵ جوغزی سێبەری تردا لە کۆڕی مەسەلەیەکدا یەکیان دەگرتەوە، کە بووە بەیەکێك لە مەسەلە هاوچەرخییەکانی جیهانی ئەمڕۆ.

ئازادکردنی ژنو قاسم ئەمین. دووسەر ناوون، دوو ناونیشانی بەیەکدا چووی یەك مەسەلەن. ئێمەش وەك گەلانی خەباتکاریتر، لە چیرۆکی شارستانیدا بەشمان بە هەردوو سەرناوو بەم دەستکەوتەوە هەیە. بەڵێ، هەموو هاوبەشین، بەڵام ئێمە هەتا هەتایە هەر لە کڵاو ڕۆژنەی شانازییەوە دەڕوانینە قاسم ئەمین. کەڵە پیاوی مەسەلەیەکەو شانازیی پێوە دەکەین. تۆوێکە بە دەم باوە فڕی، درەختێکی میسریی سێبەرداری وای لێڕوا کە بە ستایشەوە باسی یەکەم نیشتمانی بکرێت ... لەبەر ئەوە شانازیی پێوە دەکەین...... ئەم تۆوەی لە کوردستانەوە ڕۆیشت درکی لێ نەڕوا....

ئەمەی سەرەوەم بە عەرەبی نووسیبوو، دیارە ئەمە وێنەیەکی ئەدەبی بوو..... چەند دێڕێکی مێژوو بوو لێی زیاد کرابوو، خامە سێبەری خۆی پێ بەخشیبوو. بەڵام ئەو ڕاستییەی پەرتووکی مێژوو نووسیویانە ئەوەیە کە قاسم ئەمین خۆی ساڵی ١٨٦٥ لە تۆڕە (طرە) لە میسر لە دایك بووە. بەڵام

مەحەمەد ئەمین بەگی باوکی کە لە سوپادا ((میر ئالای))بوو، خەڵکی سلێمانییەو بەدەم فرمانەوە لە سلێمانییەوە گەیشتە میسر.

قاسم ئەمین لە ئەسکەندەرییە گەورەبوو و لەوێ دەستی کردووە بە خوێندن، پاشان هاتۆتە قاهیرەو (ئەزهەر)ی تەواوکردووە. زۆر لە پێشەوا شێخ مەحەمەد عەبدەو لە سەعد زەغلوولەوە نزیک بووە. پاشان چووە بۆ فەرەنسەو لە زانستگای مونبیلیە کۆلێجی حوقوقی تەواو کردووەو ساڵی ١٨٨٥م هاتۆتە میسر. لە دادگاکانی میسردا لە (حاکم)ییەوە دەستی پێکردووەو هەر لە دادگادا گەیشتۆتە پلەیەکی بەرز.

قاسم ئەمین لە پاڵ دیپلۆمی حوقوقدا، گەلێك بیری تازەی لە فەرەنسەوە هێنایەوە. هەر لەوێ بیری لە ژیانی ئافرەتی رۆژهەلات دەکردەوە. بە باوەڕو بڕیارەوە هاتەوەو ئالای ئازادکردنی ئافرەتی هەڵگرت. داوای دەکرد کە ئافرەتی میسری، یا عەرەبو موسڵمان هەموو عەباو پەچە فڕێدەن، بخوێنن، لە هەموو کاروبارێکدا هاوبەشی پیاوبن.

ساڵی ١٨٨٩ پەرتووکی ((ئازادکردنی ئافرەت))ی بڵاوکردەوە. ئەم بیرە تازەیە کۆنەپەرستانی وروژاند، کەوتنە هاوارو هەڵلاو بەرپەچ دانەوەی. قیژە قیژی کۆنەپەرستان ئەو پیاوە خاوەن بیروباوەری سارد نەکردەوە، نەیترساند، بەڵکو زیاتر پێی داگرتو ساڵی ١٩٠٦ وەڵامی هەموو ئەو کۆنە پەرستانەی بە پەرتووکی ((ئافرەتی تازە))دایەوە. ئەم بیرە پێشکەوتنخوازانەی بوو بە هۆی کۆمەڵە موناقەشەو لەسەر نووسنێکی زۆر. هەندێك بەرپەچیان دایەوەو هەندێك پشتیان دەگرت. زۆر نووسەری بەناوبانگی سەردەمی خۆی ڕاکێشایە کۆڕی مەسەلەی رۆژ گەیاندی بە پلەیەکی نوێ.

ئەگەر سەیری نووسینەکانی قاسم ئەمین بکەین دەبینین نووسەر پەنا دەباتە بەر بەڵگەو بە هێمنی پێسەلماندنو خۆی لە شێوەی خوتبەدانو پیشەسازیی نووسینو بچووك گەورە کردن بە دوور دەگرێت، ئەمە لەو دوو پەرتووکەیدا کە باسمان کردنو لەو کۆمەڵە نووسنەدا بە ناوی ((وشەکانی قاسم ئەمین بەگ))ەوە بڵاوکراونەتەوە دیارن. زۆر وتار لەسەر ژیانی ئەم کەڵە پیاوە نووسراون. دیارترینیان پەرتووکی ئەحمەد خاکییە کە ناوی ناوە ((قاسم ئەمین)).

ئێستاش لە جیهانی عەرەبدا کە ناوی ئازاد کردنی ئافرەت دێت، بێ پەروا ناوی قاسم ئەمین بە یەکەم ڕابەردێت. بەڵێ......

ڕابەری ئازادکردنی ئافرەتی عەرەبە، نووسەرێکی جوان نووسو پاك نووسو پێشکەوتنخوازی عەرەبە. بەڵام تۆ بڵێیت حەمەئەمین بەگی میر ئالآ کە بەداخی گەڕانەوەی نیشتمانەوە سەری ناوەتەوە، ئەوەی لە بیردا بووبێت، کە لە هەموو سەرچاوەکەیدا ناوی خۆی بە هۆی ئەو کوڕە بلیمەتەیەوە تۆمار دەکرێتو دەنووسرێت: نووسەرێکی گەورەی عەرەبەو لەڕەچەڵەك دا کوردە.

ئایا دەبێت زانیبیتی کە ڕۆژێك دێت ئێمەش شانازی بەو تۆوە باڵدارەوە دەکەین، کە لە خاکی میسردا سێبەری داوەو دڕکی لێ نەڕواوەو دەیکەین بە بەڵگەیەکی تری پێوەندیی پیرۆزی کوردو عەرەب؟

لێكدانەوەی وشەكان:

ناتەوێ	تەنەڤێت ، ناخوازی
بەڵی	لەبێ
دەنووسرا	دهاتە نڤیسن
جەمسەر	لای سەر
ببەسترێتەوە	بێتە گرێدان
بیر	هزر
خامە	قەڵەم ، پێنووس
بیرەوەری	بیرانین
دەچمەوە	ڤەدگەرێم ، دزڤرم
تاڵ	تار
پێچ دەخوات	دفەتلیَ ، لوول دەخوات.
جوغز	دائیرە
سەربەوین	ئەم ئێت وینە
لووتكە	رەخ
بەیەكداچوو	چوونە ناڤ هەڤ
كڵاو رۆژنە	كولوك
شانازی	سەرفرازی ، سەربلندی
دڕك	دڕی ، ستری ، خار
ئاڵا	بەیداغ
وروژاند	ئاراندی
كەڵە پیاو	مرۆڤێت مەزن
تۆو	توخم ، تۆڤ

پرسیار و راهێنان

١- قاسم ئەمین كێیە؟

٢- بۆچ بۆتە یەكێك لەڕابەرانی ئازادكردنی ئافرەت؟

٣- چۆن ئێمەش مافی شانازیمان بەو كەڵە پیاوەو هەیە؟

٤- ساڵی ١٩٧٥، ساڵی جیهانیی ئافرەت بوو، وتارێك لەم بارەیەوە بنووسەو یادێكی قاسم ئەمین بكەوە.

«ئیبن سینا»

گەورەترین‌و بەناوبانگترین زاناو عالمی سەدەی پێنجەمی کۆچی (ئەبو عەلی سینا)یە کە یەکێکە لە زانا بێ هاوتاکانی جیهانی ئیسلام، ناوی (ئەبو عەلی کوڕی حسین کوڕی عبدالله)یە کە بە (ئیبن سینا) ناوی دەرکردووە، لە ساڵی (٣٧٥)ی کۆچی لە (ئەفشنە)ی بخارا لە دایك بووەو باوکی خەڵکی بەلخ بووەو یەکێك بووە لە فەرمانبەرانی دەوڵەتی سامانی‌و لە دێی (خریثین) کە سەر بە بخارایا فەرمانبەر بووە. ئیبن سینا زۆر زیرەك‌و بلیمەت بووە، هەر لە منداڵییەوە لە خوێندن‌و زانست‌و هونەردا، لەریزی پێشەوە بووە، ئەدەب‌و حیکمەتی خوێندووەو ئینجا رووی کردۆتە پزیشکی‌و زۆری پێنەچووە کە بووە بە شارەزایەکی تەواو لە زانستی پزیشکی‌و حەڤدە ساڵی تەواونەکرد کە بوو بە پزیشکێکی ناودارو پەیوەندی لەگەڵ بارەگای سامانییەکاندا پەیدا کرد. ئەوە بوو دووای نەمانی سامانییەکان (بخارا)ی بەجێهێشت‌و رووی کردە (خوارزم)و چەند ساڵێك لەوێدا مایەوەو لە دواییدا چوو بۆ (گورگان) بۆ لای (قابوسی کوڕی وەشمگیر) بەڵام لەو کاتەدا (قابوس) کوژراو (ئەبو عەلی)نەی دی، لەبەر ئەوە لە (گورگانەوە) چوو بۆ (رەی)و (مجدالدولە)ی دەیلەمی تیمارکرد لەبەر ئەوە (مجد الدولە) زۆر نوازشی کرد، دووای ئەمە چوو بۆ هەمەدان‌و لەوێ لەگەڵ (شمس الدولە)ی کوڕی (فخر الدولە) کە حاکمی هەمەدان بوو دۆستایەتی گرت‌و هەمیشە لە گەڵیدا بوو تا بوو بە وەزیری، بەڵام لە زەمانی (شمس الدولە)ی کوڕی فخر الدولەدا خرایە زیندانەوە، دووای بەرەڵلابوونی چوو بۆ لای (علاءالدولەی کاکویە) کە حاکمی ئەصفەهان بوو، ئینجا دەستی کرد بە دانانی پەرتووك‌و نووسراو، تەنانەت چەند پەرتووکێکی بەناوی خۆیەوە دەرکرد تا لە ساڵی (٤٢٨)ی کۆچیدا کە لەگەڵ (علاءالدولە)دا چوو بۆ هەمەدان کۆچی دووایی کردو لەوێدا نێژرا.

هەروەکو وتمان (ئەبو عەلی) یەکێکە لە بلیمەتەکانی جیهانو ناوی لە لیستەی زاناو پزیشکو حەکیمو فەیلەسووفەکانی جیهاندا وەك ئەستێرەی پرشنگدار دەدرەوشێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کە (ئەبو عەلی) زۆر لە هاتووچۆو سەفەردا بووە، بەلام گەلێك پەرتووكو نووسراوی بەنرخی لەپاش بەجێماوە، لە پەرتووکە بە ناوبانگەکانی (ئەبو عەلی سینا) – شفا – یە لە حیکمەت، کەبریتییە لە باسی دەربارەی فەلسەفە، مەنتیق، ریازی، تەبیعیو ئیلاهی)و بە گرنگترین پەرتووك دادەنرێت لە فەلسەفەدا لەلایەن موسلمانانەوە نووسرابێت. هەروەها (نجات) کە لە حیکمەتە، بەلام لە پزیشکیدا پەرتووکی (قانون)ە کە بەگرینگترین پەرتووکی (پزیشکی) دادەنرێت لە جیهانی ئیسلامداو گەلێك لێکدانەوەو شەرحی لە سەرکراوە، تەنانەت یەکێك بووە لەو پەرتووکانەی کە قوتابخانە پزیشکییەکانی ئەوروپا وانەیان تێدا دەخوێند، هەروەها پەرتووکی (الاشارات والتنبیهات) لە حیکمەت..... ئەمانە هەمووی بە زمانی عەرەبی نووسیوە، بەلام چەند پەرتووکێکی بە فارسی نووسیوە، وەکو (دانشنامەی علائی) کە بەناوی (علاء الدولە)ەوە نووسیویێتی. لە (مەنتیقو حیکمەتو تەبیعیو ئیلاهی) جگە لەمانەش – ئیبن سینا – چەشەی شاعیری بووە شیعریشی وتووە بە فارس عەرەبی، ئیبن سینا گەلێك شاگردو قوتابی بووە کە لە ژێر دەستیدا وانەیان خوێندووە، وەکو (عبید جوزجانی) لە سالی (٤٠٣)دا چۆتە لایو (ئەبو عەبدوللا مەحەمەدی کوڕی ئەحمەدی معصوم)و (ئەبو الحسن بهمنیار کوڕی مرزبان) کە خەڵقی ئازەربایجان بووە.... هەتا هەتایە ناوی (ئەبو عەلی سینا) لە لاپەڕەکانی مێژووی عیلمو هونەرو ئەدەبیاتدا سەرتۆپەو جێی شانازی میللەتانی جیهانی ئیسلامییە. و هەر ئیبن سیناو هاورێیانی ئەو بوون کە دەرگای کۆشکی زانستو عیلمییان خستە سەرپشتو بوونە هۆی ئەوەی کە شاگردانو

قوتابییانی تر لەناو میللەتانی موسڵماندا پەیڕەویان بکەنو بەردەوام بن لەسەر دانانو نووسینو وەرگێڕانو شەرحی گەلێك لە زانستەکان، چ دینیو و چ عیلمی، چ ئەدەبی، پەرتووکخانەی ئیسلامی بێبەش نەکەن لەو زانستو هونەرانە، تەنانەت ببێت بە سەرچاوەیەك بۆ زاناو عالمەکانی ئەورووپاو هەموو جیهان سوودی لێ وەربگرێت.

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەفشنە : دێیەکە سەر بە (بخارا) لە ناوچەی ماوراءالنهر.

بەلخ : شارێکە لە ئەفغانستان لەسەر سنووری ئەفغانو سۆڤیت.

سامانی : دەوڵەتی سامانی لە ناوچەی ما وراء النهر لە ساڵی ٢٧٩دامەزرا.

خوارزم : ناوچەیەکە لە ما وراء النهر.

گورگان : ناوچەیەکە لە ئێران.

گفتوگۆ:

١- ئەبو عەلی سینا بە چی بەناوبانگە؟

٢- ئایا ئەبو عەلی سینا دەبێت بە زانایەکی جیهانی بناسرێت؟

٣- ناوی پەرتووکە گرنگەکانی ئەبو عەلی سینا بنووسە؟

تاگور

ئەم سەرزەمینەی ئێمەی تێدا دەژین گەلێك ڕۆڵەی پاڵەوانو قارەمانو پیاو چاكو شاعیرو زاناو فەیلەسوفی پێگەیاندووە، كە هەموو وەكو ئەستێرەی گەشی پرشنگدار لە ئاسمانی زانستو هونەری مرۆڤایەتیدا دەدرەوشێنەوە، لەوانەكانی پێشوودا باسی چەند كەسێكمان لەوانە كرد چ لە نەوەی كورد و عەرەب و ئێرانی، وەیا ڕۆژهەلاتیی یا ڕۆژئاوایی، ئێستاش باسی زاناو شاعیرێكی بلیمەت دەكەین كە نموونەی مرۆڤایەتیو یەیكەری خۆشەویستیو كانی دڵسۆزیو پۆپەی زیرەكی بووە، ئەویش (رابندرانات تاگور)ی هیندییە.

هیندستان هەر وەكو چۆن كانی هەموو جۆرە بەروبوومێكی سروشتیی بووە، مەڵبەندی خۆشەویستیو ئیلهامی شیعرو مۆسیقاش بووە، سەرزەمینی (بودا) و (غاندی) و (نەهرۆ)، سەرزەمینی بە هاراتو پیتوفەرێك كە دەوڵەتە ئەوروپاییەكان خەویان پێوە دەدیو هەوڵو كۆششیان داگیركردنی بوو، بەڵام هندستان بە هۆی ڕۆڵە ڕۆشنبیرەكانیەوە زوو خۆیان لە دیلێتیو زۆرو ستەم رزگاركرد، لەوانەی كە كۆششی چاو لێی ناپۆشرێتو دەوری بالای هەبوو لە پێش خستنی رادەی ئەدەبیاتو خوێندەواریو شیعرو شاعیرێتی، (تاگور)ە.

(رابندرانات) حەوتەمین كوڕی (دڤندرانات) تاگورە كە لە ڕۆژی شەشی ئایاری ١٨٦١دا لە (كەلكەتا) لە دایك بووە. باوكی تاگور كابرایەكی خوێندەوارو، دەستدارێكی دەوڵەمەند بووە، تاگور تا چەند پلەیەك لە هندستان خوێندویەتیو لە دواییدا بە فەرمانی باوكی لەگەڵ برا گەورەكەیدا چووە بۆ (لەندەن) تاكو لە دانشگای حقووق (قانون) بخوێنێت. بەڵام تاگور

چونکه شێتو شەیدای شیعرو مۆسیقا بوو. ئەوەندە گوێی نەدایە ئەو خوێندنەو دەستی کرد بە خوێندنەوەو وانەکردنی شیعری شاعیرە هەرە بەرزەکانی ئینگلیز، وەك شکسبیر، ملتون ، پیرو ، شیلیو لە دواییدا چەند وتارێکی دەربارەی (گۆتەو دانتیو بترارکو، تاسو) لە گۆڤاری (بهارای) کە برا گەورەکەی دەری دەکرد بڵاوکردەوە، لەگەڵ چەند پارچەیەکی وەرگێڕاو لە شیلیو ڤیکتۆر هۆگۆ، بڵاوکردەوە لەگەڵ ئەمانەشدا خەریکی مۆسیقاو نەواو ئاواز بوو، کەمێك لاتینیشی خوێند، کە گەڕایەوە بۆ هیندستان دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی، وەکو (گۆرانی ئێواریَ) ئەمانەی شتێکی تازە بوون لە شیعری (بەنگالی) هندستاندا لەبەر ئەوەی گۆڕانێکیدا بە شیعری بنغالی ناویان نا (شیلیی بەنگال)، چونکە لە ڕووی کێشو قافیەو بابەتو ناوەرۆكو روخسارەوە لە شیعری بەنگالیدا گەلێك شتی تازەی هێنایەکایەوە.

تاگور لە نمایشنامەدا دەستێکی باڵای بووە، لەوانە (تۆڵەی سروشت)ە. لە ساڵی ١٨٨٧دا دیوانێکی تازەی بڵاوکردەوە بە ناوی (هێڵو ڕووەکان) — خطوط ومسطحات — کە یەکەم قەسیدەی ناوی (ژیان)ەو تێدا دەڵێت:

نامەویَ بمرم لەم دنیا جووانە
دەمەویَ بژیم لەگەڵ خەڵکدا
لە ژێر تیشکی رۆژدا لەناو ئەم باغچە پڕ گوڵە،
ڕێم بدەن تا لەناو ئەو دڵە زیندووانەدا شوێنێك بدۆزمەوە،
لەسەر ئەم زەمینە سەردەکات.
پڕە لە جیابوونەوە، لەبەیەك گەیشتن لە گریان،
وازبێنە با خانوویەکی نەمر دروست بکەم،

لەتانو پۆی خۆشی خەڵكو ناخۆشیان،

ئەگەر نەمتووانی بهێڵە تا هەم لە ناویان شوێنێك پەیدا بكەم. ڕێم بدە بەیانیو ئێواریَ گوڵی گۆرانی نویَ بڕوێنم تا بیكەنەوە.

گوڵەكانم بەزەردەخەنەوە ببەن.

ئەگەر سیس بوو (هەڵوەری) حەیف فڕێی بدەن.

ئا بەم جۆرە تاگور لە ژیان گەیشتبوو، بەم جۆرە دڵی دەكردەوە بۆ هەموو مرۆڤێك، تاگور بە هۆی نەخۆشی دایكییەوەو مردنی بێبەش بوو لە خۆشەویستیو كۆشی دایك، لەبەر ئەوە ئەم بێبەشییە لە بەرهەمەكانیدا دیارە.

تاگور گەلێك وڵاتی دیوەو، لە زۆریاندا موحازەرەی وتووە، وەك ئینگلترە، یابان ، روسیا ، عێراق. لە رۆژی (١٧)ی ئابی ١٩٤١دا، تاگور دڵی گەورەی پڕ لە خۆشەویستیو سروشو ئازادیو شیعرو مۆسیقای بۆ هەتاهەتایە لە لاپەڕەی مێژوودا، جێگیرو پڕ بە پڕێتیو هەمیشە میللەتی هیندو وڵاتی هیندستان شانازی پێوە دەكەن، چونكە بەراستی رۆڵەیەكی دڵسۆزی وڵاتو میللەت بووەو بەپێی تواناو دەسەڵاتی كۆششی كردووە جێ دەستی لەگەڵ جێ دەستی هاوڕێ دڵسۆزەكانیتردا، لە رۆشنبیری هیندیدا بە تایبەتی لە ئەدەبیاتدا دیارەو سوود بەخشە.

لێکدانەوەی وشەکان:

پاڵەوان	:	ئازا ، نەبەرد ، قارەمان
بلیمەت	:	زیرەك
مەڵبەند	:	شوێن (مرکز)
بەهارات	:	داودەرمانی چێشت و خواردەمەنی
فەرمان	:	ئەمر
کێش	:	وەزن
نمایشنامە	:	(مسرحیە)
موحازەرە	:	(محاضرە)

گفتوگۆ:

١- تاگور کەی و لە کوێ لە دایك بووە؟

٢- ئایا دووری تاگور لە دایکییەوە کاری کردە سەرشیعرەکانی؟

٣- تاگور دەوری چی بوو لە ئەدەبیاتی بەنگالیدا، بەتایبەتی لە شیعردا؟

٤- ئەو چەند دێرەی کە لە شیعری تاگورەوە وەرگێڕاوە، بە ئینشای خۆت بینووسەو وەکو شیعری لێ بکە.

مەلا مەحەمەدی کۆیە

١٨٧٦ — ١٩٤٣

مەلا مەحەمەدی کۆیە کە بە مەلای گەورە بەناوبانگە، کوڕی حاجی مەلا عەولای جەلی زادەو لە ١٨٧٦ی زایینی لە شاری کۆیە هاتۆتە دنیاوە. بنەماڵەی جەلی زادە هەر لە سەردەمێکی کۆنەوە بە عالمو زانایی هاتونەتە خوارەوە، لە هەموو رۆژێکدا دەستە جڵەوی عیلمیان لەو وڵاتەدا بە دەستەوە بوو، مەلا مەحەمەد خۆی فیکرێکی روونو رۆشنبیرییەکی تەواوی هەبووە. دەتوانرێت لەناو مەلایانی وڵاتی کوردەواریدا بەوە دابنرێت کە پێشڕەوی رۆشنبیری بووە، چ لەلایەن کاروباری نەتەوایەتیو کۆمەڵایەتیەوە. لە لاپەڕە پانو درێژەکەی ژیانیدا گەلێك رووپەڕەی لە ژیانی خۆیدا هەڵگێڕاوەتەوە، هەر لە وانە وتنەوە لە ژووری فەقێیان تا قازییەتیو ئیشی میری، تا ئەندامەتی ئەنجوومەنی دامەزراندنی عێراق. کە کەوتە ساڵی ١٩٢٨، ئیتر بە تەواوی لە هەموو فرمانێکی میریی کەناری گرتو ژیانی خۆی بە تەواوی تەرخان کرد بۆ وانە وتنەوەو پەرتووك دانانو رووناك کردنەوەی بیروباوەڕی خەڵك، تا ماهەر ئەمەش ئیشی بوو. لە ١٢ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٤٣ ئەو شوێنی هاتنە دنیایەی بوو بە مەڵبەندی هەتاهەتاییو کۆچی دوایی کرد.

بێجگە لەو رێبازانە کە مەلامەحەمەدی کۆیە گرتبوونی ئەو رێبازەی کە ئاووڕدانەوە لە کچو رێگەدان بەسەربەستیی ئافرەت لە کۆمەڵدابوو ئەمەیان بەرانبەر بەو لە هەموویان گرنگترو بەسوودتر بوو. مەلا مەحەمەد لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە ئافرەت نیوەی کۆمەڵەو بەبێ دەستیاوی ئەو کۆمەڵە وەیا ئەو نەتەوەیە پێش ناکەوێت. ئافرەت دەبێت رێگای خوێندن بگرێت بۆ ئەوەی لەو رێگایەوە بە تەواوی بێتە ناو کۆمەڵەوەو شان بەشانی پیاو بۆ

پێشکەوتنی ئەو کۆمەڵە بچن بەڕێوە. پێشەکی ئەمەی لە خۆیدا بەدی هێنا. لە ساڵی ١٩٢٦دا نەوەك هەر کچی خۆی خستە مەکتەبەوە، بەڵکو وتی دەبێت لە مەکتەبدا لەگەڵ کوڕدا لەسەریەك کورسی دابنیشن بۆ ئەوە پێکەوە وانەی پاشەڕۆژی نەتەوەی خۆیانو مێژووی نەتەوەکانی تریش بخوێنن.

ئەم هەنگاوەی کە ئەم هاویشتی گەورەترین هەنگاوێك بوو بۆ ئەو ڕۆژە، چونکە ئافرەت لەو ناوچەداو لەو ڕۆژەدا زۆرتر لە مافەکانی زەوت کرابوو. ئەو هێنای ئەو بیرو باوەڕە کە لە دڵیدابوو بەرانبەر بە سەربەستی ئافرەت بەکردەوە پیشانی هەموو کەسێکیدا، ئینجا بە زمانێکی پاراویش هاتە مەیدانو بوو بە لایەنگری سەربەستیی ئافرەتو پڕ بە دەم بانگی کردوو وتی:

ژن زینەتی دونیایە ئەمانەتی خودایە
حەبیبی مستەفایە قەلاتن لە بۆ مێردان
ژن ئەگەر بە حورمەت بێ بێ زیللەتو زەحمەت بێ
بە تەریبەو ڕەحمەت بێ دڵ گوشادو لێوخەندان
کوڕی دەبێ وەکی شێر عاقڵو داناو دلێر
بەدڵ غەنی بە چاوتێر سەردارو مەردی مەیدان

دەرحەق ژنان بێ باکن بۆیە بێ داکی چاکن
سەیری حاڵی خۆ ناکەن وەك دڕکن لە نێو عەردان

ژنیش وەك موزەکەرە عەینەن ئەوەیش بەشەرە
چاو لادانی لەسەرە هەردوو لەیەك حوکمدان

وەزیفەی زۆر گەورەیە دەزانی ئەوەیش چییە؟
منداڵ بوونو تەربیە بێ مەسخەرەو جوێن پێدان

تەماشا دەکەین مەلا مەحەمەدی کۆیە چ بە کردەوە چ بە وتن بوو بەو کەسەی کە بە پەنجە لە بارەی داواکردنی سەربەستیی ئافرەتەوە بە جۆرێک هێمای بۆ بکرێت کە لە پاش خۆی ئەو کردەوەو ئامۆژگارییەی بوو بە جێگای پەیڕەوی کردن......

گفتوگۆ:

١- مەلا مەحەمەدی کۆیە بەچی بەناوبانگە؟
٢- دەربارەی سەربەستیی ئافرەت، بە درێژی باسی دەوری مەلا مەحەمەد باس بکە؟
٣- دەربارەی ژیانی مەلا مەحەمەدی کۆیی بدوێ.

شێخ مەحەمەد عەبدە

١٨٤٩- ١٩٠٥

وڵاتە خۆشەویستەکەمان جێنزرگەی پیاو چاکان‌و زانایان‌و پاڵەوانان‌و قارەمانانەو گەلێك رۆڵەی زرنگو بەهۆش‌و پڕعیلم‌و زانستی پەروەردە کردووە، و بە هۆی ئەوەی کە زاناکانمان بە دوای عیلم‌و خوێندندا وڵاتیان بەجێ هێشتووەو لە ناو وڵاتەکانی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەواتا لەناو وڵاتە موسڵمانەکاندا بڵاوبوونەتەوە، گەلێك زاناو بلیمەتمان هەیە کە لە دەرەوەی وڵات لە دایك بوون‌و، بەڵام پەیوەندیی ئایینی ئیسلامی پیرۆزو گیانی برایەتی‌و خۆشەویستی وای لێ کردوون کە خۆیان بە بێگانە نەزانن‌و هەوڵ‌و کۆششیان بریتی بێ لە خزمەتی عیلم‌و زانست‌و رێی راست پیشاندان بۆ هەموو هاووڵاتیان‌و هاوبیرو باوەڕیان.

شێخ مەحەمەدی عەبدە یەکێکە لەوانە کە تاهەتایە وەك ئەستێرەی پرشنگدار لە ئاسمانی مرۆڤایەتی‌و ئیسلامیدا دەدرەوشێتەوە. شێخ محەمەد عەبدە کوڕی شێخ حەسەن خێروڵڵای کوردییە، باوکی هەر بە ناوبانگی کوردییەوە ناوی دەرکردبوو، مەحەمەد عەبدە لە گوندی (شترا) لە وڵاتی میسر هاتۆتە دونیاوە، لە پاش خوێندنی قورئان‌و سەرەتای زانیاریی عەرەبی، چۆتە (طنطا) پاشان بۆ (جامعەی ئەزهەر) لە قاهیرە، ئیجازەی زانایی لە ئەزهەر وەرگرتووە، پاش وەرگرتنی دبلۆمی عیلمی لە دام‌و دەسگای دەوڵەتدا کاری کردووە. بەهۆی ئەو بیروباوەڕە تازەو پێشکەوتووییەوە، کە هەیبووە دوور خراوەتەوە بۆ گەلێك شوێن. بەتایبەتی لەبەر ئەوەی کە لەمەشخەڵ هەڵگرەکانی شۆرشی (عرابی پاشا) بووە، ئیتر لە میسر جێی نەبۆتەوەو، چووە بۆ سوریا، لە سەرداواکردنی مامۆستا خۆشەویستەکەی (جمال الدین ئەفغانی) چووە بۆ پاریس‌و لەوێ پێکەوە

ڕۆژنامەی (عروة الوثقى) یان دەرکردووە. پاشان گەڕاوەتەوە بۆ (بێروت)و ئینجا بۆ میسر. لە گەلێك پایەی دەوڵەتیدا کاری کردووە، تا لە دوواییدا کراوە بە (مفتی دیاری میسر)ی‌و لەم وەزیفەیەدا ماوەتەوە تا لە ساڵی ١٩٠٥ لە ئەسکەندەرییە بە نەخۆشیی سەرەتانی دڵ کۆچی دوایی کردووەو لە قاهیرە نێژراوە.

شێخ مەحەمەد عەبدە یەکێکە لە پیاوە عیلمیە هەرە بەرزەکانی سەدەی نۆزدەهەم لە عالەمی دەرەوەدا. بیروباوەڕو زانیارییەکەی لە هەموو لایەکەوە بە پەنجە ئیشارەی بۆ دەکرا. کە (جمال الدین) ئەفغانی شوێن هەواری گواستەوە بۆ میسر، شێخ مەحەمەد عەبدە بوو بە قوتابییەکی دڵسۆزی ئەو، و ئەویش بوو بە مامۆستایەکی جگەر سۆزەی ئەم لە هەموو ڕوویەکەوە، ئەو وانە وەرگرتنەی لەو مامۆستا بەرزەی کردیە کارێك کە ئاسۆی بیروباوەڕی ئەوەندەی تر فراوان بێتەوەو ڕوون بێتەوە، لە ماوەی ژیانیدا داواکاری ڕێکوپێکی کۆمەڵایەتی‌و سیاسی بووە لە عالەمی ئیسلامیدا، دوو باوەڕی بەرز لەمێشکی (شێخ مەحەمەد عەبدە)دا چەسپی بوو، یەکێك پێویستی بەینی حکوومەت‌و گەل. کە حکوومەت دەبێت دادو عەدل بەرامبەر بە گەل بنوێنێت‌و گەلیش دەبێت فەرمانبەرداری ئەو حکوومەتە بکات، جگە لەمانەش لەگەڵ هاوڕێکەیدا قاسم ئەمینی کورد یەکێك بوو لە داواکەرانی ئازادی بۆ ئافرەت. ئەم بیروباوەڕەانەی بوو کە لاپەڕەی ڕۆژنامەکانی میسرو سوریاو پاریس باوەشیان بۆ دەگرتەوە، هەر ئەم بیروباوەڕانەی بوو کە جێگای پێ لەق دەکرد لە وڵاتی میسردا.

شێخ مەحەمەد عەبدە بێجگە لەو وتارانەی کە لە بارەی ئیسلامەوە لە ڕۆژنامەکاندا بەتایبەتی لە (الوقائع المصریە) و (عروة الوثقى)دا بڵاوی دەکردەوە ئەم بەرهەمانەی تریشی لە ماوەی ئەو تەمەنە کەمەدا لە شوێن خۆی بەجێ هێشتووە:

١- تەفسیری قورئان.

٢- رسالة التوحيد.

٣- رسالة الواردات.

٤- شرح نهج البلاغة.

٥- شرح مقامات بديع الهمداني.

٦- الاسلام والرد على منتقدية.

٧- الاسلام والنصرانية مع العلم و المدنية.

٨- الثورة العرابية

شێخ محەمەد عەبدە شارەزایی تەواوی هەبوو لە فارسیو عەرەبیو فەرەنسیدا.

لێکدانەوەی وشەکان

جیٚ نزرگە	:	شوێن هەوار ، شوێن.
زانا	:	دانا
دام و دەسگا	:	بەرێوەبەرایەتی
چەسپی بوو	:	جیٚگیربوو

پرسیار

١- شێخ محەمەد عەبدە بەچ جۆرە پیاوێك دەژمێررێت؟

٢- محەمەد عەبدە داوای چی دەکرد؟

٣- لەبەرچی لەمیسر دورخرایەوە؟

٤- وتارێك دەربارەی زانایەکی کوردی خاوەن بەرهەمو بیروباوەڕ بنووسە؟

خەملی پەمۆو تکای شێخ

«حەسەن قزڵجی»

هاوینی ساڵی ١٩٥٦بوو، زەوی خوا دەزانێ بۆ جاری چەندەم لە رۆژ نێزیك دەبووەوە، تیشكو تینی زیاتری لە خۆر وەردەگرت. خانەقا چۆڵوهۆڵ بوو، وەرزێرەكان وەكوو هەموو هاوینێكی دیكە بەئیشوكاری كشتوكاڵەوە سەریان قاڵ بوو، نەیان دەپەرژا سەری ماڵی شێخ بدەن. ئەگەر دەرفەتیشیان بووایە لەبەر ئەوە كە نوخشە دەرنەهاتبوو، لە روویان نەدەهات بە دەستی خاڵیو بەتاڵ بێنە زیارەت. پەردەی كشومات بەسەر خانەقاو ماڵی شێخدا كشابوو، لەشەو و رۆژدا تەنیا پێنج جار دەنگی سۆفی قادری هەورامی گۆمی بێ دەنگیی نەختێ دەشڵەقاند. لە جیاتیی ((خەتمو تەهلیله))ی سۆفی و زكرو دەفی دەروێش، مێشوولەكان — كە لە برسانا ئاڵوزابوون — تێك دەهاڵانو ویزە ویزیان بوو.

شێخ پێش نیوەڕۆو تا نزیك بانگدان یا لە حەوشەی خانەقا پیاسەی دەكرد، یا لەسەر كورسییەكەی كە لە هەیوانی خانەقا بە تایبەتی بۆ ئەو دانرابوو، دادەنیشتو دەنكی تەزبێحەكەی دەگێڕا. وادیاربوو بیری لە داهاتی پایزی پار دەكردەوە كە چەند بوو، وئەمساڵ چەند دەبێت.

مەلا جەلال، كە ئەگەر نوێژ كالآبووایە دەكرا بڵێین كرێكاری دینیی بوو، مانگی بە پێنج دینار بۆ پێش نوێژی بەكرێ گیرابوو، وەكوو كرێكاری دەستەمۆ كە چاوی لە دەمی خاوەن كار بێتو وریای وەختو كاتی كارەكە بێت گوێی لەوەنەبوو كەس هەیە لە پشتییەوە نوێژ بكات یان نا، لەگەڵ دەنگی بانگەكە دەست بەجێ دەخزا ((میحراب))ەكە. سۆفی قادریش كە نوێژ بەشێكی گرنگ بوو لە دەستمایەی، یان باشتر بڵێین ((دەممایە))ی ژیانی، لە پشتیەوە دەوێستا. میرزا عەلیش كە كرێوە پێچ بوو دەبووە سێیەمیان. بەڵام شێخ یا وەڕزبوو، یا بە پێویستی نەدەزانی، یا بەشێكم لە ماڵەوە نوێژی دەكرد، لەو وەختەدا نەهاتە خانەقا.

مەلا جەلال‌و سۆفی قادر کە ((قامەت)) یان بۆیەکتر دەستاندەوە، لە هەوای دەنگ‌و خاویی دەمیان دەردەکەوت هەر ئەوەندە بوو ئەرکی خۆیان بەجێ دەگەیاند، ئەگینا هیچ لە شانیان خۆش نەبوو. میرزا عەلیش وەکوو رەشایی لەشکر وابوو، لەنوێژکەرێکی سادە بەولاوە رۆلێکی یاری نەدەکرد. ئەو خانەقاو ڕاق‌وگەوزەیە، بەم سێ کەسەوە لە کاتی ((جەماعەت))دا وەکو حەمامێکی قەدیمیی وابوو، کە حەمام چی‌و ئاوگێڕو یەکێکیش بە ((خێر)) خۆیانی تێدا بشۆن. ئەو رۆژانە دیاری‌و سەوقاتێکی بۆ شێخ‌و خەتم‌و تەهلیلەیەکی بۆ خوا تێدا نەبوو.

پێش نیوەڕۆیەك سۆفی قادر، وەکو هەموو رۆژێك، حەوشەو هەیوانەکەی گەسك دابوو، ئاو پەڕژێنی کردبوو، کورسیەکەی شێخی خاوێن کردبووەوە، ڕاوەستابوو، شانی دابوو بە لاشیپانی دەرکی مالّی شێخەوە شێخ هاتە دەرەوە پرسی:

- سۆفی قادر چ باسە؟

سۆفی قادر (بە شێوەیەکی نیوە هەورامی) وتی:

- سەلامەتی‌و سەروشێخی، ناشوکری نمەبۆ، خانەقا چۆڵەن.

شێخ هات لەسەر کورسیەکە دانیشت‌و چاوی بڕییە دەرگای حەوشەکە کتوپڕ مەلا جەلال بە شان‌و عەباوە خۆی کرد بە ژووردا وادیار بوو دوێنێ ئێوارە مانگی دیبوو.

شێخ چاوەڕوانی هاتنی خەڵك بوو، بەڵام نەك هی وەکوو مەلا جەلال کە جگە لەوە خێری بەناوچاوەوە نەبوو، رەنگ بوو داوای مانگانەکەشی بکات. شێخ کە ئەحواڵی پرسی‌و خۆش هاتنی مەلا جەلالی کرد، لەبیچمی وا دەرکەوت لە دڵی خۆیدا دەڵێت: کابرا تۆش پێش نوێژی خانەقای، دەبێت لەواریداتی رۆژانەی خانەقا پارەت بدرێتێ. خانەقاش ئەم رۆژانە چۆڵ‌وهۆڵە، ئیتر چیت دەوێت؟ نابێ نەختێك عەقڵت ببێ؟

لەم کاتەدا سۆفی نامیق کە چاکی کەوا شۆڕەکەی کردبوو بەلادا، بەندە خوێنەکەی بەسەر دەرپێ سپییە چڵکنەکەیەوە تاقمانە جووتی دەکرد، ئەوەندە بە پەلە خۆی کرد بە ژووردا لەبیری چوو ئاتەگی کەواکەی داداتەوە. شێخ کە چاوی بە سۆفی (نامیق)ی کەوت تەمو مژی ناوچەوانی نەختێك ڕەوی.

بانگی کرد:

- سۆفی نامیق بە خێربێی. خێرە شوکر؟

سۆفی نامیق:

- بەخوا قوروان، مەگەر هیمەت پیران فریام کەفێ خێری چی؟

شێخ هەقی بوو هاتنی سۆفی (نامیق)ی پێخۆش بێ. مریدێکی دڵسۆز بوو، خزمەتی خانەقای زۆر دەکرد، هیچ کاتێك بە دەستی خاڵی نەدەهاتە زیارەت. هیچ نەبێ دینارێکی هێناوە، مەلا جەلالی پێ بێ دەنگ بکەم. خۆ ئەگەر هیچیشی نەهێنابێ، دیسان هەر قەی ناکا. هاوینە نوخشە دەرنەهاتووە ((دار ئەگەر سالێکیش بەری نەهێنا نابڕێت)). سۆفی نامیق سەرکەوت، سڵاوی کردو دەستی شێخی ماچ کرد.

- سۆفی نامیق بەخێرهاتیت" خۆشی شوکر؟

– قوروان خوا خۆشت کا، لە سایەی خواو هیمەتو بەرەکەتی شێخۆ....

- ماڵو منداڵت چۆنن؟

- قوروان دەستەکانت ماچ ئەکەن .... خزمەتکارتن.

- شینا وەردەکەت چۆنە؟ نوخشە دەرنەهاتووە؟

- ئای قوروان .... نوخشەی چی؟ خۆزیا هەر نەبوایە، ئیمساڵ پەمگەکەمان هەراش بوو بە خاوخێزانۆ تێی ورووکاین، چەند مانگمان کوێرەوەری لە تەکیا دیی. ئەوا ئێستە گشتی بووگە و هیچ! مەگەر خۆت هیمەتێکم بۆ بفەرمووی، پەنام هاوردگەسە بەرخانەقا، تاچارم نەکەی نارۆمۆ.

شێخ (بەشێوەی دەمی سۆفی نامیق): سۆفی نامیق بێژە خوا کەریمە چی قەوماگە؟

- قوروان! وەکیل زۆراو بەگ هاتگە دەفتەری هاوردگە، خەمڵەکەی ئەوەنە قورسە گشت پەمگەکەمی بدەمێ ئەوسا رزگاریم تێ. ئەوا خۆم خستگەسە خانەقا، بەخوا ئەشێ هیمەتێکم بۆ بکەی.

شتی وا چۆن ئەبێ؟ ئاخر خەمڵیش رێو شوێنو ئوسوولێ خۆی هەیە.

-قوروان! شلەو قولەی بەگ کووا گوێ ئەدەنە رێو شوێنو ئوسووڵ؟

لەو کاتەدا سۆفی قادر بانگی نیوەڕۆیدا.

شێخ: خاسە سۆفی نامیق، خاسە ئێسە ئەنێرمە لای (زۆرراو بەگ). مەلا جەلال! تۆش مەڕۆرەوە. جەماعەتەکە بکەن لەگەڵ سۆفی نامیق لەحوجرە دانیشە، لێرە نیوەرۆژی بکە.

دوای نیوەرۆژە شێخ هاتە دەرەوە:

- سۆفی نامیق! سۆفی رەشیدم ناردە خزمەت زۆراب بەگ. ئێستا دێتەوە. خوا کەریمە.

سۆفی نامیق! ئای خوا بمکا وەسیەقەت، ئای بم وەقوروانەکەت.

تاوێکی پێچوو سۆفی رەشید هاتەوە.

شێخ: ئادەی سۆفی رەشید، زۆراب بەگ وتی چی؟

سۆفی رەشید: قوربان چووم فەرمایشتەکەی جەنابتم بەزۆراب بەگ وت. زۆر سەلامی عەرز دەکردیت.

- عەلەیکە سەلام. خوا کاری راست کا. دەی ئیشەکەی سۆفی نامیق بووبەچی.

- عەرزت دەکەم (چووە پێشەوە، شتێکی بە گوێچکەی شێخدا سرکاند).

تمەز زۆراب بەگ وتبووی شێخ ئەوەندە رووندەدات بەومسکێنانە، ئاخر خۆشی خاوەن موڵکە. ئەمانە روویان بکرێتەوە هیچ بە خۆشی نادەن. شێخ

راوێژی دەمی گۆڕا. وتی ئەمانە پیاوی دنیان. هەر لەسەر تەماعی خۆیانن، بیریان بەلای قەبرو قیامەتەوە نییە، تکای ئێمە ناگرن. بچۆ بزانە بەشکم لەگەڵ وەکیلەکەیدا ڕێك کەوی.

سۆفی نامیق: قورروان ڕێکەوتنی چی؟ کاورا بێژی بەرازە. گشت پەمگەکەی گەرەکە.

شێخ: سا بێژین چی؟ زەمانە خراپ بووە. زوڵمەت دنیای داگرتووە. خوا رەحم بە ئیمانەکەمان بکا.

سۆفی نامیق: ببم وە قورروانەکەت. خاس ئەفەرمووی ئاخر زەمانە. ئەمە پێنج مانگی ڕەبەقە بەخۆمو مناڵە کانمۆ رەنج ئەدەین، ئێسە ئەویش گشت پەمگەکەی گەرەکە. ئەی خوا هەڵینەگری.

شێخ: بێژین چی سۆفی نامیق قەزاو قەدەری خوایە.

سۆفی نامیق: یا شێخ ئەمە ئەفەرمووی چی؟ ئێسە من گشت پەمگەکەی بدەمێ، ئەمە چییە خەمڵی کردگە؟

شێخ: عیلاج نییە سۆفی نامیق. زەمانەکە خراپە. خوا خراپتر نەدا.

سۆفی نامیق: یا شێخ کەواسە بێژە (تۆفەرموو، ئێمە میاو!).

مەلا جەلال ویستی سۆفی نامیق تێ بگەیەنێت لە ڕووی شێخدا قسەی وا نەکا، وتی سۆفی نامیق ئەمە مانای چی؟ سۆفی نامیق لەبەر پەرۆشی پەژارەی خۆی تێنەگەیشت، مەلا جەلال مەبەستی چییە. وتی:

مامۆستا، زوو فرە زوو، هەرزەکار بووم، ئەوسا گەرمیان و کوێسانمان ئەکرد. هاوینان ئەرۆیشتینە سەر شیو سەقز. کاورایێ سەقزی بوو ناوی لالۆ هەواس بوو، ئاشنامان بوو، مامەڵەمان لە تەکیا ئەکرد. ڕۆژێ هاتە وارگەکەمانو ڕۆنو خوریی لێمان سەند، سۆزی ڕۆنو خورییەکەم بۆ بردە سەقزو میوانی بووم. شەو خێزانەکەی سینیی بۆ هاوردین. گۆشتاوی لێنابوو. نانمان تێوڵی. کتکی بۆر پەیابوو، دەستی کرد بە میاوە میاو. خاوەن ماڵەکە تیکەیەکی بۆ هاویشت، گورج قۆستیەوەو دیسان دەستی

کردەوە: میاو .... میاو. پارووپەکی تریشی بۆ هاویشت. کتکە بۆر ئەمیشی قۆستەوەو دیسان" میاو! ئەوەندەی پاروو بۆ هاویشت وازی لە میاومیاو نەهێناو نەیهێشت نانەکەمان بخوێن. لالۆ هەواس سینیەکەی هەڵگرتو نایە بەردەمی کتکەبۆرو وتی:

((کەواتە تۆ فەرموو، ئێمە میاو!)).

سۆفی نامیق دەستی شێخی ماچ کردو رۆیشت. بەدەم رێگەوە دەی وت:

- هەزار قەزاو قەدەربێ پەمگی خۆمی نادەمێ.

مەلا جەلال لای وابوو سۆفی نامیق شتێکی بۆ شێخ هێناوە، بەدەرفەتی زانی وتی:

- قوربان شەکرو چامان نەماوە. مانگانەکەمان پێ کەرەم نافەرمووی.

- شێخ خۆی لە قسەی مەلا جەلالیش گێل کردو وتی:

زۆراب بەگ هەقیەتی. بڕوانە ئەم خەڵکە دەڵێی شەیتان وانەی داون، قسەیان چەند رەقو ناخۆش بووە، ئاخر زەمانە، خوا رەحم بە ئیمانەکەمان بکات.

لە ژمارە (٤) تشرینی دووەمی ١٩٧١ی گۆڤاری (نووسەری کورد)ەوە وەرگیراوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

وەرزێر	:	کرمانج.
سەرقاڵ	:	موژیل.
نەیان دەپەرژا	:	نە دگەهشتن.
وەڕز	:	پەست و بێ تاقەت.
بەشێکم	:	بەشکێکم . بەشکم = بەڵکو.
رۆڵ	:	دەور.
قامەت	:	قامەتی نوێژ.
سەوقات	:	دیاری.
بیچم	:	شکڵ ، روخسار ، شێوە.
تاقمانە جووت	:	ئێك و جووت.
ئاتەگی	:	دامەنی
قوروان	:	قوربان
پیران	:	شێخ و مەشایەخ.
کەفێ	:	کەوێ : کەوێت.
نوخشە	:	نۆبەرە.
شێخو	:	شێخەوە.
پەمگەکەمان	:	پەمووەکەمان.
هەراش	:	گەورە.
لە تەکیا	:	لەگەڵیدا.
ئێسە	:	ئێستا.
هاوردگە	:	هاوردوە.
قەوماگە	:	قەوماوە.
خستگەسە	:	خستۆتە.
زۆراو	:	زۆراب.
وەسیەقەت	:	بەساقەت.
خاس	:	باش
مامۆسا	:	مامۆستا.

گفتوگۆ:

١- لە سەرەتاوە شێخ ویستی تکا لە زۆراب بەگ بکات کە خەملەکەی سۆفی نامیق نەختێك کەم بکاتەوە، بەڵام لە دووایییدا وازیهێنا، بۆچی؟

٢- سۆفی نامیق بڕوای هەر بەشێخ ما یان بڕوای پێ لەق بوو؟

٣- شێخ بۆچی ڕێزی سۆفی نامیقی دەگرت.

٤- شێخ بە چە چاوێك سەیری مەلا جەلالی دەکرد.

٥- لەم چیرۆکە چ سوودێکت وەرگرت.

٦- چی دەربارەی چیرۆك نووس حەسەن قزڵجی دەزانیت.

قەڵای دمدم

جەنگی قەڵای دمدم لە سەردەمی فەرمانڕەوایی شا عەباسی یەکەمی شای ئێران لە ساڵی ١٦٠٨ رووی‌داو. مێژوونووسی شا عەباس کە ناوی ئەسکەندەر تورکمان بوو وەکو پەیامنێرێك لە جەنگەکەدا بەشداربوو، لەپاشاندا زانیارییێکی زۆر بەکەڵکی لەم بابەتەوە لە پەرتووکە بەناوبانگەکەی ((مێژووی عالەم ئارایی عەباسی))دا تۆمار کرد. مێژوونووسی کوردی بە ناوبانگیش مەحەمەد ئەمین زەکی گەلێ رووداوی بە نرخی تری لەبارەی قەڵای دمدمەوە لە ((مێژووی کورد و کوردستان))دا بڵاوکردۆتەوە.

لە سەدەی شازدەهەمو سەرەتای حەڤدەهەمدا خانی لەپ زێڕین میری ناوچەکانی تەرگەوەڕو مەرگەوەڕو ئورمیێو شنۆ بوو لە کوردستانی ئێراندا، و سەرۆکی هۆزەکانی برادۆستیش بوو. خانی لەپ زێرین لە جێگەی پاشماوەی قەڵا هەرە کۆنەکەی دەوروبەری ساسانی‌یان کە ناوی دمدم بوو قەڵاییێکی سەختی تازەی دروست کرد، بۆ زیاتر بەهێزکردنی قەڵای دمدم، لە ناوەوە قەڵاییێکی بچووکی تری دروست کردو ناوی نا ((نارین)).

بەهێزکردنو پتەوکردنی قەڵای دمدم کارێکی گەورەی کردە سەر میرنشینەکانی هاوسێی خانی لەپ زێرین، ئەمانە کەوتنە هاندانی شای ئێران لە دژی خان بۆ ئەوەی هێزی خان زیاتر پەرەنەسێنێتو لە دوارۆژێکی نزیکدا جاری سەربەخۆیی نەدا.

هەر لەو کاتەدا بوو بیست هەزار کەس لە هۆزی جەلالی لە کوردستانی عوسمانی یەوە کۆچیان کردە کوردستانی ئێران. ئەمە هەلێکی بەنرخ بوو بۆ شا، بڕیاری دا کە هەزار کەسیان لە ناوچەی برادۆست جێنشین بن. بەڵام خانی لەپ زێڕین بە تیژی لە دژی ئەم بڕیارەی شا وەستا. شا عەباس لە

شکرێکی قورس‌و بەهێزی نارده سەرخان، بەڵام کوردەکان بڕیاریاندا کە تا تاقە کەسێك لە جەنگاوەری کورد بمێنێت قەڵاکە بەدەستەوە نەدەن. بەم جۆرە کوردەکان بۆ ماوەی چوار مانگ بەرگری قەڵا خۆشەویستەکەیان کرد. دوژمن لەتوانایدا نەبوو بەسەر کوردەکاندا زاڵ بێت، بەڵام وەکو قسەی نەستەقی کورد دەڵێت ((دار پوازی لە خۆی نەبێت ناقڵیشێت))، یەکێ لە کوردەکان تاوانێکی گەورەی کرد بەوەی سەرچاوەی کانیاوەکەی قەڵای دمدمی بە لە شکری دوژمن پیشاندا، ئەمە بوو بە هۆی قڕبوونی هەموو جەنگاوەرانی قەڵای دمدم، بەڵام دەبێت ئەوەش بزانرێت کە کوردەکان قەڵایان بۆ دوژمن بەجێ نەهێشت تا دوا جەنگاوەریان شەهید بوو. لە سەرەتای سەدەی حەقدەهەمەوە تا ئەمڕۆ پاڵەوانیەتی جەنگاوەرانی قەڵای دمدم لەسەر دەمی گۆرانی بێژو حەقایەت خوانی کوردەوەیە، لە هەموو ناوچەکانی کوردستان‌و بە هەموو شێوەکانی زمانی کوردی.

ئەو ئەدەبە فۆلکلۆری‌یەی کە لە ئەنجامی جەنگی قەڵای دمدمەوە کەوتە ناوەوە گەلێ زۆرە، هەندێکی بڵاوکراوەتەوە، بەشێکیشی تا ئێستا هەر لەسەر زاری خەڵکی ماوەتەوە. لەلایێکی ترەوە ئەگەر بەراووردێك لە نێوانی هەوڵ‌و تەقەلای خۆمان‌و ڕۆژهەڵاتناسەکان بکەین، بۆ ئەم کارە دەبینین کە ڕۆژهەڵاتناسەکان لە ئێمە زیاتر بایەخیان بە حەقایەت‌و بەیتەکانی قەڵای دمدم داوە، نەوەکو تەنیا بڵاوکردنەوەیان بە کوردی بەڵکو گۆڕینیشیان بۆ زمانی روسی‌و ئەڵمانی‌و فەرەنسی‌و ئەرمەنی.

جەنگی قەڵای دمدم تەنیا رەنگی لە فۆلکلۆری کوردی نەداوەتەوە: بەڵکو بووە بەسەرچاوە بۆ دانانی چیرۆك‌و ڕۆمانی کوردیش، بۆ بەڵگە نووسەری کوردی سۆڤیەتی بەناوبانگ عەرەب شەمۆ (عەرەب شامیلۆڤ) لەبەر ڕۆشایی

رووداوه مێژووییەكانی قەلای دمدم رۆمانێكی نووسیوەتەوه. ئەم رۆمانە ساڵی ١٩٦٦ بە زمانی كوردیو تیپی روسی (سلاڤی) لە شاری یەریڤانی پایتەختی ئەرمەنستانی سۆڤیەت بڵاوكراوەتەوه. لە پاشاندا تەرجەمەی زمانی روسی كراو ساڵی ١٩٦٩ لە مۆسكۆ بڵاوكرایەوه.

عەرەب شەمۆ لە رۆمانەكەیدا هەوڵی ئەوەی داوه پێوەندی دۆستایەتی كوردو نەتەوه هاوسێكانی روون بكاتەوه، بەتایبەتی خەباتی ئەم میللەتانە لە دژی داگیركەرە ئێرانیو عوسمانی یەكان. هەروەها وێنەی نایابی ژیانی كۆمەلایەتیو ئابووری كوردستانی كێشاوه لە سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمدا.

رووداوەكانی جەنگی قەلای دمدم سەرچاوەییێكی بەكەڵكە بۆ دروست كردنی گەلێ بابەتی نووسینو هونەر، وەكو چیرۆكو پیەسی پەخشانیو شیعری، هەروەها كەرەستەییێكی بێ هاوتای شانۆو سینەمایە، بەلام لەبەر دەست كورتی نەتەوەكەمان تا ئێستا هەلێكی وامان بۆ هەڵنەكەوتووه كە ئەم ئامانجە بهێنێنەدی. دەبێت ئەوەش بڵێین كە ساڵی ١٩٣٨ تیپی تەمسیلی ئاشوورییەكانی سوریا بە زمانی عەرەبی قەلای دمدمیان خستبووە سەر شانۆییێكی گەرۆكو لە هەندێ لە شارەكانی سوریا پێشكەشیان كردبوو.

ئەفلاتونی فەیلەسوف، فەلسەفەکەی خۆی لە پەرتووکە بەناوبانگەکەیدا دارشتووە بەم پەرتووکەش ئەوتریّ ((کۆماری ئەفلاتون))و بریتییە لە دە پەرتووکو کراوە بە پێنج بەشەوە: بەشی یەکەم، پەرتووکی یەکەمەو پێشەکی باسەکەیەتی‌و بەشی دووەم بریتییە لە پەرتووکی دووەمو سێیەم چوارەم بریتین لە روکنەکانی دەوڵەتێکی میثالی. بەشی سێهەمیش بریتییە لە پەرتووکی پێنجەمو شەشەم و حەوتەم، بەلام بەشی چوارەم کە بریتییە لە پەرتووکی هەشتەمو نۆهەم باسی لە ناوچوونی ئەو دەوڵەتە میثالییە ئەکات، بەشی پێنجەمیش کە پەرتووکی دەهەمە، لەسەر نەمری نەفسی ئینسانو دەربارەی رۆژی قیامەت ئەدویّ.

ئەفلاتون ئەڵی: ((دادپەروەری باشترە لە دەس درێژی‌و شەڕ فرۆشتن. چاکترین نموونەی دەوڵەتی ئەفلاتوون، ئەو دەوڵەتەیە کە چینێکی ئۆرستکراتی لە رۆشنبیرو فەیلەسوفی وەك خۆی دەستەلاتی تیا وەربگرن‌و هەریەکە بە گوێرەی پلەی زانایی خۆی هەڵبژێررێت، ئەمانە پێویستە بۆ ئامانجەکانی دەوڵەتو پاراستنی راستی‌و چون یەکی، لەسەر بناغەیەکی هاوبەشی تیّ بکۆشن.

دوای ئەمان چینی لەشکرەکە ئەرکی پارێزگاری ئەمن‌و ئاسایشی ولات ئەکەن‌و ئینجا چینی پیشەسازو کرێکارانە کە بەروبوومی ولات بەرهەم دێنن، بەم جۆرە، دەوڵەتی ئەفلاتون بە کوێرەی (پیشە) بەش کراوە.

وادیارە ئەم بەش بەش کردنەش، بە گوێرەی بەشەکانی لەشی ئادەمیزاد کە بەگوێرەی رای ئەفلاتون کراوە بەسیّ بەشەوە" بەشی هۆش (عقل)و بەشی خرۆش (حماس)و بەشی ئارەزوو (الشهوة)، لەمانە پێك هاتووە.

باشترین چاکەی ئادەمیزاد، سێ جۆرە دەستە پیاوان ئەنوێنن.

بەم جۆرە فەرمان ڕەوای دەوڵەت کە فەیلەسوفو بە هۆشە جێگای بەشی هۆش ئەگرێتەوە لە نەفسی ئادەمیزاداو، سەربازیش کە پیاوی خاوەن خرۆشە جێگای بەشی خرۆشی نەفسی ئادەمیزاد ئەگرێتەوە لە پەیکەری دەوڵەتا، هەروەهاش پیاوی پیشەساز کە نوێنەری بەشی ئارەزوو جێگای بەشی ئارەزووی نەفسی ئادەمیزاد ئەگرێتەوە لە لەشی دەوڵەتا.

ڕاستیو دادپەروەری لە دەوڵەتا بەجۆرێ پێك دێت کە هەرکەسە ئەو ئیشە هەڵسوورێنێ کە لەگەڵ سوروشتو ڕەوشتیا بگونجێ. فەرمان ڕەوا فەرمان ئەداو جڵەوکێشی دەوڵەتەو سەرباز پارێزگاری دەوڵەت ئەکاتو زەحمەتکێشو پیشەسازیش بەروبوومی وڵات بەرهەم دێنن، واتە دادپەروەری نەفسی ئادەمیزاد ئەوەیە کە هەر بەشەی کاری تایبەتی خۆی هەڵئەسوورێنێ.

هۆش جڵەوکێشی ئارەزوو ئەکات، هەستیش پاڵ بە هۆشەوە ئەنێ کە پاڵپشتی هەستەپاکەکان بکات، وەك تووڕەیی بەرامبەر بە ئیشی نزمو کەم نرخو ڕووزەردی لە درۆ. دادپەروەری کۆمەڵایەتی تەنانەت بریتی یە لە ڕواڵەتێکی دەرەوەی فراوانتری دادپەروەری دڵو دەروونی ئادەمیزاد.

سەرچاوەکان (المصادر)

١- دیوانی شاعیرە کوردەکان.

٢- گۆڤاری گەلاوێژ، رۆژی نوێ، هیوا، نووسەری کورد، گۆڤاری کۆڕی زانیاری، گۆڤاری (المعلم الجدید)، ئەوانیتر.....

٣- نووسینەکانی سوجادی، خاڵ، شاکر فتاح، گۆران.

٤- کتێبی خوێندنەوەی عەرەبی بۆ پۆلەکانی قوتابخانە ناوەندیو ئامادەییەکان.

٥- مختصری صرف نحوی سعید صدقی.

٦- دەستووری زمانی کوردی تۆفیق وەهبی.

٧- رێزمانەکانی نوری عەلی ئەمین.

٨- زاراوەکانی کۆڕی زانیاری.

٩- الواقعیه فی الادب الکردی لمؤلفه الدکتور عزالدین مصطفی رسول.

١٠- دوکتور مارف خەزنەدار سەرەتای مێژووی ئەدەبی کوردی (بەڕووسی).

ناوەرۆك

ژ	بابەت	لاپەرە
١	پێشەکی	٣
٢	**بەشی ڕێزمان**	٥
٣	**(کار بەپێ ی ناوەرۆك چوار شێوازی هەیە)** ١- شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندن	٧
٤	٢- شێوازی ڕێژەی دانانی	١٣
٥	ڕێژەی کار	١٨
٦	٣- شێوازی ڕێژەی داخوازی	٢٦
٧	٤- شێوازی مەرجی(ڕستەی ئاوێتەی مەرج)	٣٠
٨	کاری چاووگی (بوون)	٣٦
٩	ئەرکی (ە) لە ڕێزمانی کوردیدا	٤٣
١٠	**ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان** **یەکەم**: وەکو بکەر	٤٧
١١	**دووەم** : وەکو بەرکار	٥٣
١٢	**سێیەم**: وەکو تەواوکەری بەیاریدە	٥٩
١٣	**هاوەڵناو** لەڕووی بنچینەی وشەکانیەوە(ڕۆنان)ەوە	٦٦
١٤	جۆرەکانی ئاوەڵکار لەڕووی پێکهاتنیانەوە(ڕۆنان)ەوە	٧٤
١٥	ڕادە	٧٩
١٦	**دیارخەرەکانی ناو** : **یەکەم**: ئەرکی ناو لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	٨٤
١٧	**دووەم**: ئەرکی ئاوەڵناو لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	٩٠
١٨	**سێیەم**: ئەرکی جێناوی کەسی سەربەخۆ لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	٩٧
١٩	**چوارەم** : ئەرکی جێناوی کەسی لکاو لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو	١٠١
٢٠	سەرچاوەکان	١٠٦
٢١	**بەشی ئەدەب**	١٠٧
٢٢	ڕێرەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩-١٩٩١)ز	١٠٩

٢٣	قۆناغی یەکەم سالی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز	١٠٩
٢٤	قۆناغی دووەم سالی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز	١٢٠
٢٥	قۆناغی سێیەم سالی (١٩٧٠-١٩٩١)ز	١٢٥
٢٦	تایبەتمەندی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا	١٢٦
٢٧	روخسارو تەکنیکی شیعری کوردی لەنێوان سالآنی(١٩٧٠- ١٩٧٥)ز	١٢٩
٢٨	شیعری کوردی لەنێوان سالآنی (١٩٧٥-١٩٩١) ز	١٣٢
٢٩	رەخنەی ئەدەبی	١٤١
٣٠	مێژووی رەخنەی جیهانی	١٤٢
٣١	رەخنەی رۆژئاوایی	١٤٢
٣٢	رەخنەی رۆژهەلآتی (عەرەبی ئیسلامی)	١٤٥
٣٣	رەخنەی ئەدەبی کوردی	١٤٧
٣٤	رەخنەی ئەدەبی کوردی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهان	١٥٢
٣٥	پەخشان	١٥٩
٣٦	وتار	١٥٩
٣٧	قۆناغی یەکەم سالآنی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز	١٦٠
٣٨	قۆناغی دووەم سالآنی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز	١٦٢
٣٩	قۆناغی سێیەم سالآنی (١٩٧٠-١٩٩١)ز	١٦٤
٤٠	چیرۆکی کوردی لە جەنگی دووەمی جیهانیەوە	١٦٨
٤١	چیرۆکی هونەری کوردی لە سالی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز	١٦٩
٤٢	چیرۆکی هونەری کوردی لە سالی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز	١٧٤
٤٣	چیرۆکی هونەری کوردی لە سالی (١٩٧٠-١٩٩١)ز	١٧٦
٤٤	رۆمان لە ئەدەبی کوردیدا	١٨١
٤٥	بابا تاهیری هەمەدان(٩٣٧-١٠١٠)ز	١٨٨
٤٦	مەولەوی (١٨٠٦-١٨٨٢)ز	١٩٠
٤٧	پرتەوی هەکاری (١٧٥٦-١٨٥٢)ز	١٩٣

٤٨	حەمدی (١٨٧٨-١٩٣٦)ز	١٩٥
٤٩	**بەشی رەوانبێژی**	١٩٧
٥٠	رەوانبێژی	١٩٩
٥١	لێکچواندن	١٩٩
٥٢	خواستن	٢٠٥
٥٣	رەگەزدۆزی	٢٠٩
٥٤	دژیەک	٢١٤
٥٥	جوانی بایس	٢١٧
٥٦	تێهەڵکێش	٢١٩
٥٧	سەرچاوەکان	٢٢٢
٥٨	**بەشی خوێندنەوە**	٢٢٤
٥٩	شێخ سەعیدی پیران	٢٢٦
٦٠	میر شەرەفخانی بەتلیسی	٢٢٨
٦١	قاسم ئەمین و ئازادکردنی ئافرەت	٢٣٠
٦٢	ئیبن سینا	٢٣٥
٦٣	تاگوور	٢٣٨
٦٤	مەلا محەمەدی کۆیە	٢٤٢
٦٥	شێخ محەمەد عەبدە	٢٤٥
٦٦	خەملی پەمۆو تکای شێخ	٢٤٨
٦٧	قەڵای دمدم	٢٥٦
٦٨	کۆماری ئەفلاتوون	٢٥٩
٦٩	سەرچاوەکان	٢٦١
٧٠	ناوەرۆک	٢٦٢

ژمارەی سپاردن (　　١٦٩　　) ساڵی ٢٠١١
نرخی یەك دانە (　　١٠٠٠　　) دینار
تیراژ(٩٧٢٥٠)دانە

چاپی شەشەم　　٢٧١١کوردی　　٢٠١١زایینی

چاپخانەی المستقبل - لوبنان